अवश्य पढिये

पुस्तक मिलनेका पताः—

मनोहरसिंह गणेशलाल महेता

श्री जैन मनोहर पुस्तकालय

उदयपुर—मेवाड

श्री 'सुदामा'' प्रीन्टींग प्रेसमां मर्यादलाल माणकलाल महेताए छाप्युं.
ठे. घीकांटा रोड पानाभाईनी वाडी—अमदावाद

मनोहर साहित्यरत्न माला रत्न १

॥ वन्दे वीरम् ॥

॥ गृहिधर्मकल्पतरुः ॥

लेखक–

विश्वविख्यात-कोल्हापुरराज्यगुरु, प्र व प्रकाण्ड पण्डितरत्न आशुकवि–

"मुनिश्री "घासीलालजी" महाराज"

संशोधकः–

सुश्रावक-मणीलाल-रूपचंद-गांधी

हाल करांची (नेहडो निवासी)

गुजराती अनुवादक–

चुडानिवासी श्रीयुत मघालाल माणेकचंद शाह

हाल कराची अंग्रेजी शिक्षक

सहायक–

मोरवीनिवासी श्रीमान् अमृतलाल लक्ष्मीचंद–खोखाणी.

प्रकाशक–

मनोहरसिंह गणेशलाल महेता

श्रीजैन मनोहर पुस्तकालय उदयपुर (मेवाड.)

प्रथमावृत्ति १००० वीराब्द २४६२ विक्रम १९९३

प्रति ५०० श्री जैन मनोहर पुस्तकालय उदयपुर को भेंट

मूल्य मात्र ०–८–० (मूल्य ज्ञान खातामें लगेगा)

॥ श्रीवीरो विजयतेतराम् ॥

भूमिका दिग्दर्शन

आत्माका निज स्वरूप अनन्त ज्ञान आदिरूप है, वह ज्ञानावरणीय आदि अष्ट कर्म दलसे आच्छादित हो रही है, उस कर्म दलको दूर करने के लिये सम्यक्त्वदर्शन आदिक है, जिस शक्तिद्वारा आत्मा परमात्म स्वरूप को प्रकट करके दीप्यता को प्राप्त कर सकता है, जिससे स्वपर कल्याण प्रान्त प्रचार करता हुआ संसार की दुर्घट अवस्था को सुखरूप बनाता है, अपने जीवन पुष्पों की महकाती हुई सुगन्धीद्वारा अखिल संसार का दुष्कृत्यरूप दुर्गंधी को मिटाकर सौरम्यमय बना कर अक्षय अमर सुखों की लहरों में लहरायमान करता है, उस अमृतमयी दीपिका इस "गृहिधर्म कल्पतरु" में सामान्य और विशेष धर्मके रूपसे विश्व सुविख्यात शाहू छत्रपति कोल्हापुर राज्यगुरु बालब्रह्मचारी, शासनप्रभावक पञ्चदश भाषा के ज्ञाता प्रभावशाली ओजस्वी मार्मिक धर्मोपदेशक व्याख्यानदाता जैन धर्म के सुप्रसिद्ध महापण्डितरत्न आशुकवि, मुनि श्री १००८ श्री "घासीलालजी" महाराजश्रीने समझाया है, सो वाचक वृन्द दुःखरूप इस संसारको सुखमय सौन्दर्यमय बनाने

के लिये तथा आत्म तत्त्व विकसित करने के लिये इसे पढ़ें (वॉचें) मनन करें जिससे आत्मसिद्धि मिले, ऐहिकपारलौकिक कल्याण-परंपरारूप कल्प वृक्षों का वगीचा हरा-भरा होकर सुख रूप सुगंधी और केवलज्ञान केवलदर्शनरूप फल प्राप्त कराने में समर्थ हो। गृहस्थधर्म सम्वन्धी पुस्तकें और भी छप चुकी हैं, पर इतना विस्तृत विशद रोचक सर्वाङ्गपूर्ण एवं महत्त्वपूर्ण गृहिधर्मकल्पतरु अभीतक नहीं प्रकाशित हुआ है, यह अपने ढंगका पहला ही ग्रन्थ है और जैन या जैनेतर सभी के वड़े काम की चीज है। हम निःसंदेह कह सकते हैं कि ग्रन्थ इतने महत्त्वका है कि इसे सभी पुस्तकालयों में स्थान मिलना चाहिये। प्रत्येक जैन यानी वह चाहे दिगम्वर हो चाहे श्वेताम्वर हो इसे अपने घर में रखना चाहिये। सभी जैन विद्यालयों, पाठशालाओं, स्कूलों और गुरुकुलों के पाठ्यक्रम में इस पुस्तक का समावेश अत्यावश्यक है। ऐसी सुन्दर पारमार्थिक उपकारी एवं उपयोगी पुस्तक लिखनेके कारण मुनि महाराज श्री के सभी साहित्यप्रेमी जैन या अजैन अत्याभारी हैं। यह प्राकृत संस्कृत हिन्दी गुजराती साहित्यकी एक अमूल्य वस्तु है। ऐसे ग्रन्थोंके निर्माता मुनि महाराज श्री को मेरा हार्दिक नमस्कार है। किमधिकम्।

इति निवेदयति मुहुर्मुहुः–

मुनि–मनोहरलालः

के लिये तथा आत्म तत्त्व विकसित करने के लिये इसे पढ़ें (वाँचें) मनन करें जिससे आत्मसिद्धि मिले, ऐहिकपारलौकिक कल्याण-परंपरारूप कल्प वृक्षों का बगीचा हरा-भरा होकर सुख रूप सुगंधी और केवलज्ञान केवलदर्शनरूप फल प्राप्त कराने में समर्थ हो। गृहस्थधर्म सम्बन्धी पुस्तकें और भी छप चुकी हैं, पर इतना विस्तृत विशद रोचक सर्वाङ्गपूर्ण एवं महत्त्वपूर्ण गृहिधर्मकल्पतरु अभीतक नहीं प्रकाशित हुआ है, यह अपने ढंगका पहला ही ग्रन्थ है और जैन या जैनेतर सभी के बड़े काम की चीज है। हम निःसंदेह कह सकते हैं कि ग्रन्थ इतने महत्त्वका है कि इसे सभी पुस्तकालयों में स्थान मिलना चाहिये। प्रत्येक जैन यानी वह चाहे दिगम्बर हो चाहे श्वेताम्बर हो इसे अपने घर में रखना चाहिये। सभी जैन विद्यालयों, पाठशालाओं, स्कूलों और गुरुकुलों के पाठ्यक्रम में इस पुस्तक का समावेश अत्यावश्यक है। ऐसी सुन्दर पारमार्थिक उपकारी एवं उपयोगी पुस्तक लिखनेके कारण मुनि महाराज श्री के सभी साहित्यप्रेमी जैन या अजैन अत्याभारी हैं। यह प्राकृत संस्कृत हिन्दी गुजराती साहित्यकी एक अमूल्य वस्तु है। ऐसे ग्रन्थोंके निर्माता मुनि महाराज श्री को मेरा हार्दिक नमस्कार है। किमधिकम्।

इति निवेदयति मुहुर्मुहुः—

मुनि—मनोहरलालः

॥ શ્રી ॥

પ્રસ્તાવના

ધર્મ પ્રેમી સજ્જનો !

આપ જેવા ધર્માત્માઓના સાહિત્ય પ્રેમમાં અભિવૃદ્ધિ થાય તથા જન સમુદાય ઉત્તમ કોટીના સિદ્ધાંત ગ્રંથો સમજવાને અધિકારી બનવા જેટલી યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરી શકે અને તેઓના અંતઃકરણો ઉચ્ચ પ્રકારના માનવ ગુણોથી સુસંસ્કૃત બની જીવન સફળવાનો માર્ગ શોધી કાઢે એજ આ પુસ્તકનો મુખ્ય ધ્યેય છે

આ અમુલ્ય રત્ન પુસ્તક અનેક પૂજ્ય મહાત્માઓએ, રાજર્ષિઓએ જૈનેતર પંડિતોએ તથા સદ્ ગૃહસ્થોએ વાંચી મનન કરી પોત પોતાના અભિપ્રાયો આપી આશ્રય અને ઉત્તેજન આપ્યું છે અને વિશેષમાં આ પુસ્તકના લેખક કોલ્હાપુર રાજગુરૂ પંડિત રત્ન પૂજ્ય મુનિશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી ઘાસીલાલજી મહા મહારાજશ્રીને ધન્યવાદ આપેલ છે આ બધા મહાશયોનો હું અતિ અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું અને આ ગ્રંથ રચવામાં મહારાજશ્રીએ પોતાનો અમૂલ્ય અવસર આપી જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે મારાથી કદિ પણ ભૂલાશે નહિ.

ગૃહસ્થ ધર્મની વ્યાખ્યા અતિ કઠિન છે પરંતુ સાથે સાથે અભણુ જીવનમા તેની ઘણીજ આવશ્યક્તા છે ગૃહસ્થ ધર્મને સમજાવતા અનેક ગ્રથો અને પુસ્તકો બહાર પડી ચૂક્યા છે પણ તેમાના કોઇમા પણ સપૂર્ણતા ત્થા સ્પષ્ટતા માલુમ પડતી નથી જનતાની આ આવશ્યક્તાને પુરી પાડવા આ ગ્રથ લખાયેલ છે ભાષા પણ કેવી સુદર અને સરળ બનાવી દીધેલ છે કે આ-બાલ વૃદ્ધને પણ સમજવામા બીલકુલ મુશ્કેલી નડે નહિ આ પુસ્તકમા સામાન્ય ગૃહસ્થ ધર્મ, વિશેષ ગૃહસ્થ ધર્મ, જ્ઞાન પૂર્વક વિધિ ક્રિયા, આચાર, વિચાર, વિગેરે આપણા જીવનમા થઈ પડેલા ગભીર વિષયો (Problems) ને પણ સુદરતા અને સપૂર્ણતાથી સરળ બનાવી નાખ્યા છે તેવીજ રીતે માત્ર ગભીર પ્રશ્નો ચર્ચીને સાધારણુ પ્રશ્નોને જતા નથી કર્યા જીવાદિ તત્વ, કર્મના સારા યા માઠા ફળ, આત્મમિલન, પવિત્ર બનવાનો માર્ગ, દુખ અને સુખ, મોક્ષ, અક્ષય સુખ, દયા, સત્કર્મો, પરોપકાર, વ્યસન, ત્યાગ, વસ્તુજ્ઞાન, નીતિ, વિગેરે અનેક સાધારણુ પરતુ માનુષિક જીવનને ઘણાજ જરૂરી એવા પ્રશ્નોનો શુદ્ધ અને સરળ ભાષામા ખુલાસો કરેલ છે.

શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે 'यथा नाम तथा गुणा' આ કહેવતને આ પુસ્તકમા ચરિતાર્થ કરી બતાવેલ છે વળી કહ્યુ છે કે, 'गृहस्थधर्म कल्पतरु' જેવી રીતે કલ્પવૃક્ષ મનની સર્વ ઇચ્છાઓ પૂર્ણ કરે છે, તેવી રીતે આ પૂસ્તક ગૃહસ્થાશ્રમીઓને માટે કલ્પવૃક્ષ સમાન છે કલ્પવૃક્ષ માત્ર પૌદ્ગલીક વસ્તુઓની આવશ્યક્તા પૂરી પાડે છે પરતુ આ

તો આત્મિક સુખો પ્રગટ કરવાની ઇચ્છાઓ પાર પાડવામાં માનવ જીવનને માટે સાક્ષાત્ કલ્પવૃક્ષ સમાન છે

શ્રી જૈન ધર્મમાં દાન શિયળ તપ અને ભાવ આ ચારને સાધન કહ્યા છે દાન તો ધનથી અને બળથી થઈ શકે છે શિયળ મનને જીતીને કાબુમાં રાખવાથી થઈ શકે, અને તપ માં આત્મબળની જરૂર છે પરંતુ આ ત્રણમાં ભાવ તો પહેલી અને મૂખ્ય વસ્તુ છે જેવા ભાવ હોય તેવું ફળ પ્રાપ્ત થાય ભાવ બે પ્રકારના છે એક તો સમ ભાવ અને બીજો વિષમ ભાવ સમ ભાવથી સંસારના ભવ ભ્રમણ નાશ થાય છે જ્યારે વિષમ ભાવ સંસારના પરિભ્રમણમાં અભિવૃદ્ધિ કરે છે આ કારણથી જ સમ તથા વિષમ ભાવને ઓળખવાની ખાસ જરૂર હોવાથી જૈન શાસ્ત્રોમાંથી ચુંટી ચુંટીને પ્રાણીમાત્રના ઉદ્ધારને માટે મહારાજ શ્રીએ આ પુસ્તક રચ્યું છે તો આશા છે કે ધર્મ પ્રેમીઓ આ અમૂલ્ય પુસ્તકનો લાભ લેવા ચૂકશે નહિ

મહારાજ શ્રીએ આ પુસ્તક પ્રાકૃત, સંસ્કૃત હિન્દી આદિ ભાષાઓમાં લખેલ છે પરંતુ આ પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ થાય તો ગુજરાતીઓ પણ લાભ ઉઠાવી શકે આ ત્રુટી પુરી પાડનાર હાલમાં કરાંચીમાં રહેતા મૂળ નિવાસી ચાંદ મથાવાલ માણેકચંદ હાલમાં એક [illegible] શાળામાં માસ્તર છે જેમણે આ પુસ્તકનો અનુવાદ કર્યો છે તેમનો પણ હું અતિ આભારી છું આ પુસ્તકને પ્રસિદ્ધ કરનાર શ્રીમતી બ્હેન ઇચ્છા કુંવરે પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિ શ્રીમાન

ઝવેરી નરસેરામ લક્ષ્મીચંદ મોરબી નિવાસી તથા તેમના મોટા ભાઇ અમૃતલાલ લખમીચંદ પોખાણી મોરબી નિવાસીએ ૬૦૪ની સહાય આપીને જૈન સમાજને અપૂર્વ જ્ઞાન દાન નો લાભ આપ્યો છે. એઓશ્રી પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે. પ્રભુ એમની ઉદારતાને આગળ વધારે

કેશવલાલ એન. ગોસલીયા

અનુવાદકનું નિવેદન

જૈન તેમજ જૈનેતર જનતાને સહર્ષ વિદિત કરવામાં આવે છે કે સદરહુ પુસ્તક શ્રી સૈલાનાપુર રાજ્યગુરુ ધર્મ ધુરંધર મહાન પંડિત રત્ન પૂજ્ય મુનિશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજશ્રીએ અથાગ મહેનત લઈ રચ્યું છે તે પુસ્તક શ્રીમાને સંસ્કૃત તેમજ સંસ્કૃત છાયા અને હિંદી ભાષાનુવાદમય બનાવ્યું છે તેઓશ્રીની એમ ઇચ્છા થઈ કે આ પુસ્તકનો ગુજરાતી ભાષા જાણનારાઓ પણ લાભ લે તો ઇચ્છવા જોગ છે તેથી તેઓશ્રીએ આ વાત મારા સમક્ષ મૂકી અને મને પણ એમ ઇચ્છા ઉદ્ભવી કે મારા યત્કિંચિત જ્ઞાનનો લાભ મારા ગુજરાત સમાજને મળે તે શ્રેયસ્કર છે આ પ્રેરણાથી મહારાજશ્રીને કહ્યું કે જો આપને કોઈ પણ પ્રકારનો વાંધો ઉપસ્થિત ન થતો હોય તો આપના લખાણનો અક્ષરશઃ અનુવાદ ન કરતાં આગવી દૃષ્ટિએ આપના આ અનુપમ ગ્રન્થનું તાત્પર્ય લઈ આપી વિવેચન કરું આ વાત મહારાજશ્રીને ઘણીજ પસંદ આવવાથી આ ગ્રન્થનું વિવેચન મારી દૃષ્ટિએ અને મારી જ્ઞાનાનુસાર થયેલ છે જો કે આપ લેખકના મૂળ સ્વરૂપને કોઈ પણ પ્રકારનો બાધ આવતો નથી આ ગુજરાતી વિવેચનનો સાર વાંચક વર્ગ હંસનીરક્ષીર'ની અપેક્ષાએ વાંચશે અને કાર્યમાં મૂકશે તો અનુવાદકનો લખવાનો પરિશ્રમ સફળ થશે બધુરી અસ્તુ

ભવદીય—

મથાલાલ માણેકચંદ શાહ.

प्रति १

सहायदाता मारवाडीनिवासी स्व श्रीमान् झवेरी नरभेराम लक्ष्मीचन्द भाभाणी (करांची)

॥ શ્રી ॥

આભાર સ્વીકાર

જાહેર જનતાને, સદરહુ પુસ્તક સબધમાસ બો-ધીને કહેવામા આવે છે કે મજકુર પુસ્તક શ્રી કોલ્હાપુર રાજ્યગુરુ ધુરંધર પડીત રત્ન મહારાજ શ્રી ૧૦૦૮ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ શ્રીએ અનહદ પરિશ્રમ લઈ પ્રાકૃત, સસ્કૃત અને હિન્દીમા રચ્યુ છે, તે બદલ તેઓશ્રીનો આ સેવક હૃદયપૂર્વક આભાર માને છે મારા સમજવા પ્રમાણે ચાર ચાર ભાષાઓમા લખાએલ ચાલુ પુસ્તક જૈન સમાજમા પહેલવહેલુજ પ્રગટ થાય છે શ્રીમાન્ મહારાજશ્રીની ઇચ્છા એવી હતી કે આ પુસ્તક પ્રાકૃત-સસ્કૃત અને હિન્દીમય હોઇ જો તેનુ ભાષાન્તર (વિવેચનપૂર્વક) ગુજરાતીમા થાય તો જનસમાજને તેમજ ગુજરાતી પ્રજાને પણ લાભદાયક નીવડે "यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी" એસૂત્રાનુસાર મહારાજશ્રીની શુભ ભાવના હોઇ તેઓશ્રીની ભાવના પૂરી પાડવાના સંયોગો તરતજ મળી ગયા એ સયોગો એવી રીતે મળ્યા કે શ્રી કરાચીમા રહેતા ચુડા નિવાસી શ્રીયુત મઘાલાલ માણેકચદ શાહ કે જેઓને જૈન તેમજ જૈન ધર્મશાસ્ત્રોનુ બહોળું જ્ઞાન છે, જેઓશ્રી એક અગ્રેજી હાઇ-સ્કૂલમા શિક્ષક તરીકે કામ કરે છે, જેઓશ્રીને ધર્મની ઘણીજ લાગણી છે તે ભાઈનો ઇશ્વરકૃપાથી મેળાપ થતા

આ પુસ્તકનો અનુવાદ ગુજરાતીમાં વિવેચનપૂર્વક કર્યો છે, એ ભાઈનો પણ આ સ્થળે હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું

આ ગ્રન્થને હૃદયની લાગણીથી વાંચી શુદ્ધ કરનાર શાસ્ત્રમર્મજ્ઞ ભાઈ મણિલાલ રૂપચંદ ગાંધીએ પોતાનો અમૂલ્ય સમય વ્યય કરી પ્રસ્તુત ગ્રન્થનો સંશોધન કર્યો છે માટે એમનો, તથા એમના મોટાભાઈ દુર્લભભાઈએ પોતાના અથાગ પરિશ્રમથી આ ગ્રન્થ ઉપર સંસ્કૃત અને ગુજરાતીમાં ટિપ્પણી લખી છે તેથી તેમનો હું હૃદય પૂર્વક આભાર માનું છું આ વિષયના પરિચાયક ત્રણપદ્યો (શ્લોકો) છે તે અહીં નીચે લખવામાં આવે છે —

" सुराष्ट्रदेशे खलु मोरवी पुरी—
समीपसंवर्तिनिसादवासिना ।
विवेकिना काशिनिवासिनाऽधुना,
महाशय-श्रीमणिलाल गान्धिना ॥१॥

जिनागमे सादरदत्तदृष्टिना,
सदा प्रसादान्मुखचित्तवर्तिना ।
प्रशान्तचित्तेन विपश्चिता मुदा,
विशोधितं पुस्तकमेतदादित ॥ २ ॥

अस्याग्रजो दुर्लभभाई-नामा,
शास्त्रसमाजे किल दुर्लभोऽस्ति ।
तेन प्रतेने सरला सुरम्या,
सटिप्पणी ग्रन्थसुबोधिकाख्या ॥ ३ ॥ " इति

જો જૈન તેમજ જૈનેતર સમાજ આ પુસ્તકનો સદ્દુપયોગ કરશે તો લેખક નો પરિશ્રમ સફળ થયો ગણાશે સદરહુ પુસ્તકનો ગુજરાતી અનુવાદ બીન સ્વાર્થે કરાએલો હોઇ જો ગુજરાતી જનતા તેનો સદ્દુપયોગ કરશે તો અનુવાદકનો પ્રયાસ સફળ ગણાશે

આ પુસ્તક પ્રગટ કરવામા શ્રીમતી બ્હેન ઇચ્છાકુવરે પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિ શ્રીમાન્ ઝવેરી નરભેરામ લક્ષ્મીચદ ખોખાણીને સ્મરણાર્થે તથા તેમના મોટાભાઇ અમૃતલાલ લક્ષ્મીચદ મોરબી નીવાસીએ સ્વકલ્યાણાર્થે દ્રવ્ય સહાયતા કરી છે તે બદલ આ સેવક આભાર માનવાનુ ચુકતો નથી

આ ગ્રન્થના પ્રૂફો શ્રીમાન્ પડિત મૂલચદજી વ્યાસ નાગોર નિવાસીએ પોતાની અટૂટ લાગણીથી સુધાર્યા છે માટે પડિતજીનો પણ પૂર્ણ ઉપકાર માનવામા આવે છે

પાઠક ગણને આ ગ્રન્થમા સશોધન મુદ્રણ આદિથી કોઇ પણ પ્રકારની ત્રુટિ માલમ પડે તો વાચકવૃન્દ કૃપા કરી પ્રકાશકને સૂચિત કરશે તો પાઠક મહાશયનો પૂર્ણ ઉપકાર માનવામા આવશે અને આગામી આવૃત્તિમા સુધારી શકાશે

સૂચના—આ પુસ્તક વહેચતા જે કાઇ રકમ આવશે તે જ્ઞાનપ્રચારક અર્થે વાપરવામા આવશે

મનોહરસિહ મહેતા

गृहिधर्मकल्पतरु

(विषयानुक्रम)

पण्डितरत्नाऽऽशुकविपूज्यमुनिश्री१००८श्री
घासीलालजीमहाराजविरचितं

श्रीमहावीराष्टकम् ॥

(शिखरिणी)

प्रभुः शुद्धः सिद्धो धवलगुणसिन्धुर्ध्रुवमतिः
प्रबुद्धो निःक्षुब्धो निगमनिविरुद्धो जितरिपुः ।
प्रसिद्धः सिद्धीशोऽघमलपरिषिद्धो निरुपमो–,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ १ ॥

निराधाराऽऽधारो विहितहितसारो जिनवरो;
विजित्यालं कालं वसति सुविशालं शिवपदे
महानन्दस्यन्दः प्रणतसुरवृन्दः सुखकरो;
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ २ ॥

भवभ्रान्तिध्वान्त–प्रशमसविता सर्वजगतां,
सतां ध्यानाधारो विगलितविकारो गुणनिधिः ।
पुनीते यन्मार्गो हरति सकल कर्मनिकरं,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ३ ॥

परं ज्योतिश्चन्द्रं हतभुवनतन्द्रं सिततरं,
तथा शीतीभूतं निजमलमलं हर्तुमखिलम् ।
नभस्तद्भव्यः श्रयति यममुं सोऽमरविभु—
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ४ ॥

विपश्यासज्ज्वालाशमनमहामेघसदृशो–,
यदिच्छाहीनोऽपि भ्रमहरणदक्षो भवपथ ।
महामिथ्याध्वान्तापचितमनसां तिग्मकिरणा,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ५ ॥

यदेकव्यापारो जलधिजलसमो धुततम–,
स्स्वभावा निःश्वासो गलितनिखिलाशा मृगयते ।
महारत्नं योगी तदिव यमिनं वेत्ति किल स,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ६ ॥

पयः पीतं स्फीतं सुमधुरसिताया समधिता,
कृता भोगासक्तिस्तदपि जिनवाञ्छा न विगता ।
यदीयध्यानेनाखिलभुवनराज्यं शिवसुखं,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ७ ॥

अतीरं गंभीरं भवजलधितीरं जिगमिषु–,
र्मुनिर्घोषीत्याशा स्मरणपठ वीराष्टकमिदम् ।
पठन्सम्यं नम्य परमशिवसौख्यं भवति यः,
महावीरः स्वामी नयनपथगामी भवतु मे ॥ ८ ॥

॥ इति श्री महावीराष्टक

संपूर्णम्

॥ श्रीवीतरागाय नमः ॥

॥ गृहिधर्मकल्पतरुः ॥

हिन्दीगुर्जरभाषानुवादसहितः ।

॥ मंगलाचरणम् ॥

सिरिजिणदेवं नच्चा, घासीलालो मुणी वई सुद्धं ।
भवियणहियबोहट्ठं, कुव्वे गिहिधम्मकप्पतरुं ॥१॥

—⊱❀⊰—

अगार धर्म दो प्रकारका है-(१) सामान्यरूप (२) विशेपरूप । इनमें विशेपरूप अगार धर्म श्रावक धर्मको कहते हैं, वह प्रत्येक व्यक्ति के पालन करनेमें कठिन होता है अतः प्रथम सर्वसाधारण लोगोंके अनुष्ठान करने योग्य सामान्य गृहस्थधर्मको कहते हैं । वह इस प्रकार है:—

અગાર (ગૃહસ્થ) ધર્મ બે પ્રકારના છે (૧) સામાન્ય રૂપ (૨) વિશેષરૂપ, જેમા વિશેષરૂપ અગારધર્મને 'શ્રાવક ધર્મ' કહે છે. જે ધર્મ પ્રત્યેક વ્યક્તિને પાલન કરવામા કઠિન છે. એટલા માટે પ્રથમ સામાન્ય લોકોને માટે 'સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ' સમજાવવામાં આવે છે —

मुहूर्ते 'सर्वार्थसिद्धे, नमस्कारसमन्वित ।
नित्यं प्रात समुत्थाय, धर्मजागरणां चरेत् ॥१॥

छाया—" अइणिस्सारं विसए, विसोवमे मम कहं मणो जाइ ।
माणुसजम्मं णिज्जा मए कहं किंच किंच जोसि" ॥१॥
अहुणा किमणुट्ठेयं एसो कस्सोचिओ तहा कालो ।
णिच्चं मज्झ सहम्मो, अणुपावइ पुग्गओ मे ॥२॥

सर्वार्थसिद्ध मुहूर्तमें उठकर—नवकारमंत्र उच्चारण पूर्वक धर्मजागरणाको करे, वह इस प्रकार—

" अहा ! ये इन्द्रियोंके विषय सर्वथा निस्सार हैं, विषके समान हैं, मेरा मन इनकी ओर क्यों आकर्षित होता है ? । यह मनुष्य जन्म पाकर मैंने इसे अकारथ खोदिया, जितना यह शेष रहा है इसमें क्या करना चाहिये ? ॥ १ ॥ यह समय

१ रात्रिकी पिछली चार घड़ीमें सूर्योदय के नजदीककी दो घड़ी छोड़कर उसके पहिलेकी दो घडी को 'सर्वार्थ सिद्ध मुहूर्त कहते हैं

દરેક ગૃહસ્થે સર્વાર્થ સિદ્ધ મુહુર્તમાં ઉઠીને નવકારમંત્ર ઉચ્ચારણપૂર્વક નીચે પ્રમાણે મનન કરવું જોઇએ. તે આ પ્રમાણે—

" આ જગતમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોના વિષયો નિસ્સાર છે કાલકુટ ઝેર સમાન છે હલાહલ ઝેર પ્રેરિત છે તે

૧ સુર્યોદય પહેલાં ચાર ઘડીમાંથી પહેલી બે ઘડીને સર્વાર્થસિદ્ધ મુહૂર્ત કહે છે

णहि सह गच्छइ बधू, धणधन्नकलत्तपुत्तमित्ताइ ।
णियकयकम्मदुमफलरसस्स ससायओ वला जीवो ॥३॥
तम्हा एगो अप्पा, सच्चो णिच्चो य सव्वसुहरासी ।
चिच्चा वाहिरभावे, दट्ठव्वो नाणदसणाहारो" ॥ इति ॥४॥

प्रातः कृत्यं समास्थाय, मातापित्रभिवन्दनम् ।
गुरोश्च दर्शनं कुर्याद्भक्तिश्रद्धादिसंयुतः ॥२॥

किस कर्तव्यमें लगाना चाहिये ? मृत्यु अनिवार्य है और वह सदैव परछाँईकी तरह मेरे पीछे पीछे लगी रहती है ॥२॥ वन्धु वान्धव, धन–धान्य, पुत्र–कलत्र और मित्र, कोईभी साथ जानेवाला नहीं है। जिसने जैसा कर्मरूपी वृक्ष लगाया है उसे वैसेही वृक्षके फलका रस (अनुभाग) भोगना पडता है ॥३॥ इसलिये समस्त वाह्य वस्तुओंका परित्याग कर, सत्य, नित्य, सर्वसुखों के समूह अनन्त ज्ञान दर्शन के धारक केवल आत्मा को साक्षात् करो ॥४॥ "

શા માટે મને આ વિષયો તે તરફ આકર્ષે છે? મનુષ્યજન્મ મળવો ઘણો કઠીન છે, આવો રત્ન સમાન મનુષ્ય દેહ શા માટે વેડફી નાખ્યો? હવે જેટલો બાકી રહ્યો છે તેમા મારે શુ કરવુ? મૃત્યુ અનિવાર્ય છે, સદાય મારી પ્રતિછાયાની માફક મારા પછવાડે અનુસરે છે ॥૨॥ ભાઈ બધુ પુત્ર મિત્ર, સગા સહોદર, કુટુબ પરિવાર વિગેરે કોઈ મારી સાથે આવવાનુ નથી જેવા કર્મો ઉપાર્જન કર્યા હશે તેવા તેના ફલ પ્રાપ્ત થશે માટે હે આત્મા! સર્વ બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી સત્યઅને શાશ્વત સુખરૂપ આત્મ દર્શન કર.

धर्मोपदेशं शृणुयात्तथा श्रद्धानवान् भवेत् ।
देवे गुरौ च धर्मे च, सर्वदाऽऽलस्यवर्जित ॥३॥
दानशीलो भवेत्तद्वत्सतां सङ्ग न हापयेत् ।
सेवेत व्रतिन किञ्च, वृद्धान् दीनांस्तु रक्षयेत् ॥४॥
भृत्यान् सद्भावयेन्नित्य सुपात्रादिप्रदानवान् ।
आश्रितानात्मवत्पश्येत्समाहितमतिस्तथा ॥५॥

"सम्यक्कार धर्म जागरणा करे, प्रात कृत्य करके माता पिताके चरणोंमें मस्तक नमाए, गुरुओं मुनियोंका दर्शन करे, धर्मका उपदेश सुन, देव गुरु और धर्म पर परम प्रतीति रखे, शक्तिके अनुसार सदा दानशील रहे, सत्सगति करे, व्रतधारियों और वृद्धजनोंकी सेवा शुश्रूषा करे, दीन हीन प्राणियों की रक्षा करे, अभयदान सुपात्रदान और करुणा दान दे, आश्रित जनोंका निजकीनाई पालन पोषण करे ।५। द्रव्य क्षेत्र काल भावको देखकर प्रवृत्ति करे,

ઉપરોક્ત પ્રકારે ધર્મ જાગરણ કરે, પ્રાત કૃત્ય કરી માતા પિતાના ચરણોમાં મસ્તક નમાવે ગુરૂ મુનિરાજશ્રીના દર્શન કરે, ધર્મોપદેશ સાભળે, દેવ ગુરૂ, ધર્મ પર પરમ પ્રતીતિ રાખે, શક્તિ અનુસાર દાન શીયળ તપ આચરે સત્સગ કરે વ્રતધારી અને વૃદ્ધ જનોની સેવા-શુશ્રૂષા કરે. ગરીબ કગાળ, નિરાશ્રિત જનોની રક્ષા કરે અભયદાન સુપાત્રદાન અને કરૂણાદાન કરે આશ્રિતજનોનુ પાલણ કરે ॥૫॥ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરે

द्रव्यादिभावानालोक्य प्रवर्त्तेत यथोचितम् ।
धर्मशास्त्रं तथा नीतिग्रन्थांश्च परिलोकयेत् ॥६॥
महतां पुरतस्तद्वद्विनयेन समाचरेत ।
विपत्तौ धैर्यशाली स्यात्, सम्पद्यनभिमानवान् ॥७॥
सुकार्ये परसाहाय्यं, विदध्याद्विजितेन्द्रियः ।
यदन्नाद्युपलभ्येत, तदद्यात्तुष्टमानसः ॥८॥
पुरादौ साधवो विज्ञ,–श्रावका यत्र संस्थिताः ।
तत्रैव निवसेन्मार्गं, समालोक्य विलङ्घयेत् ॥९॥

धर्मशास्त्रोंका स्वाध्याय करे, नीतिशास्त्रोंका अवलोकन करे गुरुजनों के सन्मुख विनयपूर्वक वर्तात्र करे, विपत्ति आनेपर धैर्य धरे, सपत्ति होने पर अभिमान न करे, शुभकार्यों में दूसरों को सहायता दे, इन्द्रियों को वशमें रखे, जैसा भोजन–पान प्राप्त हो जाय उसी को प्रसन्नचित्त होकर खावे ।८। जिस नगर

ધર્મશાસ્ત્રોનુ સ્વાધ્યાય કરે, નીતિ ગ્રંથોનો અવલોકન કરે ગુરૂ, વડિલ વિગેરેનો વિનય કરે, વિપત્તિ આવે ધૈર્ય ધરે, સપત્તિ આવે અભિમાન ન કરે, શુભ કાર્યોમાં અન્યને સહાયતા આપે, ઇન્દ્રિયોને કાબુમા રાખે, જેવુ અન્ન પાણી મળે તેવુ સતોષથી ભોગવે જે નગરમાં સાધુ, સાધ્વી તથા વિશેષજ્ઞ–વિદ્વાન્ શ્રાવક રહે ત્યાં નિવાસ કરે વગર દેખે રસ્તે ન ચાલે, ।૯। આડ બરી ચાલ

विहायाऽऽडम्बरं वेषं, समनस्कश्च रेत्कृतिम् ।
सर्वैः सह सदा मैत्रीं, विदधीत विशेषतः ॥१०॥
दुःखी स्यात्परदुःखेन, सुखेन च सुखी भवेत् ।
किं भक्ष्यं किमभक्ष्यं च, तद्विशिष्य विचारयेत् ॥११॥
देशस्य धर्मजात्योश्च, पारम्पर्यक्रमागतौ ।
वेषाऽऽचारौ सदा रक्षेत्, सत्कुर्याच्च गृहागतम् ॥१२॥

आदि में साधु और विशेषज्ञ–विद्वान् श्रावक निवास करते हों उसी नगर आदिमें निवास कर, रास्ता बिना देखे न चले ।९। आडम्बरी वेष (शोकीनोंका ठाठ–बाट) न रखे, कर्तव्यका पालन एकमनस्क कर, सबके साथ मित्रता रखे, दूसरे के दुःखमें दुःखी और सुखमें सुखी हो, भक्ष्य अभक्ष्यका विचार रखे, अपने देशका, धर्मका और जातिका परम्परासे चला आयाहुआ वेष धारण कर, जो घरपर आवे उसका सत्कार करे, ।१२। सत्यधर्मका पालन कर, प्राणीमात्र पर अनुकम्पा रखे, पवित्रता पूर्वक प्रवृत्ति

ત્યાગે (સાદાઈથી રહે) કર્તવ્યપરાયણ થાય દરેકની સાથે મિત્રતા રાખે, અન્યના સુખ દુઃખમાં ભાગ લે ખાવા પિવામાં ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્ય વસ્તુઓનો વિચાર રાખે, દેશ, ધર્મ જાતિ અને પરંપરા અનુસાર પોતાનો પહેરવેશ ધારણ કરે, ઘેર આવેલ કોઈ પણ વ્યક્તિનો પોતાની શક્તિઅનુસાર સત્કાર કરે, ।૧૨। સત્યધર્મનું પાલન કરે પ્રાણીમાત્ર પર અનુકંપા રાખે,

अनुव्रजेत्सत्यधर्मं, दध्याज्जीवदयां तथा ।
पवित्रो मृदु भाषेत, कार्पण्यं च परित्यजेत् ॥१३॥
निशायां नैव भोक्तव्यं, प्रमादपि कदाचन ।
न केनापि कथां कुर्याद्, गर्हितां च तथा वृथा ॥१४॥
नाम्भः पिबेत्पटापूतं, मृषाभाषां च वर्जयेत् ।
आसज्जेत न च क्वापि, शयानं न प्रबोधयेत् ॥१५॥
न दूयेत परोन्नत्या, निन्द्यकार्याणि नाऽऽचरेत् ।
अकाले चाबुभुक्षायां न भुञ्जीत प्रमादतः ॥१६॥

करे, सदा कोमल वाणी बोले, मक्खीचूस (कंजूस) न हो, रात्रीभोजनसे घृणा करे. वृथा बकवाद न करे, विनाछना जल न पिए, मिथ्या भाषण न करे, किसी वस्तु में अत्यन्त आशक्त न हो, विशेष कारण विना सोते को न जगावे, परका अभ्युदय-देख दुःखी न हो, निन्दनीय कार्यों से दूर रहे, असमयमें और

પવિત્રતાપૂર્વક પ્રવૃત્તિ કરે, સદાય નિર્દોષ અને કોમળ વાણી બોલે કંજુસાઈ ન કરે, પણ કરકસર તો જરૂર કરે, રાત્રી ભોજન ન કરે, જુઠો બકવાદ ન કરે, અણગળ પાણી ન પીએ, ખોટો આડંબર અને ખોટી બડાઈ ન કરે, જગતની વસ્તુઓમાં આસક્ત ન રહે, ખાસ કારણ વિના કોઈને જગાડે નહી, કોઈની ચડતી જોઈ દ્વેષ ન કરે પણ ખુશી થાય, નિંદનીય કાર્યોથી દૂર રહે, ક્ષુધા વિના ભોજન ન કરે, ।૧૬। કમાઈથી વધારે ખર્ચ ન

वीयान्नायाधिक धर्म,–विरुद्ध नाऽऽचरेत्तथा ।
मलमूत्रे नावरुन्ध्या,–त्तत्र ते न समुत्सृजेत् ॥१७॥
मित्रेण सह कापट्य, न कुर्यान्नाविचारितम् ।
क्रोधाभिमानरूक्षत्वाऽकर्त्तव्यानि विवर्जयेत् ॥१८॥
सदा निरस्येदालस्यं, स्वकर्त्तव्येषु यत्नवान् ।
बन्धुभिश्च महद्भिश्च, विरुन्ध्याज्जातु न कचित् ॥१९॥
त्यजेदयोग्यमुद्वाह,–मभियोग मनागपि ।
प्रजाहितेच्छुना तद्वद्द्रोह च महीक्षिता ॥२०॥

बिना सूत्रके मामन न करे, ।१६। आयसे अधिक व्यय न करे, धर्म विरुद्ध आचरण न करे, मल मूत्र को न रोके, मल–मूत्रपर मल-मूत्र त्याग नहीं करे, मित्र के साथ कपट न करे, विशेष विचार किये बिना कोई भी कार्य न करे, क्रोध मान रुखाई और अकर्त्तव्यसे दूर रहे, करने योग्य कार्य में प्रमाद न करे, बन्धुवर्ग तथा महान् जनों से विरोध न बांधे, ।१९। अयोग्यविवाह, अपराध, राजद्रोह न करे ।२०। जूआ, मांसभक्षण मदिरापान, वेश्यागमन,

કરે, વૃદ્ધ અને બાળ લગ્ન ન કરે તેમજ કરાવે નહીં ધર્મ વિરુદ્ધ આચરણ ન કરે, કુદરતી હાજતને રોકે નહી, મલમૂત્ર પર મલ મૂત્રનો ત્યાગ કરે નહી કોઇની સાથે કપટભાવથી વર્તે નહી કષાયોને પાતળા પાડે, યોગ્ય કાર્ય કરવામાં પ્રમાદ ન કરે, કોઇની સાથે વિરોધ ન જગાડે, રાજ્યદ્રોહ,જુગાર દારૂ માંસ ભક્ષણ, ચોરી

द्यूतं मांसं सुरां चौर्यं, वेश्याऽऽखेटपरस्त्रियः ।
रसलोलुपतामह्नि, स्वापं निन्दां परस्य च ॥२१॥
तृष्णामख्यातिना तद्वत्, सम्बन्धं कुलरोगिणा ।
प्रियमेव वदेत्सत्य,-मपृष्टो नोत्तरं स्पृशेत् ॥२२॥
मध्ये कस्यापि वार्तायां, विच्छेदं न समाचरेत् ।
न ब्रूयात्स्वगृहच्छिद्रं, पुरतो यस्यकस्यचित् ॥२३॥

पापर्द्धि (शिकार खेलना) चोरी, परस्त्रीसेवन रूप सात व्यसन, चटोरापन, दिनमें नींद लेना, परादनिन्दा, परधनकी तृष्णा, अपरिचित और कौलिक (कुल परम्परासे आये हुवे छूतके) रोगीके साथ विवाहादि सम्वन्धका परित्याग करे परंतु कष्टमें सेवा जरूर करे, प्रिय सत्य ही वोले, विना पूछे उत्तर न दे, कोई वात चीत करता हो तो वीचमें न वोले, घरकी वुराई किसीसे न कहे ।२३। विनाजाने और परीक्षा किये किसी वस्तुका व्यवहार न करे, किसीकी प्रतिपत्ति में हस्तक्षेप न करे, विश्वासघात न करे,

---

વેશ્યાગમન, શિકાર, પરસ્ત્રી ગમન—વિગેરે સાત વ્યસનોનો ત્યાગ કરે ખાવાપીવામાં લોલુપી (સ્વાદીલો) ન બને, દિવસે ઉંઘ ન લે, પરનિંદા પરધન તૃષ્ણાનો પરિત્યાગ કરે અપરિચિત અને કુલ પરંપરાથી આવેલ રોગથી ગ્રહિત (સપડાએલ) વ્યક્તિ સાથે વિવાહાદિ સબંધ ન રાખે, પણ કષ્ટમાં સેવા જરૂર કરે પ્રીય અને સત્ય બોલે, પૂછયા વિના ઉત્તર ન આપે, બે જણની વાતમાં

नैव वस्तु व्यवहरे,-दज्ञातमपरीक्षितम् ।
न कुर्यात्कस्यचित् कीर्त्ति,-खण्ड विश्वासघातनम् ॥२४
योगक्षेमच्छेदभेदौ, ग्रामादीना न साधयेत् ।
न भुञ्जीतावण्टयित्वा, वस्तु किञ्चिदपि क्वचित् ॥२५
अनीत्या नार्जयेद्द्रव्यं, निजमूलधनापहम् ।
तन्नाऽऽचरेज्जातु यत्स्यादिहामुत्र च गर्हितम् ॥२६॥
परस्त्रिया सहैकाकी, न गच्छेन्न च संवदेत् ।
न वा तया सहैकान्तवासमासादयेदपि ॥२७॥

ग्रामनगर आदि के योग-क्षेम (अप्राप्त वस्तुको प्राप्त करने और प्राप्तकी रक्षा करने) में विघ्न न डाले, बिना दिये (पासमें रहे हुओंको बिना दिये) कभी किसी वस्तुको न खाये, अन्यायसे धनोपार्जन न करे, इसभव परभवमें गर्हित कार्य न करे, परस्त्री के साथ अकेला न जाये, न बोले और न एकान्तमें

પોતે જાણ્યું હોય નહીં કોઈના કામમાં દખલગીરી ન કરે પોતાની પરની વાત અન્યને ન કહે, કોઈ વસ્તુને તેની પરીક્ષા કર્યા સિવાય વાપરે નહીં વિશ્વાસઘાત કીર્તિભંગ ન કરે ગામ નગર તથા દેશના [1]યોગ ક્ષેમમાં વિઘ્ન ન નાખે. અન્યાયથી ધનનું ઉપાર્જન ન કરે આલોક અને પરલોક વિરૂદ્ધ કાર્ય કરે નહીં પરસ્ત્રી સાથે એકાંતમાં વાત કરે નહીં. તેની સાથે ચાલે નહીં

[1] યોગ-અપ્રાપ્તની પ્રાપ્તિ. ક્ષેમ-પ્રાપ્તનું રક્ષણ

न गृह्णीयात्तथोत्कोचं, गृहादीनि प्रमार्जयेत् ।
न व्याप्रियेत प्रमादा,-दल्पमूलधनेन च ॥२८॥
नान्यायमवलम्बीत, जातुचित्सङ्कटेऽपि सन् ।
महापरिग्रहं किञ्च, महारम्भं विवर्जयेत् ॥२९॥
अन्यायिनो न पक्षी स्या,-न्नाहेत्वन्यस्य वेश्मगः।
न व्रजेद्दुर्गमं मार्ग,-मेकलो मुग्धमानसः ॥३०॥
न नदी नापि कासारप्रभृति बाहुतस्तरेत् ।
बालक-प्रवयो-ग्लान,-गर्भिणी-चेटका-ऽऽश्रितान् ।३१।

निवास करे, घूंस न ले, सुबह साम घरकी सफाई करे, थोडी पूंजीसे बड़ा व्यापार न करे, प्राणोंपर संकट आने पर भी अनीतिका आश्रय न ले, महा आरंभ महापरिग्रह वाला काम न करे ॥२९॥ अन्यायीका पक्ष न ले, विना प्रयोजन किसीके घरमें प्रवेश न करे, विकट मार्गमें अकेला न जावे ॥३०॥ भुजाओंसे नदी-तालाव आदिमें न तैरे, बालक, वृद्ध, रोगी गर्भवती, भृत्य और आश्रित जनोंको सन्तुष्ट किये विना भोजन

तेमज चाले नही, लाच (रुश्वत) ले नही, थोडी पुंजीथी लाबो वेपार करे नही, प्राण जाय तो पण अनीतिनुं आचरण करे नही, महा आरंभ, महा परिग्रहवाळा कार्यो करे नही, अन्यायनो पक्ष न ले पण अन्याय सामे माथु उंचकी न्याय पक्ष मजबुत करे, विना प्रयोजने कोईना घरमा प्रवेश करे नही विकट

असन्तोष्य न भुञ्जीत, न च कञ्चित् कलङ्कयेत।
न द्रुह्येद् गुरुदेवाय धर्माय च कथञ्चन ॥२२॥
बीटीतमालभङ्गादि-व्यसनानि विवर्जयेत्।
इत्येवमुक्तः सामान्योऽगारधर्मो जिनेश्वरैः ॥२३॥

न करे ॥२१॥ किसी पर झूठा कलंक न रक्खे गुरु और धर्मके साथ द्रोह करनेकी इच्छा तक न करे ॥ २२ ॥ बीड़ी, तमाखु और भांग आदि व्यसनोंका सर्वथा त्याग करे। यह सामान्य अगारधर्म श्रीजिनेश्वर भगवानने फरमाया है ॥ २३ ॥

માગમાં એકલા જાય નહી નદી તળાવ આદિ જળાશયોમાં તરે નહી, બાળ વૃદ્ધ રોગી ગર્ભવતી નોકર અને આશ્રિતોને સંતુષ્ટ કર્યા વગર જમે નહી, કલંકિત કાર્ય કરે નહી ગુરૂ ધર્મ, અને સમકિતીની સાથે દ્રોહ રાખે નહી, કોઇ પણ પ્રકારનું વ્યસન રાખે નહી.

આ પ્રકારનો સામાન્ય આગાર ધર્મ (ગૃહસ્થ ધર્મ) જીનેશ્વરોએ ફરમાવ્યો છે

विशेषाऽगार (गृहस्थ) धर्मस्वरूप.

अब विशेषरूप अगारधर्म (गृहस्थ धर्म) का वर्णन करते हैं—

सम्यग्दर्शन और अणुव्रत आदिको **विशेष अगारधर्म** कहते है। प्रशम संवेग अनुकम्पा आस्तिक्य रूप आत्मपरिणाम को, अथवा तत्त्वार्थ के अर्थात् जीवादि नौ तत्त्वों के, तथा सच्चे देव गुरु और धर्मके यथार्थ बुद्धिपूर्वक श्रद्धान को **सम्यग्दर्शन** (समकित) कहते हैं।

બે પ્રકારના ધર્મ જીનેશ્વરોએ બતાવ્યા છે (૧) સામાન્ય અગાર ધર્મ (૨) વિશેષ અગાર ધર્મ

સામાન્ય અગાર ધર્મનુ ઉપરોક્ત વિધિએ વિવરણ થયુ છે અને વિશેષરૂપ અગારધર્મ કે જેમાં સમ્યગ્દર્શન અને અણુવ્રતાદિ આચરણોનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે તે નીચે પ્રમાણે શાસ્ત્રાનુસાર કહેવામાં આવે છે—

સમ્યગ્દર્શન અને અણુવ્રતાદિ આચરણને વિશેષરૂપ અગાર ધર્મના પેટામાં મૂકવામા આવે છે

તત્વાર્થ દષ્ટિથી અને પરિણામિક દષ્ટિથી સમ્યગ્દર્શન ના બે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે–(૧) તત્ત્વાર્થ દ્રષ્ટિ–જીવ, અજીવ, પુન્ય, પાપ, આશ્રવ, સવર, નિર્જરા, બધ અને મોક્ષ (૨) પારિણામિક દ્રષ્ટિ–સમ, સવેગ, નિર્વેગ, અનુકપા, આસ્થા. તત્ત્વાર્થ દ્રષ્ટિથી એટલે જીવાદિ નવ તત્વનું જ્ઞાન, સમ્યક્દેવ, ગુરૂ, અને ધર્મનુ બુદ્ધિપૂર્વક શ્રદ્ધાન, અને પારિણામિક દ્રષ્ટિથી

अब प्रथम जीवादि नौ तत्त्वोंका व्याख्यान करते हैं—

(१) जीव—ज्ञान दर्शन सुख और वीर्य, इन चार भावप्राणों से जो जीया, जीता है और जीवेगा उसे जीव कहते हैं। अथवा व्यवहार नय से जो पुण्य पाप रूप कर्मोंका कर्ता भोक्ता और पर्याप्ति भावों स युक्त हो वह जीव माना गया है। निश्चय नयसे भावादि उपयोग वाला जीव कहलाता है।

(२) अजीव—जो जीव न हो वह अजीव है, वह पांच

એટલે સમ, સંવેગ, વિગેરે ભાવોનુ પરિણામ. આ બન્ને દ્રષ્ટિના સમૂહને સમ્યગદર્શન કહે છે એટલે જીવ જીવાદિ નવતત્ત્વોનુ જ્ઞાન મેળવવું તેના પર બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરી શ્રદ્ધા લાવવી અને સંસારમાંથી પાછા હઠી મોક્ષ તરફ દ્રષ્ટિ કરવી તેનુ નામજ સમ્યગ દર્શન અથવા સમકિત.

પ્રથમ જીવાદિ નવ તત્ત્વોનુ બ્યાન કરવામાં આવે છે—

(૧) જીવતત્ત્વ—જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અથવા વીર્ય આ ચાર ભાવપ્રાણોથી જે જીવ્યા જીવે છે અથવા જીવશે તેને જીવ કહેવાય. અથવા વ્યવહાર દ્રષ્ટિથી જીવ પુણ્ય અને પાપ કર્મોનો કર્તા અને ભોક્તા છે અથવા પર્યાપ્તિરૂપ પ્રાણોથી જે યુક્ત છે તેને જીવ કહેવાય. નિશ્ચયનયથી જ્ઞાનાદિ ઉપયોગ વાળા જીવ કહેવાય. 'यो जीवति स जीवः'—જે જીવે છે તે જીવ કહેવાય

(૨) અજીવ—જે જીવ ન હોય તે અજીવ કહેવાય હીન્દુ શાસ્ત્ર, તેમજ સાયન્સ પ્રમાણે પણ આ જગતમાં બેજ વસ્તુ

प्रकारका है-(१) धर्मास्तिकाय, (२) अधर्मास्तिकाय, (३) आकाशास्तिकाय, (४) काल और (५) पुद्गलास्तिकाय।

(क) **धर्मास्तिकाय**—चलनेवाले जीवों और पुद्गलोंको जो चलने में सहायता पहुंचाता है उसे धर्मास्तिकाय कहते हैं, जैसे जलमें चलनेवाली मछली के चलने फिरने में जल सहायक होता है। धर्मास्तिकाय अरूपी अमूर्तिक और समस्त लोकाकाश में व्यापक है और जीव पुद्गलों की गति में निमित्त कारण है।

માલમ પડે છે 'પુરૂષ અને પ્રકૃતિ'–Matter and Spirit–(મૅટર અને સ્પીરીટ) તો જૈન ફીલસૂફી પણ એજ વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરે છે (૧) જીવ (૨) અજીવ. અજીવના પાંચ પ્રકાર શાસ્ત્રકારોએ વર્ણવ્યા છે (ક) ધર્માસ્તિકાય (ખ) અધર્માસ્તિકાય (ગ) આકાશાસ્તિકાય (ઘ) કાલ (ડ) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

(ક) **ધર્માસ્તિકાય**–જીવ અને પુદ્ગલ (Matter મૅટર)ને હલનચલનાદિ ક્રિયામાં જે વસ્તુ સહાય્ય કરે છે તેને ધર્માસ્તિકાય કહેવાય કદાચ અન્ય ધર્મોવાળાને આ સિદ્ધાત હૃદયગત ન થાય તો તેમને સચોટપણે સમજાવવાને વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર (science સાયન્સ) નોદાખલો આપી સમજાવુ છું 'જગતની દરેક વસ્તુને હલનચલનાદિ ક્રિયામાં સહાયભૂત થાય તેવુ એક '**ઇથર**' નામનું તત્વ વાતાવરણમા રહેલુ છે તે '**ઇથર તત્ત્વ**' દરેક વસ્તુને મદદ કરે છે જેવી રીતે પાણીમા ચાલવાવાળી માછલીને પાણી સહાય રૂપ છે તેવી રીતે '**ધર્માસ્તિકાય**' જે અરૂપી અને અમૂ-

(ख) अधर्मास्तिकाय—जैसे रास्ते चलता हुआ मुसाफिर यदि ठहरना चाहे तो वृक्ष की छाया उसके ठहरने में उदासीन कारण होती है, उसी प्रकार स्थितिमान जीवों और पुद्गलों की स्थिति में जो सहायक होता है उसे अधर्मास्तिकाय या अधर्मद्रव्य कहते हैं। अधर्म द्रव्य ठहरते हुए को ठहरने में सहायक मात्र होता है, प्रेरणा करके ठहराता नहीं है। यह भी धर्मास्तिकाय की तरह अरूपी और समस्त लोकाकाश व्यापी है। लोकाकाश और अलोकाकाश की मर्यादा के कारण धर्मद्रव्य और अधर्मद्रव्य है। जहां ये द्रव्य हैं वह लोकाकाश और जहां इनका सद्भाव नहीं है वह अलोकाकाश कहलाता है।

तिક છે અને સમસ્ત લોકમા વ્યાપક છે તે ધર્માસ્તિકાય નામનુ તત્વ જીવ અને પુદ્ગલની ગતિમાં નિમિત્તરૂપ છે

(ખ) અધર્માસ્તિકાય-જેવી રીતે મુસાફરને આરામની જરૂર પડતા, વૃક્ષની છાયા તેની રૂકાવટમાં સહાયરૂપ થાય છે તેવી રીતે જીવ અને પુદ્ગલને સ્થિતિમાન થવામાં 'અધર્માસ્તિકાય' મદદરૂપ છે આ પર્યાયવાચક શબ્દ ધર્માસ્તિકાયથી વિરૂદ્ધ સ્વ ભાવવાળુ હોઈ તેનુ નામ 'અધર્માસ્તિકાય' રાખવામાં આવ્યું છે અને આ તત્વ પણ સમસ્ત લોકમાં વ્યાપક છે અને આ બે દ્રવ્યો લોક અને અલોકની મર્યાદા બતાવે છે (Line of demarcation લાઇન ઓફ ડીમાર્કેશન) કારણકે અલોકમાં આકાશાસ્તિકાય સિવાય બીજા તત્વોનો અભાવ છે

(ग) आकाशास्तिकाय—जीव आदि द्रव्यों को जो अवकाश देता है,वह आकाशास्तिकाय या आकाश द्रव्य है। आकाश द्रव्य अनन्तप्रदेशी, अमूर्त्तिक और लोक तथा अलोक में व्याप्त है।

(घ) काल—कालद्रव्य अमूर्त्तिक है और द्रव्य की पर्यायों के परिवर्त्तन का कारण है. मनुष्य आदि में बाल्य युवा और

(ગ) આકાશાસ્તિકાય–આકાશાસ્તિકાય એટલે ખાલી જગ્યા (Vaccumવક્રમ) જગતનુ દરેક દ્રવ્ય પોકળ છે એટલે પોલુ છે. આ એ બતાવે છે કે દરેક વસ્તુમાં આકાશાસ્તિકાય નામનુ તત્ત્વ રહેલુ છે દિવાલને ખીલો મારવાથી અ દર બેસી જાય છે તે એ બતાવે છે કે અ દરનો ભાગ પોલો છે—પોકળ છે એટલે આકાશાસ્તિકાય નામનુ તત્વ રહેલું છે. જે જીવાદિ દ્રવ્યોને અવકાશ આપે તેને 'આકાશાસ્તિકાય' અથવા 'આકાશ દ્રવ્ય' કહે છે. આકાશ દ્રવ્ય અન ત પ્રદેશી અમૂર્તિક અને લોક તેમજ અલોકમાં વ્યાપક છે કારણુ લોકને પેલે પાર એકાત ખાલી જગ્યાજ છે. એટલે ખાલી જગ્યા જે પ્રદેશમા હોય તે પ્રદેશ આકાશાસ્તિકાયરૂપ પ્રદેશ કહેવાય. ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય અસખ્યાત પ્રદેશી છે ત્યારે આકાશાસ્તિકાય અન ત પ્રદેશી છે જેવી રીતે 'ઈશ્વરદ્રવ્ય' દેખી શકાતુ નથી તેવી રીતે ઉપરના દ્રવ્યો દેખી શકાતા નથી .

(ધ) કાલ–કાલ દ્રવ્ય અમૂર્તિક છે દ્રવ્યપર્યાયના પરિવર્તનમાં કારણભૂત છે બાલ્યાવસ્થા, યુવાવસ્થા તથા વૃદ્ધા-

वृद्ध अवस्था काल ही के प्रभावसे होती है। यह पुराने का नया और नय को पुराना करता है और अप्रदेशी द्रव्य है, इस के प्रदेश नहीं होते।

(क) पुद्गलास्तिकाय—परमाणु से लेकर घट पट आदि सभी दीखाई देनेवाला पदार्थ पुद्गलास्तिकाय या पुद्गल द्रव्य ही है। जिस में रूप, स्पर्श, रस, गन्ध पाये जॉय वही पुद्गल है। एक पदार्थ से विभक्त (अलग) होकर दूसरे पदार्थ की पूर्ति करने से इसे पुद्गल कहते हैं। जिसका दूसरा अंश न हो सके ऐसे पुद्गल के सबसे सूक्ष्म अंश को परमाणु कहते हैं। एक परमाणु जब तक दूसरे परमाणु के साथ मिला रहता है तब

વસ્થા કાલના પ્રભાવથી બને છે કાલ નવાને જુનું અને જુનાને નવું બનાવે છે કાલ અન્ય દ્રવ્યની માફક પ્રદેશી નથી પણ અપ્રદેશી છે

(ક) પુદ્ગલાસ્તિકાય—પરમાણુથી માંડી ઘટપટાદિ દેખાય તેવી વસ્તુઓ પર્યંત સર્વ વસ્તુઓ પુદ્ગલ કહેવાય. સર્વ પુદ્ગલોની વ્યાપ્તિ પુદ્ગલાસ્તિકાય નામના દ્રવ્યથી થાય છે જે દ્રવ્યમાં રૂપ, વર્ણ રસ ગંધ સ્પર્શ હોય તે દ્રવ્ય પુદ્ગલા સ્તિકાય દ્રવ્ય કહેવાય એનો સ્વભાવ ભેગા થવું અને છુટા પડવું તેવો છે તેને પુદ્ગલ કહેવાય, પુદ્ગલના નાનામાં નાના (અવિભક્ત—Indivisable) ભાગને પરમાણુ (Atom) કહે છે ત્યારે કાલ સિવાય બીજા દ્રવ્યોના નાનામાં નાના ભાગને પ્રદેશ

तक उसे प्रदेश कहते हैं' जब वह दो तीन चार आदि अधिक परमाणुओं या प्रदेशों के साथ मिल जाता है तब स्कन्ध कहलाता है। जैसे पट के प्रदेश पट (वस्त्र) से पृथक् हो जाते हैं वैसे धर्मद्रव्य अधर्मद्रव्य आकाश द्रव्य और जीवद्रव्य के प्रदेश पृथक् नहीं हो सकते, वे अत्यन्त घनीभूत अखण्डपिण्टरूप होकर रहते हैं।

प्रश्न—धर्म आदि के साथ जो 'अस्तिकाय' लगाया है उस का क्या अभिप्राय है? और काल के साथ 'अस्तिकाय' शब्द क्यों नहीं लगाया गया है?

કહે છે જોકે પુદ્ગલ સિવાય બીજા દ્રવ્યો અરૂપી છે દેખી શકાય તેવા નથી છતા સમજવા માટે તેના નાનામા નાના ભાગને 'પ્રદેશ' કહી સબોધવામાં આવે છે પુદ્ગલનુ એક પરમાણુ જ્યાં સુધી બીજા પરમાણુની સાથે રહે છે ત્યાં સુધી તે ભાગને પ્રદેશ કહે છે જ્યારે ઝાઝા પ્રદેશ ભેગા થઇ મોટો સમૂહ થાય છે તે સમૂહને 'દેશ' કહે છે જયારે ઘણા 'દેશ' ભેગા થઇ આંખેથી દેખી શકાય તેવો સમૂહ થાય તે સમૂહને 'સ્કંધ' કહે છે જેવી રીતે કપડાનો દરેક તાણોવાણો કપડાથી ભિન્ન પડી શકે છે તેવી રીને ધર્મદ્રવ્ય—અધર્મદ્રવ્ય—આકાશ દ્રવ્ય અને જીવ દ્રવ્યના પ્રદેશ પૃથક પડતા નથી કારણ કે તે પ્રદેશો અત્યત ઘનીભૂત—અખડ પિડરૂપ છે

પ્રશ્ન—ધર્મની સાથે 'અસ્તિકાય' શબ્દ લગાડવામાં આવ્યો છે તેનુ કારણ શુ? અથવા 'કાલદ્રવ્ય' ની સાથે અસ્તિકાય શબ્દ કેમ લગાડયો નથી?

उत्तर—'अस्ति' का अर्थ है 'प्रदेश' और 'काय' का अर्थ है 'समूह' इसलिये 'अस्तिकाय' का अर्थ 'प्रदेशोंका समूह' ऐसा हुआ। धर्मास्तिकाय का अर्थ निकला धर्मरूप प्रदेशों का समूह। इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय आदि के विषय में भी समझना चाहिये। किंतु काल के प्रदेश नहीं हैं क्यों कि अतीत—(बीता हुआ) काल नष्ट हो चुका है और भविष्य काल इस समय विद्यमान नहीं है, सिर्फ वर्तमान काल समय मात्र रूप रहजाता है इसलिये उसे अस्तिकाय नहीं कहते। इनमें से धर्म अधर्म और एक जीव-द्रव्य असंख्यात प्रदेश वाले हैं और आकाश अनन्त प्रदेशी है। विशेषता यह है कि आकाश में भी लोकाकाश तो असंख्यात प्रदेशी है पर अलोकाकाश अनन्त प्रदेशी है।

ઉત્તર— અસ્તિ' નો અર્થ પ્રદેશ છે અને કાય' નો અર્થ સમૂહ છે એટલે અસ્તિકાય નો અર્થ પ્રદેશોનો સમૂહ' એવો થાય છે. ધર્માસ્તિકાય એટલે ધર્મરૂપ પ્રદેશોનો સમૂહ. તેવી રીતે અધર્માસ્તિકાયનો અર્થ પણ તેવોજ થાય છે પણ કાલદ્રવ્ય ને પ્રદેશ નથી કારણકે અતીત થએલ કાલ નષ્ટ થઈ જાય છે અને ભવિષ્યકાલ અત્યારે વિદ્યમાન નથી અને વર્તમાનકાલ સમય માત્ર બાકી રહે છે એટલા માટે તેને અસ્તિકાય નથી. અને અસ્તિકાયનો અર્થ વિદ્યમાન પ્રદેશ સમૂહ તેવો થાય છે ત્યારે કાલદ્રવ્યને વિદ્યમાન સમૂહ નથી તેથી તેને અસ્તિ કાયશબ્દ લગાડવામાં આવ્યો નથી તેથી કાલ અપ્રદેશી થયો

(३) पुण्य—जो आत्मा को पवित्र करता है, शुभ बनाता है उसे पुण्य कहते हैं। पुण्य दो प्रकार का होता है—पापानुवन्धी पुण्य, [२] पुण्यानुवन्धी पुण्य। प्राणीयों पर दया रखना, वैराग्य भाव होना, आगम के अनुसार गुरुओं की भक्ति करना, शुद्ध शील का पालन करना पुण्यानुवन्धी पुण्य है। इससे जो विपरीत हो वह पापानुवन्धी पुण्य कहलाता है।

(४) पाप—जो शुभ परिणामों से आत्मा को दूर रखता है—शुभ परिणाम नहीं होने देता उसे पाप कहते हैं।

(५) आस्रव—जिस आत्मपरिणाम के द्वारा जीव में कर्मों का आगमन हो उसे आस्रव कहते हैं।

---

(૩) પુણ્ય—જે વસ્તુ આત્માને પવિત્ર બનાવે છે, સુખ આપે છે તે વસ્તુને 'પુણ્ય' કહે છે

(૪) પાપ—જે આત્માને શુભ પરિણામથી દૂર રાખે છે તેને 'પાપ' કહે છે

(૫) આશ્રવ—જે દ્વારા જીવમાં કર્મનુ આગમન થાય છે, તેને આશ્રવ કહે છે આ આશ્રવનુ આગમન છ દ્વાર દ્વારા આત્મામા થાય છે પાંચ ઇંદ્રિયો અને છઠુ મન કોઈ કહે કે આ જગતમાં આશ્રવનુ આગમન રહેલુ જ છે અને ઇન્દ્રિયો તથા મન સદાયને માટે ખુલ્લાજ રહે છે કારણકે આશ્રવમાં પ્રવર્તન થવુ તે ઇન્દ્રિયો તથા મનનો ધર્મ છે તો તેની રૂકાવટ કેમ થાય. આ રૂકાવટ સમજાવવા માટે 'સંવર' નામનુ તત્ત્વ જ્ઞાની પુરૂષોએ કહ્યુ છે ને તે તત્ત્વ 'આશ્રવ'ની પછીજ—'આશ્રવ'ની વધારે પ્રમાણમાં સમજણ માટેજ મૂક્યુ છે.

(६) संवर—आते हुए कर्म जिस आत्म-परिणाम से रुक जाते हैं उस संवर कहते हैं।

(७) बन्ध—आत्मा जिससे बद्ध-परतन्त्र-हो जाती है वह, अर्थात् अभीष्ट स्थान की प्राप्ति करानेवाली गति को रोकने वाला बन्ध कहलाता है। अथवा लोहे के गोलेमें अग्नि की तरह जीव और कर्मों में एकता का ज्ञान कराने वाला बन्ध कहलाता है।

(६) संवर—अनुक्रमना आगमनने रोकवा माटे ज संवरतत्व कह्युं छे. दरेक धर्मशास्त्रमां कह्युं छे के मनुष्य जीवन मळवुं घणुं ज कठीन छे अने वारवार नथी मळतुं तेनुं कारणुं ए के इन्द्रियो तथा मनपर संयम नही रहेवाथी आत्मशक्ति जे दिशामां भरवानी जोईए ते दिशामा नही भरवाता कामभोग पाछळ आत्मशक्तिनो व्यय थाय छे अने आ व्यय पाछो मेळवता आत्माने घणो वखत लागे छे एटला माटे ज घणी योनीओमाथी पसार थईने घणा वखत पछी मनुष्ययोनी प्राप्त थाय छे मनुष्ययोनी ज एक ज योनी छे के जेमां आत्मा पोताना उद्धारार्थे पोतानी शक्तिनो योग्य उपयोग करी शके. अने ते उपयोग पण पांच इन्द्रियो तथा मन द्वाराज थई शके. एटला माटेज ज्ञानीपुरुषोए कह्युं छे—आ इन्द्रियो अने मनद्वारा आत्मोद्धारार्थेज शक्तिनो व्यय करवो एटले जेम बने तेम कामभोग अने विषयवासना तरफ इन्द्रियो अने मनने जता रोकवा अर्थात् आश्रवने रोकवुं तेनुं नामज संवर कहेवाय.

(८) **निर्जरा**—आत्मा से कर्मों का एक देश दूर होना निर्जरा कहलाती है।

(९) **मोक्ष**—ज्ञानावरणीय आदि आठ प्रकार की कर्म

---

(૭) બંધ—જે વસ્તુથી આ આત્મા જગતમાં સંસારવિટંબનાથી બંધાય છે તેને 'બંધ' કહે છે જેથી આત્મા પરતંત્ર થાય છે તેને 'બંધ' કહે છે. અભીષ્ટ સ્થાન પ્રાપ્ત કરવામાં જે રૂકાવટ કરે છે તેને બંધ કહે છે. જેમ લોઢાના તપાવેલા ગોળામાં અગ્નિ અને લોઢું એકમેક થઈ જાય છે તેમ આત્મા કર્મોની સાથે એકમેક થાય તેને 'બંધ' (Bondage—બૉન્ડેજ) કહેછે.

(૮) નિર્જરા—આત્માની સાથે ખીરનીરની માફક ઓતપ્રોત થએલ કર્મપ્રદેશનો દેશથી (Partly—પાર્ટલી) છુટકારો થવો તેનુ નામ નિર્જરા કહેવાય નિર્જરાના બે ભેદ છે (૧) સકામ—એટલે મોક્ષની અભિલાષાસહીત (૨) અકામ—મોક્ષની અભિલાષારહીત જેને આપણે સકામ કહીએ છીયે તેને 'ગીતા' નિષ્કામ કહે છે અને અકામને 'સકામ' કહે છે આ બન્નેનો ભાવ એકજ છે કારણકે નિષ્કામ એટલે સાંસારિક ઇચ્છા વિનાનું કાર્ય કરવુ તે, તેનો અર્થ 'મોક્ષની અભિલાષા' એવો થાય છે. અને ગીતાનો પર્યાયવાચક શબ્દ 'સકામ' એટલે સાંસારિક ઇચ્છાથી કાર્ય કરવુ તે.

(૯) મોક્ષ—જેવી રીતે આઠ કર્મોનો આત્મામાં બંધ થાય છે તેવી રીતે આત્મામાંથી આઠેકર્મોનો છુટકારો થવો તેને મોક્ષ

पाससे जीव का पृथक् (अलग) होना, अर्थात् जीव के सम्पूर्ण कर्मों का पूर्णतया नष्ट होना मोक्ष कहलाता है।

देव का स्वरूप

णिद्दोसो सव्वुत्तो, चउहिं णाणाइहिं अणतेहिं।
लोयालोयजहट्ठिय–सरूवणिद्देसगो य जो होई॥१॥
एव वमाण–णय–सियवायप्पनावगो विगयराओ।
अवि जो परमचाई, सो देवो जेणसासणे वुत्तो॥२॥

भावानुवाद—जो दोषों से सर्वथा मुक्त हो, अनन्त चतुष्टय से युक्त हो, लोक अलोक के यथार्थ स्वरूप का उपदेशक हो, प्रमाण नय स्याद्वाद की प्ररूपणा करनेवाला हो, वीतराग और त्यागी हो वही सच्चा देव जैनशासन में माना गया है॥ २॥

કહે છે અને અંગ્રેજીમાં Soulsalvation (સોલ સાલ્વેશન) કહે છે સંપૂર્ણ પણે આત્મગુણ પ્રગટ થવો તેને મોક્ષ કહે છે

દેવનું સ્વરૂપ

જે અઢારદોષરહિત છે અનન્ત જ્ઞાન દર્શન ચરિત્ર અને તપથી યુક્ત છે લોકાલોકના સ્વરૂપજ્ઞાતા દ્રષ્ટા અને ઉપદેશક છે પ્રમાણનય તથા સ્યાદ્વાદ તેમની પરૂપણા કરેછે જે સંપૂર્ણ ત્યાગી અને વિતરાગી છે તેનેજ જૈનશાસનમાં દેવ કહેલ છે

भावार्थ—यहां दोष से दानान्तराय आदि अठारह दोषों का ग्रहण है, उन का कथन मेरे द्वारा निर्मित 'तत्त्व-प्रदीप' नामक ग्रन्थ में देख लेना चाहिये। अनन्त चतुष्टय का अर्थ अनन्त ज्ञान, अनन्त दर्शन, अनन्त सुख और अनन्त वीर्य (शक्ति) है। जिस (आकाश विशेष) में जीव आदि द्रव्य हों वह लोक कहलाता है, और जिस में आकाश के सिवाय किसी द्रव्य का अस्तित्व न पाया जाय उसे अलोक कहते हैं।

अन्तराया दानलाभ,-वीर्यभोगोपभोगगाः
हास्यं रत्यरती भीति,-र्जुगुप्सा शोक एव च ॥१॥
कामो मिथ्यात्वमज्ञानं, निद्रा चाविरतिस्तथा,
रागद्वेषौ प्रभुत्यक्ता, दोषा अष्टादश त्वमी ॥२॥

ભાવાર્થ-(૧) દાનાંતરાય (૨) લાભાતરાય (૩) ભોગાંતરાય (૪) ઉપભોગાંતરાય (૫) વીર્યાંતરાય (૬) હાસ્ય (૭) રતિ (૮) અરતિ (૯) ભય (૧૦) જુગુપ્સા (૧૧) શોક (૧૨) નિદ્રા (૧૩) કામ (૧૪) મિથ્યાત્વ (૧૫) અજ્ઞાન (૧૬) અવિરતિ (૧૭) રાગ (૧૮) દ્વેષ

આ અઢાર પ્રકારના દોષથી જે વિમુક્ત હોય તેને દેવ (અરિહંત) કહે છે. આ અઢાર દોષનુ નિરૂપણ મહારાજશ્રી ઘાસીલાલજી કૃત 'તત્ત્વપ્રદીપ' નામના ગ્રંથમાં વધારે પ્રમાણમાં

१ प्राप्तिस्थान कृष्णलाल वर्मा मालिक ग्रन्थ भंडार, लेडी हार्डिंज रोड माटुंगा (बंबई)

૧ પ્રાપ્તિસ્થાન-કૃષ્ણલાલ વર્મા ગ્રંથભંડાર માટુંગા (મુંબઇ)

जिससे पदार्थों का यथार्थ ज्ञान हो उसे प्रमाण कहते हैं, अर्थात् संशय विपर्यय और अनध्यवसाय से भिन्न ज्ञान अथवा सम्यग्ज्ञान ही प्रमाण है। सम्यग्ज्ञान (प्रमाण) मति श्रुत, अवधि, मनःपर्याय और केवल ज्ञान के भेद से पांच प्रकार का है। इस का विस्तृत वर्णन 'तत्त्वप्रदीप' में किया गया है।

યથેષ્ટ છે તો જીજ્ઞાસુએ તે ગ્રન્થ જોઈ લેવો. જે સ્થળમાં જીવાસ્તિકાયાદિ પાંચ અસ્તિકાય હોય તેને 'લોક' કહે છે જ્યાં આકાશાસ્તિકાય સિવાય બીજા દ્રવ્યોનો અભાવ હોય તેને 'અલોક' કહે છે

જેનાથી પદાર્થનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય તેને 'પ્રમાણ' કહેછે એટલે સંશય વિપર્યય અને અનધ્યવસાયથી ભિન્ન જ્ઞાન અથવા સમ્યગ્જ્ઞાન પણ પ્રમાણ તરીકે ઓળખાય છે સમ્યગ્જ્ઞાન (પ્રમાણ)ના પાંચ પ્રકાર છે મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, મનઃપર્યાયજ્ઞાન અને કેવળજ્ઞાન જૈનધર્મ અનેકાંતવાદી છે તેથી તેને ઓળખનારને (૨૫)દ્રષ્ટિનું યથાર્થજ્ઞાન હોવું જોઈએ આ પચીસદ્રષ્ટિનું યથાર્થજ્ઞાન નહી હોવાથી જૈનધર્મના ઉપાસક હાથીનું એકએક અવયવ લઈને એકેક અવયવ ઉપર હાથી કેવો છે તેનું ધોરણ બાંધે છે તેની માફક એકેક દ્રષ્ટિનું નિરૂપણ કરી જૈનધર્મના ઘણા ભાગલા પાડી દે છે તે અત્યંત શોચનીય છે કારણકે જૈનધર્મ અનાદી અને શાશ્વતધર્મ છે તેના ભાગલા અનેકાંત દ્રષ્ટિથી જોતાં પડી શકે જ નહી. ૨૫ દ્રષ્ટિના

प्रत्येक पदार्थ में अनन्त धर्म पाये जाते है, उन सब धर्मों का समुदाय वह पदार्थ है। उन अनन्त धर्मों में से किसी एक विवक्षित धर्म को मुख्य करके और शेष धर्मों को गौण करके अर्थात् उस मुख्य धर्म का आलम्बन लेकर जो पदार्थ का ज्ञान करावे उसे नय कहते है। अथवा जिस के द्वारा अनन्त धर्मात्मक पदार्थ का एक धर्म जाना जाय उसे नय कहते हैं। अथवा घट पट आदि समस्त पदार्थ अपनेर मूल द्रव्य की अपेक्षा से नित्य है किन्तु घट पट आदि पर्यायों की अपेक्षा से

ભેદ—સાત નય ચાર નિક્ષેપા ચાર પ્રમાણ, છ દ્રવ્ય અને દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ, જ્ઞાનના પ્રકારનુ વિસ્તૃત વર્ણન 'તત્ત્વ-પ્રદીપ'મા થએલુ છે તે જીજ્ઞાસુએ જોઈ લેવુ

કોઇપણ પદાર્થમાં અનતધર્મ રહેલાં છે અને સર્વધર્મના સમૂહને પદાર્થ કહે છે અનતધર્મમાથી કોઇપણ એક ધર્મને 'પ્રધાન'પદે અને બાકીના ધર્મોને 'ગૌણ'પદે લઈ તે પ્રધાન-પદવાળા ધર્મનુ અવલબન લઇ તે પદાર્થનુ જ્ઞાન થાય તેને 'નય' કહે છે જેને અગ્રેજીમાં (Point of view—પોઇન્ટ ઑફ વ્યુ) કહે છે અને બીજી ભાષામાં 'દ્રષ્ટિકોણ' કહે છે એટલે કોઈપણ પદાર્થને જે દ્રષ્ટિબિદુથી જોઇએ અને તે દ્રષ્ટિબિંદુથી તે પદાર્થની આપણે તુલના કરીએ તેને 'નય' કહે છે જેવી રીતે ઘટ, પટ, આદિ સમસ્ત પદાર્થો પોતાના મૂલદ્રવ્યની અપેક્ષાએ નિત્ય છે પણ પર્યાયની અપેક્ષાએ અનિત્ય છે. ઘટની મૂળ સ્થિતિ માટી હતી, અને અત્યારે 'માટી'ની બીજી સ્થિતિ.

अनित्य भी है, अर्थात् (घट) घड़ा पुद्गल रूप है। जब घट के पुद्गल, घट बनने से पहले मिट्टी के रूप में थे तब भी वे पुद्गल ही हैं, अगर कोइ घट को घट फाड़कर टुकड़ेर करडाले तब भी वे टुकड़े पुद्गल ही रहेंगे। यदि कोई उन टुकड़ों का पीसकर मिट्टी में मिलाकर फिर उन से घट बनाए तब भी वे पुद्गल ही रहेंगे। इस प्रकार उन पुद्गलोंका पुद्गलपन कदापि नष्ट नहीं होता, इसी कारण वे द्रव्यदृष्टि से नित्य है परन्तु वे सदा एक ही अवस्था में नहीं रहते—कभी मिट्टी के रूप में कभी घटके रूपमें कभी टुकड़े के रूप में और कभी सूक्ष्म रज के रूप में आते हैं। ये सब रूप द्रव्य के पर्याय हैं, इसीकारण पर्याय दृष्टि से पदार्थ अनित्य है। जो किसी अपेक्षा नित्य और किसी अपेक्षा अनित्य मानता है उस को नय कहते हैं।

ઘટના આકારમાં છે એટલે મૂળ 'માટીદ્રવ્ય'માં કાંઇ ફેરફાર થયો નથી એટલે 'મૂળદ્રવ્ય'ના દ્રષ્ટિબિંદુથી તે ઘટ નિત્ય છે અર્થાત્ માટી છે બદલી નથી પણ ઘટ ભાંગી નાખીને તેમાથી કુંડો બનાવીએ ત્યારે ઘટનું રૂપાંતર કરીને કુંડાના રૂપાંતરમાં થયું આ પાંતર અથવા પર્યાય'ના દ્રષ્ટિબિંદુથી ઘટ અનિત્ય મનાય છે રૂપાંતર અથવા પર્યાયને અંગ્રેજીમાં Change of form ચેઈન્જ ઑફ ફૉર્મ કહે છે

(७) नयों का स्वरूप

नय दो प्रकार का है (१) द्रव्यार्थिक और (२) पर्यायार्थिक।

जो भूत काल में था, वर्त्तमान में है और भविष्य में भी रहेगा उसे द्रव्य कहते हैं, जो नय; द्रव्य को अर्थ (विषय) करे उसे **द्रव्यार्थिक** नय कहते हैं।

जो उत्पत्ति और विनाश को प्राप्त होता है उसे पर्याय कहते हैं, जो नय; पर्याय को विषय करता है उसे **पर्यायार्थिक** नय कहते है।

द्रव्यार्थिक नय के तीन भेद है–(१) नैगम, (२) संग्रह और व्यवहार।

'नय'ना मुख्य बे प्रकार छे (१) द्रव्यार्थिक (२) पर्यायार्थिक

जे वस्तु भूतकालमां पण हती, वर्तमानकालमां पण छे, अने भविष्यकालमां रहेशे तेने 'द्रव्य' कहे छे जे नय, द्रव्यना विषयनु ध्यान करे तेने 'द्रव्यार्थिक' नय कहे छे. ઊत्पत्ति तथा विनाश थाय छे तेने 'पर्याय' कहे छे. जे नय 'पर्याय' (Change of form–चेईन्ज ऑफ फॉर्म) द्रष्टिथी विषयनु ज्ञान आपे छे तेने 'पर्यायार्थिक' नय कहे छे.

द्रव्यार्थिक नयना त्रण भेद छे (१) नैगम नय (२) संग्रह नय (३) व्यवहार नय.

जो अनेक प्रकार से ज्ञान कराता है, अथवा जो सर्वदा (त्रिकाल सम्बन्धी) बात के जानने में कुशल हो उसे नैगम नय कहते हैं, जैसे यद्यपि भगवान महावीरस्वामी निर्वाण को प्राप्त हो चुके हैं तथापि यह नय भूत की विवक्षा से प्रत्येक वर्ष की चैत्र शुक्ल त्रयोदशी का महावीर स्वामी के जन्म की तिथि मानता है, और इसी को प्रधान करके लोग कहते हैं कि–'आज भगवान की जयन्ती है'। इसी प्रकार वर्तमान और भविष्य काल के उदाहरण स्वयं समझलेने चाहिये।

जो नय विशेष की अपेक्षा न कर सामान्य को ग्रहण करता है वह संग्रह नय है, अर्थात् सामान्य के कथन से

(૧) જે અનેક પ્રકારથી જ્ઞાન કરાવે છે અથવા હંમેશાં ત્રિકાલ સંબંધી વાત જાણવામાં કુશલ છે તેને 'નૈગમ નય કહે છે જેકે ભગવાન મહાવીર નિર્વાણ પધાર્યા છે તો પણ આ નય અનુસાર ભૂતકાલ સાથે લઈ પ્રત્યેક વર્ષની ચૈત્ર સુદ ૧૩ ને દિવસે મહાવીરસ્વામીની જન્મતીથિ મનાય છે ને લોકો કહે છે કે આજે પ્રભુવીરનો જન્મદિવસ છે એ દ્રષ્ટાંતે નૈગમ નય'નો અર્થ સમજવો

(૨) જે નય કોઈ વસ્તુધર્મને વિશેષપણે નહીં ગ્રહણ કરતા સામાન્યપણે ગ્રહણ કરે તેને સંગ્રહનય ' કહે છે સામાન્ય ધર્મની અપેક્ષા લઈ સામાન્યધર્મવાળા સમસ્ત પદાર્થોને સમ્યક્ પ્રકારે ગ્રહણ કરે તેને સંગ્રહનય કહેવાય. દાખલા તરીકે-સામા-

उस सामान्य धर्म वाले समस्त पदार्थों का सम्यक् प्रकार से ग्रहण करने वाला संग्रह नय है, जैसे जीव का लक्षण चेतना है, ऐसा कहनेसे समस्त जीवों का ग्रहण होता है।

सत्त्व द्रव्यत्व आदि सामान्य धर्मों के कारण संग्रह नय के द्वारा संग्रह रूप से ग्रहण किये हुए पदार्थों में विशेष धर्मों के द्वारा विभाग कर के जो ग्रहण करता है वह व्यवहार नय है।

तात्पर्य यह है कि—पदार्थों में सामान्य धर्म भी हैं और विशेष धर्म भी हैं। दूध और जल दोनों में द्रवत्व (पतलापन) समान है किन्तु उनके अन्य गुणों में भेद है।

ન્યપણે જીવનુ લક્ષણ 'ચેતન' છે એટલે સગ્રહનયની અપેક્ષાએ સમસ્ત જીવો એકસરખા છે દાખલા તરીકે—જીવોનો ગુણ જ્ઞાન અને દર્શન છે એટલે સમસ્ત જીવોનો ગુણ જ્ઞાન અને દર્શન છે જોકે કેટલાકને જ્ઞાનાવરણીયાદિના ક્ષયોપશમાનુસાર સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટપણે, વ્યક્ત કે અવ્યક્તપણે (Explicit or Implicit—એક્સ્પ્લીસીટ ઑાર ઇમ્પ્લીસીટ) જ્ઞાન દર્શનાદિનો ગુણ વધતો ઓછો જણાય છે, તો પણ સગ્રહનયાનુસાર જ્ઞાન દર્શનનો ગુણ છે એ ચોકસ વાત છે

(૩) પદાર્થોમાં સામાન્યધર્મ પણછે તેમજ વિશેષધર્મ પણ રહેલો છે દૂધ અને પાણી બન્નેમાં દ્રવત્વ -પ્રવાહીરૂપ Liquid—લીક્વીડ) સરખુજ છે પણ બીજા ગુણોમાં ભેદ છે સગ્રહનય પ્રવાહીપણાની દ્રષ્ટિએ સર્વપ્રવાહી પદાર્થોને એક માને છે પણ

'सत्त्व' गुण समस्त पदार्थों में है, अतः संग्रह नय इस गुण की अपेक्षा समस्त पदार्थों को एक मानता है, किन्तु व्यवहार नय कहता है–सब पदार्थ एक नहीं हो सकते, क्योंकि किसी–किसी में जीवत्व गुण है, अत दोनों एक कैसे हो सकते हैं?। संग्रह नय कहता है–जीवत्व गुण एक है और वह गुण भिन्न–भिन्न में पाया जाता है व सब एक द्रव्य हैं। व्यवहार नय कहता है–कोई जीव संसारी है, कोई मुक्त है अत दोनों भिन्न २ हैं। संग्रह कहता है–भिन्न–भिन्न में

વ્યવહારનય કહે છે કે પ્રવાહીપણે પણ સર્વ પદાર્થો એક નથી કારણકે પ્રવાહીપદાર્થોમાં પણ દરેક પદાર્થનો પોતાનો વિશેષગુણ રહેલો છે સવ સામાન્યધર્મવાળી વસ્તુઓમાંથી કોઈએક વસ્તુને તેનો વિશેષધર્મ આગળ કરીને તે વસ્તુને સામાન્યધર્મવાળી વસ્તુઓમાંથી જુદી કરે છે આ વિશેષધર્મવાળી દ્રષ્ટિને વ્યવહાર' નય કહે છે સત્વગુણની અપેક્ષા 'સંગ્રહનય' તમામ પદાર્થોમાં એક માને છે પણ વ્યવહારનય કહે છે કે સર્વપદાર્થ એક નથી, કારણકે કોઇ વસ્તુમાં જીવત્વગુણ છે અને કોઇમાં નથી એટલે સત્વગુણની અપેક્ષાએ પણ સર્વપદાર્થો એક નથી. સંગ્રહનય કહે છે કે–જીવત્વગુણ એક છે અને તે ગુણ જે જે પદાર્થોમાં હોય તે તે સર્વ પદાર્થો એકજ છે પણ વ્યવહારનય કહે છે કે નહી, કારણકે કોઈ જીવ સંસારી છે કોઈ જીવ મુક્ત છે એટલે બન્ને જીવો ભિન્નકક્ષાએ છે, એટલે બન્ને પદાર્થો એકજ છે' એમ કહેવાય નહી સંગ્રહનય કહે છે કે જે જે જીવોમાં સંસારી

संसारीपन पाया जाय वे सब एक हैं। व्यवहार कहता है–कोई त्रस है कोई स्थावर, दोनों एक नहीं है। संग्रह कहता है–जिन–जिन में त्रसपन हो वे सब एक है। व्यवहार कहता है–कोई द्वीन्द्रिय, कोई त्रीन्द्रिय, कोई चतुरिन्द्रिय और कोई पंचेन्द्रिय होते है, अतः भिन्न हैं। तात्पर्य यह है कि संग्रह नय सामान्य धर्म पर दृष्टि रखता है और व्यवहार नय विशेष (भिन्न) धर्मों पर।

एक नय दूसरे का विरोध नहीं करता है। नय तब तक ही सुनय हैं जब तक वे दूसरे नय का विरोध न करके–दूसरे नय को उदासीनतापूर्वक देखते हुए अपने विषय को जानते हैं।

પણુ છે તે બધા જીવ એકજ છે, પણુ વ્યવહારનય કહે છે કે સસારીપણામાં પણ કોઈ જીવ ત્રસ છે તો કોઇ સ્થાવર છે એટલે 'તેઓ એકજ છે' એમ કહેવાય નહી સંગ્રહનય કહે છે કે બધા ત્રસજીવો એકજ છે પણુ વ્યવહારનય કહે છે કે કોઇ બેઇન્દ્રિય, ત્રેન્દ્રિય, અથવા ચૌરેન્દ્રિય છે, અને પચેન્દ્રિય છે એટલે બધાય ત્રસ જીવો એક નથી તાત્પર્ય એ છે કે સંગ્રહનય સામાન્યધર્મ પર દ્રષ્ટિ રાખે છે ત્યારે વ્યવહારનય વિશેષધર્મ પર દ્રષ્ટિ રાખે છે

એક નય બીજી નયનો વિરોધ કરતી નથી બીજી નયનો વિરોધ નહી કરતા તેને પણ દ્રષ્ટિકોણ (ખ્યાલ)માં રાખી પોતાના દ્રષ્ટિકોણથી પણ પોતાનો વિષય સમજાવે છે તે નય 'સુનય' કહેવાય છે

जब कोई नय अन्य नय की अपेक्षा न रख स्वतन्त्र बन जाता है तब वह अनेकान्त वाद से विपरीत एकान्त वाद को आश्रय देने के कारण मिथ्या नय हो जाता है। सौगतों (बौद्धों) का अनित्यतावाद ऋजुसूत्र नय से संगत है किन्तु वह बौद्ध सिद्धान्त में अन्य नयों से निरपेक्ष होने के कारण मिथ्या ऋजुसूत्र हो गया है। यही बात अन्य नयों के विषय में भी जान लेनी चाहिये। संग्रह और व्यवहार की विषय-विभिन्नता जो ऊपर दिखलाई गई है वह भी इसी के अनुसार समझनी चाहिये अर्थात् संग्रह नय सामान्य का प्रतिपादन करता है और विशेष को गौण करके उस की विवक्षा नहीं करता किन्तु विरोध भी नहीं करता। इसी

જ્યારે નય બીજા નયની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય પોતે સ્વતંત્રપણે પોતાના વિષય સમજાવે છે ત્યારે અનેકાન્તવાદ વિરુદ્ધ એકાન્તવાદનો આશ્રય ગ્રહણ કરે છે આથી તે નય મિથ્યાનય બને છે. બૌદ્ધધર્મનો અનિત્યતાવાદ ઋજુસૂત્રનયના આધારે છે. પણ બૌદ્ધધર્મના સિદ્ધાંતોને એ 'નય' નિરપેક્ષ છે અર્થાત્ બીજા નયોની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય પોતાનો વિષય સમજાવે છે એટલે એ ત્યાં ઋજુસૂત્રનય મિથ્યાનય બને છે.

સંગ્રહ નય સામાન્યતાનું પ્રતિપાદન કરે છે અને વિશેષ ... પણ વિશિષ્ટ પક્ષનો વિરોધ કરતી

प्रकार व्यवहार नय अपने विषय का प्रतिपादन ही करता है, संग्रह के विषय का विरोध नहीं करता। संक्षेप में यह कह सकते हैं कि नय, सहेलियों की तरह रहते हैं, ईर्ष्यालु सौतों की तरह नहीं। अस्तु।

पर्यायार्थिक नय के चार भेद हैं–(१) ऋजुसूत्र, (२) शब्द, (३) समभिरूढ, (४) एवम्भूत।

(१) द्रव्य यद्यपि विद्यमान है तो भी उसे गौण (अप्रधान) करके उस की विवक्षा न करता हुआ जो नय वर्तमान क्षण में विद्यमान पर्याय को ही प्रधानतासे बोध कराता है, वह ऋजुसूत्र नय है। जैसे–'इस समय सुख है'। इस प्रकार यह नय विद्यमान द्रव्यको गौण करदेता है–उस का बोध नहीं कराता किन्तु क्षणस्थायी वर्त्तमानकालीन सुख–पर्याय को ही प्रधान करके उसका सूचन करता है।

નથી. આવી રીતે વ્યવહારનય પણ પોતાના વિશેષધર્મનુ પ્રતિપાદન કરતાં સગ્રહનયના વિષયનો વિરોધ કરતી નથી સક્ષેપમા કહેવાનુ કે સર્વ નયો 'સાહેલીઓ'ની માફક રહેછે પણ 'ઇર્ષાળુ શૉક્ય'ની માફક નહી

પર્યાયાર્થિક નયના ચાર ભેદ છે (૧) ઋજુસૂત્રનય (૨) શબ્દ (૩) સમભિરૂઢ (૪) એવંભૂત

(૧) જે નય, વર્તમાનકાળમાં જે પર્યાય વિદ્યમાન ન હોય તે પર્યાયને પ્રધાનપદે મૂકી પોતાના સિદ્ધાતનુ પ્રતિપાદન કરે છે તે નય 'ઋજુસૂત્ર' નય કહેવાય છે દાખલા તરીકે જીવમા સુખ

(२) जो बोला जाता है उसे शब्द कहते हैं। अर्थात् लिंग, कारक, काल, पुरुष और उपसर्ग (प्र, वि, आदि) आदि का भेद होने पर भी जो पदार्थ में भेद नहीं मानता वह शब्द नय है जैसे—शुनासीर, वासव, इन्द्र, पुरुहूत, पुरन्दर इत्यादि पर्यायवाची शब्दोंसे एक ही 'इन्द्र' अर्थ का बोध होता है। तात्पर्य यह है कि—चाहे शुनासीर कहिए चाहे वासव या इन्द्र कह लीजिए, चाहे पुरुहूत बोलिए या पुरन्दर बोलिए, शब्द नय की दृष्टिमें इनका भिन्नर अर्थ नहीं है—क्योंकि इन सब से 'इन्द्र' अर्थ ही प्रतीत होता है।

દુઃખ બન્ને રહેલાં છે પણ કોઈ જીવને વર્તમાનકાળમાં સુખી જોઈ કહે કે જીવ સુખી છે

(૨) જે બોલાય છે તે શબ્દ કહેવાય છે. શબ્દમાત્રના દ્રષ્ટિબિંદુથી જેના અર્થમાં ભિન્નભાવ થતો નથી તે દ્રષ્ટિબિંદુને 'શબ્દનય' કહે છે દાખલા તરીકે લિંગ કારક પુરુષ વિગેરેમાં ભેદભાવ છતાં શબ્દમાત્રથી જે ભેદભાવ માનવો નથી તેને 'શબ્દનય' કહે છે જેવી રીતે શુનાસીર વાસવ, ઈન્દ્ર, પુરૂહુત, પુરન્દર વિગેરે પર્યાયવાચક શબ્દો છે છતાં તમામનો અર્થ 'ઈન્દ્ર' એવો થાય છે એટલે શુનાસીર કહો કે ઈન્દ્ર કહો તે બધાનો અર્થ એકજ છે ફક્ત શબ્દમાત્ર ફેરફાર છે એટલે જે વસ્તુઓ 'શબ્દ' માત્રના દ્રષ્ટિબિંદુથી ભિન્ન લાગે પણ 'ભાવદ્રષ્ટિ'થી એકજ લાગે તેને 'શબ્દનય' કહેવાય.

(३) जो नय प्रत्येक शब्द का अर्थ भिन्न-भिन्न मानता है वह **समभिरूढ** नय है। तात्पर्य यह है कि शब्द धातु से बनते है और एक धातु में एक ही गुण के बोध कराने की शक्ति होती है अतः उससे बना हुआ शब्द भी एक ही गुण का प्रतिपादन करता है इस लिए शब्दों का अर्थ एक नहीं हो सकता। जैसे पुरन्दर का अर्थ है—पुर को दारण करनेवाला, और इन्द्र का अर्थ है—परम ऐश्वर्य से दीपनेवाला। जब कोई वक्ता पुरन्दर रूप संज्ञा की विवक्षा करता है तब इन्द्र आदि संज्ञा की अपेक्षा न रखकर कभी-कभी होनेवाली पुरदारण रूप क्रिया के योग से पुरन्दर रूप संज्ञा का बोध कराता है, यही समभिरूढ नय है। इसी नय की अपेक्षा से 'शब्दभेदादर्थभेदोऽर्थभेदाच्छब्दभेदः' अर्थात् शब्द के भेद से

(૩) જે નય પ્રત્યેક શબ્દનો અર્થ ભિન્ન ભિન્ન માને છે તેને 'સમભિરૂઢનય' કહે છે તાત્પર્ય એ છે કે દરેક શબ્દ જુદી જુદી ધાતુનો બનેલો અને એક ધાતુમાં એકજ પ્રકારનુ જ્ઞાન આપવાની શક્તિ રહેલી છે એટલે જે ધાતુનો જે શબ્દ બનેલો હોય તે પ્રકારનોજ અર્થ તે શબ્દ આપે છે એટલે દરેક શબ્દનો અર્થ એકજ થતો નથી જેવી રીતે પુરદરનો અર્થ પુર એટલે નગરનો નાશ કરનાર એવો થાય છે, ત્યારે ઇન્દ્રનો અર્થ પરમ ઐશ્વર્યથી શોભાયમાન એટલે મહાન સાંસારિક શક્તિનો ધણી તેવો થાય છે એટલે દરેક શબ્દનો અર્થ ભિન્ન છે 'शब्दभेदादर्थभेदोऽर्थभेदाच्छब्दभेदः' અર્થાત્

अथ का भेद और अर्थ के भेद से शब्द का भेद होता है, यह नियम सगत बैठता है। इस नय की अपेक्षा 'पुरन्दर' शब्द का वाच्य पुरन्दर के पर्यायवाची 'इन्द्र शब्द के वाच्य से भिन्न है। क्योंकि शब्दों का संबन्ध कभी-कभी होनेवाले गुण और क्रिया से है। जैसे पुर का दारण करने के निमित्त से (इन्द्र) पुरन्दर कहलाता है। इसी कारण घट और पट आदि पदार्थोंमें परस्पर भेद होता है। यदि गुण और क्रिया से पदार्थों के भेद की कल्पना न की जाय तो पदार्थों में परस्पर भेद न रहे। तात्पर्य यह है कि जल धारण करने आदि की शक्ति जिस में होती है उसे घट कहते हैं, और

શબ્દના ભેદથી અર્થમાં ભેદ થાય છે અને અર્થભેદથી શબ્દમાં ભેદ પડે છે

સમભિરૂઢનયની અપેક્ષાએ પુરન્દર અને ઇન્દ્રના પર્યાયવાચક શબ્દોમાં ફેર પડે છે સામાન્યપણે ફેર નથી શબ્દોનો સબધ કોઇ કોઇ વખત ગુણ અને ક્રિયા સાથે લાગેલો નજરે પડે છે પુરને વિદારણ કરવાની ક્રિયાથી ઇન્દ્રનો અર્થ પુરન્દરના આવમાં લઇએ છીએ આ કારણથી ઘટપટાદિ પદાર્થોમાં પરસ્પર ભેદ રહેલો છે અને ગુણ અને ક્રિયાથી પદાર્થોના ભેદની કલ્પના ન થાય તો પદાર્થોમાં પરસ્પર ભેદ ન રહે તાત્પર્ય એ છે કે ઘડો અને કપડુ બન્ને જગતના સામાન્ય પદાર્થો છે પણ ઘડામાં પાણીને રાખવી

शीत-निवारण आदि की शक्ति जिस में होती है उसे पट कहते हैं। यदि इन दोनों की इस भिन्न शक्ति (गुण) का ख्याल न किया जाय तो दोनों (घट-पट) में भेद ही क्या रहेगा ? इसीसे गुण और क्रिया के भेद से वाच्य पदार्थों में भी भेद किया जाता है। बस, इसी नियम के अनुसार पुरन्दर शब्द में जो शक्ति है और उससे जिस क्रिया का भान होता है, वह शक्ति (गुण) और क्रिया जिस में पाई जाती है उसे पुरन्दर शब्द का वाच्य कहते हैं। तथा इन्द्र शब्द में जो शक्ति पाई जाती है और उस से जिस क्रिया का भान होता है वह शक्ति और क्रिया जिस में पाई जाती है उसे इन्द्र शब्द का वाच्य कहते है। इससे यह मालूम हुआ कि 'पुरन्दर' शब्द का वाच्य और 'इन्द्र' शब्द का वाच्य एक नहीं है-अलग-

---

રાખવાની શક્તિ છે, ત્યારે કપડામાં શીતળતાને અટકાવવાનો ગુણ છે એટલે આ બન્ને ગુણ જુદા હોઇ બન્નેનો 'સમભિ-રૂઢનય'ની દ્રષ્ટિએ જુદો અર્થ થાય છે તેથી ગુણ અને ક્રિયાના ભેદથી વાચ્ય પદાર્થોમા પણ ભેદ પડે છે આ નિયમાનુસાર 'પુરન્દર શબ્દ'માં જે શક્તિ અથવા ક્રિયા રહેલી છે તે શક્તિ અને ક્રિયા જેમાં હોય તેને પુરન્દર શબ્દ લાગુ પડે છે. તથા ઇન્દ્રમાં જે શક્તિ અને ક્રિયા રહેલી છે તે શક્તિ અને ક્રિયા જેમાં હોય તેને 'ઇન્દ્ર' શબ્દનુ વાચ્ય લગાડવામાં આવે છે આથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે 'પુરન્દર અને ઇન્દ્ર' શબ્દોનો અર્થ એક નથી, પણ ભિન્ન અર્થ છે કારણકે બન્ને

अलग है, क्योंकि दोनों शब्दों की शक्ति और उस से भासित होनेवाली क्रिया अलग–अलग है, प्रवृत्तिनिमित्त का भेद है। इसी प्रकार अन्य शब्दों की शक्ति और क्रिया में भी भेद होता है, इसलिए वे सब वास्तव में भिन्न अर्थके बोधक हैं। इस नियम को स्वीकार करलेनेसे घट–पट आदि में न संशय होता है न विपर्यय होता है, न संक्रम होता है और न दोनों एक होते हैं। शब्दों की प्रवृत्ति का निमित्त यह है जो वाच्य (शब्दार्थ) हो और उस में रहनेवाला हो तथा प्रत्येक शब्द के अपनेर जितने अर्थ होते हैं उन में विशेषण होके रहे।

શબ્દોની શક્તિ અને બન્ને પદાર્થોમાં જણાતી ક્રિયાઓ અલગ અલગ છે પ્રવૃત્તિ નિમિત્તનો ભેદ જણાય છે એવી રીતે અન્ય શબ્દોની શક્તિ અને ક્રિયામાં ભેદ રહેલો છે એટલે વાસ્તવિક રીતે દરેક શબ્દ જુદો જુદો બતાવે છે ચોપડી અને પુસ્તક બન્ને સામાન્યપણે એકજ છે છતાં ગુણ અને ક્રિયાના ભેદથી બન્નેનો અર્થ જુદો પડે છે ચોપડી એ નાના કદવાળુ તેમજ બહુજ નાની કક્ષાએ પહોંચેલા બાળકના જેવી વ્યક્તિઓને માટે લખાએલુ પુસ્તક છે ત્યારે પુસ્તક કે જે જ્ઞાનમાં કાંઈ આગળ વધેલી વ્યક્તિઓ માટે ગૂઢ (Abstract એબ્સ્ટ્રેક્ટ) વિચારોથી ભરેલા વાક્યો અને શબ્દોના સમુહરૂપ છે અને જેમાં (Air and climate એર એન્ડ ક્લાઇમેટ)નો અર્થ (હવા) સામાન્યપણે સરખો છે પણ બન્નેનો ભાવ જુદોજ તરી આવે [illegible] એટલે બન્ને શબ્દોમાં શબ્દાર્થ એકજ જણાય પણ

उक्त स्थल में पुरन्दर शब्द का अर्थ है 'पुरन्दरत्व धर्मवाला' उस में पुरन्दरत्व प्रवृत्तिनिमित्त है अर्थात् जिस में पुरन्दरत्व धर्म देखा जायगा उस को कथन करने के लिये पुरन्दर शब्द की प्रवृत्ति होगी, क्योंकि 'पुरन्दरत्व' पुरन्दर शब्द का वाच्य (अर्थ) भी है और 'पुरन्दरत्व धर्मवाला' इतना जो वाच्य (अर्थ) है उस में रहनेवाला भी है तथा उक्त शब्दार्थ में विशेषणरूपसे भी है। इसी प्रकार से वासव शब्द में वासवत्व, इन्द्र शब्द में इन्द्रत्व, घटमें घटत्व, पटमें पटत्व आदि को प्रवृत्तिनिमित्त समझना चाहिये, उक्त उदाहरण अधिक प्रसिद्ध होने के कारण दिया गया है और इन्द्र, घट, पंकज, गो आदि स्वय जानलेना चाहिए। समभिरूढ नय को ठीक-ठीक समझने के लिए एक और उदाहरण लीजिए—

ભાવાર્થની અપેક્ષાએ બન્ને શબ્દો જુદા પડે છે 'પુરન્દરત્વ ધર્મવાલા' આમાં 'પુરન્દરત્વ' પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે. એટલે જેમાં 'પુરન્દરત્વ' ધર્મ દેખાય તેને તે ભાવમાં લાવવા માટે 'પુરન્દર' શબ્દ લગાડવો પડે છે એજ પ્રમાણે વાસવ શબ્દમાં 'વાસવત્વ' ઈન્દ્ર શબ્દમાં 'ઈન્દ્રત્વ' ઘટમાં 'ઘટત્વ' પટમાં 'પટત્વ' વિગેરે ધર્મો પ્રવૃત્તિનિમિત્ત છે. એટલે આ ધર્મો તેમાં વિશેષરૂપે રહેલાં છે તેમજ તેમની ક્રિયાઓ મોટે ભાગે ઉપરોક્તભાવ દર્શાવવામાંજ થાય છે. 'સમભિરૂઢ' નયનો અર્થ વિસ્તારપણે સમજવા માટે નીચે એક દાખલો મુકવામા આવે છે--

'महीरुह' और 'पादप,' इन दोनों शब्दों का अर्थ वृक्ष समझा जाता है, पर समभिरूढ नय कहता है–महीरुह का असली अर्थ है मही (पृथ्वी) पर उगनेवाला और पादप का अर्थ है पाद (पैरों अर्थात् जड़ों) से पानी आदि अपनी खुराक चूसने वाला। कहाँ पृथ्वी पर उगने वाला और कहाँ अपनी जड़ों से खुराक ग्रहण करने वाला ?, यदि इन दोनों शब्दों का वाच्य (अर्थ) एक मानलिया जाय तो बड़ा भारी घोटाला होजायगा। भिन्न-भिन्न भाषाओं में जितने भी शब्द उपलब्ध होते हैं उन सब का अर्थ एक ही मानना पड़ेगा। ऐसी हालत में अगर कोई दीपक माँगेगा तो दूसरा तुरन्त उस के आगे लेखनी (कलम) रख देगा, और कोई लेखनी मांगेगा तो दूसरा उस के सामने दीपक रख देगा। जब पृथ्वी पर उगना और जड़ से खुराक लेना एक ही होगया तो दीपक और लेखनी का एक होजाना क्यों अनुचित है ?।

મહીરુહ અને પાદપ બન્ને શબ્દોનો અર્થ વૃક્ષ થાય છે પણ સમભિરૂઢ નયની દ્રષ્ટિએ બન્ને શબ્દોનો ભાવાર્થ જુદો પડે છે જ્યાં સુધી વૃક્ષ પૃથ્વીના અંદરના અને રસકસ લઈ પોતાના મૂળીયા સર્વાંશે ઉત્પન્ન કરે છે, ત્યાં સુધી તે 'મહીરુહ' કહેવાય છે અને જ્યારે આ મૂળીયા પૃથ્વીના રજકણોનો આશ્રય લીધા શિવાય પોતે ઝાડને રસકસ આપવા પોતાના પગે ઊભા રહેવા શક્તિમાન થાય છે ત્યારે તે વૃક્ષ 'મહીરુહ' મટી 'પાદપ'ના રૂપમાં કહેવાય છે એટલે મુળીયાં તૈયાર થતા

यदि यह आशंका उठाई जाय कि लेखनी और दीपक में तो आकाश पाताल का सा अन्तर है। लेखनी लिखने के काम में आती है और दीपक प्रकाश के लिए उपयोग में आता है अतः दोनों एक नहीं हैं।

समभिरूढ नय कहता है–बिलकुल ठीक, यही तो हम कहते हैं। महीरुह पृथ्वी पर उगता है और पादप जडों से खुराक लेता है। दोनोंमें आकाश पातालकासा अन्तर है, फिर इन दोनों शब्दों का अर्थ एक कैसे हो सकता है? आखिर गुण और क्रिया से पदार्थों (वाच्यों) में भेद मानना ही पडेगा, और जब ऐसा माने विना छुटकारा नहीं तो गुण और क्रिया के भेद को पर्याय शब्दों के अर्थ में भी लागू करना चाहिए। लेखनी और दीपक में जब गड़बड़ी पड़ती है तब तो गुण और क्रिया को आगे लेआते हो, और जब पर्याय शब्दों की बारी आती है तो गुण और क्रिया को छुपा लेते हो, यह कहाँ का न्याय है?। जब गुण–क्रिया के भेद से शब्द के वाच्य में भेद माना तो पर्याय शब्दोमें भी गुण क्रिया के भेद से भेद मानिए।

સુધીમાં તે વૃક્ષને 'મહીરૂહ' કહેવાય છે અને મુળીયાં થયા પછી તે વૃક્ષને 'પાદપ' કહેવામાં આવે છે અર્થાત્ પૃથ્વીની મદદદ્વારા ઉગવાથી મહીરૂહ કહેવાય અને મૂળીયાદ્વારા રસકસ ખેચવાથી પાદપ ગુણ અને ક્રિયાથી પદાર્થોમાં ભેદ માનવો પડે છે તો ગુણ અને ક્રિયાના ભેદથી પર્યાયવાચક શબ્દોમાં પણ ભેદ લગાડવો જોઇએ

यही समभिरूढ का मत है। वह नहीं चाहता कि भूपति (धरती के मालिक) और नरपति (मनुष्यों के मालिक) का एक ही अर्थ माना जाय। वह कहता है—यदि भूपति और नरपति एक हैं तो भूपति, खगपति (गरुड़), सुरपति (इन्द्र), पशुपति (महादेव), लखपति, करोड़पति, सब के सब एक ही होने चाहिए। यदि ये सब एक नहीं तो भूपति और नरपति भी एक नहीं।

બીજે દાખલો ભૂપતિ અને નરપતિનો દર્શાવવામાં આવે છે સામાન્યપણે બન્ને અર્થ રાજ્યતંત્ર ચલાવનાર એટલે રાજા' તેવો થાય છે પણ બન્નેના ભાવાર્થમાં ફેર પડે છે કારણકે 'ભૂપતિ એટલે ધરતીનો માલીક ગામ, ગરાસ, ક્ષેત્ર સમુદ્ર વિગેરેનો ધણી. ત્યારે નરપતિ' એટલે મનુષ્યનોજ માલીક દશી રાજાઓ એવા ઘણાખરા જોવામાં આવે છે કે જ્યાં રાજા કર વેરો મહેસુલ વિગેરે ફક્ત ઉઘરાવી શકે પોતાની અંગત માલીકીના ગામ ગરાસ ક્ષેત્રાદિ ન હોય તેવા રાજાને નરપતિ કહેવાય

જો ભૂપતિ અને નરપતિનો એકજ અર્થ કરો તો ખગપતિ (ગરૂડ) સુરપતિ (ઇન્દ્ર) પશુપતિ (મહાદેવ) લખપતિ કરોડપતિ. દરેકનો અર્થ એકજ થવો જોઈએ પણ તેમ નથી એટલે ભૂપતિ અને નરપતિ બન્ને ભાવાર્થે (વિશેષગુણરૂપે) જુદા જુદા છે

[४] एवम्भूत—शकन, पुरदारण और आखण्डल आदि क्रियाओं तथा वासवत्व आदि गुणों को, अथवा वर्त्तमान क्षण में पाईजाने वाली क्रिया और गुण को जो भास हो वह एवम्भूत नय है। इस नय का आशय इस प्रकार है—

शब्द का और अर्थ का परस्पर अन्वय-व्यतिरेक है. अतः 'शक्र' आदि शब्द बोलने के क्षण जिस पदार्थ में शकन क्रिया पाई जाय उसी क्षण उस को शक्र शब्द का वाच्य मानना चाहिए, दूसरे समय नहीं, अत एव इस नय की अपेक्षा से घट जब जल को धारण कर रहा हो, पनिहारी के सिरपर रखा हो, –इस प्रकार की घटना (चेष्टा) से युक्त हो तब ही वह घट कहा जासकता है। इस का उदाहरण भी यही है।

---

(૪) એવભૂતનય–જે વસ્તુમા જે તત્ત્વ વિશેષપણે પ્રાદુર્ભૂત થાય એટલે તે તત્ત્વના ધર્માનુસાર તે વસ્તુ કામ કરતી હોય તે વસ્તુને 'સમભિરૂઢનય'થી સબોધવામાં આવે છે એટલે આ તત્ત્વના ધર્માનુસાર અહોનિશ તે વસ્તુ કામ કરે તેવો થતો નથી પણ તે તત્ત્વ વ્યક્ત કે અવ્યક્ત (Implicit or Explicit ઈમ્પ્લીસીટ ઓર એકસ્પ્લીસીટ) રહેલુ હોવું જોઈએ આમાંથી થોડાક તફાવતે એવભૂતનય બહાર પડે છે એવંભૂતનય કહે છે કે જયારે તે વસ્તુ તે તત્ત્વના ધર્માનુસાર કામ કરતી હોય ત્યારેજ તેને 'એવંભૂત'નય વાળી કહી શકાય. દાખલા તરીકે જયારે શિક્ષક ભણાવવાનુ કામ કરતો હોય ત્યારેજ તે 'શિક્ષક' તરીકે ઓળખાય પણ ભણાવવાના વખતની

तात्पर्य यह है–समभिरूढ नय के मत से शकन क्रिया से युक्त पदार्थ को शक्र कह सकते हैं, चाहे वह उस क्रिया से किसी समय युक्त हो या किसी समय रहित हो, दोनों अवस्थाओंमें वह शक्र शब्द का वाच्य है, परन्तु एवम्भूत नय इस से भी अधिक सूक्ष्म है। उस के मत से शकन क्रिया मौजूद होने से ही किसी को शक्र नहीं कह सकते बल्कि जिस समय शकनक्रिया का उपयोग कर रहा हो उसी समय वह शक्र शब्द का वाच्य है–अन्य क्षणों में नहीं, अत एव अध्यापक जिस समय अध्यापन कर रहा हो तभी अध्यापक कहा जा सकता है। कृषक का कृषक तब ही कह सकते हैं जब वह खेती कर रहा हो, जिस क्षण में वह खेती नहीं कर रहा हो उस क्षण में उसे कृषक नहीं कह सकते।

પૂર્ણાહુતિ પછી તે 'શિક્ષક' કહેવાય નહી. જ્યારે પાણીથી ભરેલો હોય અને પનિહારીના માથાપર મુકાએલ હોય ત્યારે તે ઘડો ઘડાના ભરારૂપમાં કહેવાય

'સમભિરૂઢ' નયના આધારે–હિંદુઓમાં એવો પ્રચલિત રિવાજ છે કે 'ગાય એ શુભ શકુન દર્શાવનારૂં પ્રાણી છે ને જ્યારે માણસ કોઇ શુભ કામે જાય ત્યારે જો ગાયના શુકન થયા હોય તો કામ સાંગોપાંગ ઉતરશે એમ માને છે પણ એવંભૂત' નયની દ્રષ્ટિએ જુદું જ છે એ એમ માને છે કે 'ગાય' દર્શનને માટે શુકન દર્શાવનારૂં પ્રાણી નથી ફક્ત જ્યારે આપણે શુભ

स्याद्वाद का निरूपण.

'स्याद्वाद्' शब्द के दो भाग हैं–एक 'स्यात्' दूसरा 'वाद्'। 'स्यात्' अव्यय है और अनेकान्त (कथञ्चित्) अर्थको द्योतन करता है। ' वाद् ' का अर्थ स्वीकार करना या कहना। अर्थात् घट–पट आदि समस्त पदार्थ द्रव्य–पर्याय रूप होने से कथञ्चित् नित्य हैं, कथञ्चित् अनित्य हैं, कथञ्चित् नित्यानित्य है, इस प्रकार के सिद्धान्त को स्याद्वाद कहते हैं।

કાર્યે જઇએ અને ગાય જે ક્ષણે સામી મળે તેજ ક્ષણે ગાય શુભ શુકન દર્શાવનારૂ પ્રાણી છે ખેડુત જ્યારે ખેડવાની ક્રિયા કરતો હોય ત્યારેજ–તે ક્ષણેજ તે ખેડુત કહેવાય પણ જ્યારે ખેતીની ક્રિયા બધ થાય ત્યારે તે ખેડુત કહેવાય નહી

સ્યાદ્વાદનુ નિરૂપણ

સ્યાદ્વાદના બે ભાગ છે (૧) સ્યાદ્ (૨) વાદ, સ્યાદ્ અવ્યય છે (એટલે જેનુ રૂપાંતર થતુ નથી) અને અનેકાન્ત (કથચિત્) અર્થનુ પ્રકાશન કરે છે. સ્યાદ્ એટલે હોય, ન હોય, થાય, ન થાય, અસ્તિ–નાસ્તિ; વાદ એટલે સ્વીકાર કરવો સ્યાદ્વાદ એટલે અનેક રીતે થતા અર્થનો સ્વીકાર કરવો. દાખલા તરીકે ઘટ, પટ આદિ પદાર્થો દ્રવ્યદ્રષ્ટિએ નિત્ય છે અને પર્યાયદ્રષ્ટિએ અનિત્ય છે, એટલે નિત્ય અને અનિત્ય બન્ને અર્થો થયા એટલે અનેકાન્ત અર્થ થયો આ રીતે જૈનધર્મ 'સ્યાદ્વાદ'ના સિદ્ધાતપર ટકેલો છે

तात्पर्य यह है कि—प्रत्येक पदार्थ द्रव्यरूप भी है और पर्यायरूप भी है। द्रव्यरूप होने से प्रत्येक पदार्थ नित्य है और उभयरूप होने से नित्यानित्य है। पदार्थ की नित्यता और अनित्यता को नय के प्रकरण में उदाहरण देकर स्पष्ट कर चुके हैं तथापि ठीक-ठीक समझाने के लिए दूसरा उदाहरण इस प्रकार है—

सोना पुद्गल द्रव्य है, वह द्रव्यरूप से सदा पुद्गल ही बना रहता है और बना रहेगा, इसलिए नित्य है परन्तु वह सोना समान अवस्था में नहीं रहता, कभी वह कड़ारूप पर्याय धारण करता है, कभी कुण्डलरूप पर्याय धारण करता है इस लिए पर्याय की अपेक्षा वह अनित्य भी है, अतः यह नहीं कह

તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે પ્રત્યેક પદાર્થ દ્રવ્યરૂપ પણ છે અને પર્યાયરૂપ પણ છે તેથી દ્રવ્યરૂપે તે પદાર્થ નિત્ય કહેવાય, અને પર્યાયરૂપે પદાર્થ અનિત્ય કહેવાય. તેથી પદાર્થ ઉભયરૂપે નિત્યાનિત્ય થયો. પદાર્થની નિત્યતાને અને અનિત્યતાને નયના પ્રકરણમાં દાખલા દલીલ આપી સમજાવવામાં આવી છે તો પણ વધારે સ્પષ્ટીકરણ માટે નીચે દાખલો આપવામાં આવે છે.

સુવર્ણ પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે તે સદાય સુવર્ણ રૂપે રહે છે જ્યારે તેના કુંડળ, કંકણાદિ બનાવવામાં આવે છે ત્યારે પણ સુવર્ણ તો સુવર્ણ રૂપેજ રહે છે પણ તેનું રૂપાંતર થાય છે અને જૈન પરિભાષામાં પર્યાય શબ્દથી સંબોધવામાં આવે છે અને અપેક્ષાએ

सकते कि यह सुवर्ण–द्रव्य सर्वथा नित्य है, और न यही कहना युक्त है कि वह सर्वथा अनित्य है। सिद्धान्त यह है कि जो सत् (अस्तित्ववान्) है वह उत्पाद व्यय और ध्रौव्यस्वरूप अवश्य होता है। और उत्पाद तथा व्यय पर्यायदृष्टि से होते हैं, अतः उस दृष्टिसे पदार्थ अनित्य, तथा ध्रौव्य द्रव्यदृष्टि से है, अतः उस दृष्टि से पदार्थ नित्य है। यह बात पहले बताचुके हैं। अन्यत्र भी कहा है कि सुवर्ण पहले डली के आकार में रहता है, फिर डली के रूप से परिवर्त्तित (व्यय) होकर रुचक (कंठ का गहना) के रूप में उत्पन्न होता है,

---

Change of form ચેઇન્જ ઓફ ફૉર્મ કરે છે. આથી આ સિદ્ધાંત પ્રતિપાદન થાય છે કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સર્વ દ્રવ્ય નિત્ય છે અને પર્યાય દ્રષ્ટિએ અનિત્ય છે ભગવતીજીમા ગૌતમસ્વામીએ શ્રીમહાવીર પ્રભુને પૂછ્યુ છે, કે હે ભગવન્ ! લોક શાશ્વતો કે અશાશ્વતો ? ભગવાને પ્રત્યુત્તર આપતા કહ્યુ કે, હે ગૌતમ ! લોક શાશ્વતો પણ છે અને અશાશ્વતો પણ છે લોકમાં જે દ્રવ્યો રહેલા છે તે દ્રવ્યો નિત્ય છે એટલે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લોક-શાશ્વતો છે, અને તે દ્રવ્યો પર્યાય રૂપે રૂપાંતર થઇ પર્યાયરૂપે નાશ પામે છે ત્યારે પર્યાયદ્રષ્ટિએ લોક અશાશ્વતો છે એટલે સિદ્ધાંત એમ નક્કી થાય છે કે સત્ત્વ (દ્રવ્ય) વસ્તુને ઊત્પાદ, વ્યય અને ધ્રૌવ્ય અવશ્ય હોય છે ઊત્પાદ, અને વ્યય પર્યાય દ્રષ્ટિથી થાય છે અને ‘ ધ્રૌવ્ય ’ દ્રવ્ય દ્રષ્ટિથી હોય છે ઊત્પાદ અને વ્યયથી પદાર્થ અનિત્ય છે અને ધ્રૌવ્યથી નિત્ય છે.

फिर रुचक से परिवर्तित होकर स्वस्तिक रूप में उत्पन्न होता है, स्वस्तिक रूप से बदल कर कर्णिका (कर्णफूल) के रूप में उत्पन्न होता है, फिर वही सुवर्ण अनेकानेक आकारों को धारण करते-करते चमकीले कुण्डलों के रूप में आजाता है, किन्तु इन सब अवस्थाओं में सुवर्ण वही रहता है जो पहले डली के रूप में था। सिर्फ आकार ही आकार बदलते रहते हैं। यदि वह सुवर्ण किसी भी आकृति के रूप में न देखकर शुद्ध रूप से देखा जाय तो वह सिर्फ द्रव्य ही है। और भी कहा है—

"[1]णियपुत्तीकोडणग, कणगघड भंजिऊण नरवालो।
णियपुत्तगस्स तेण, तयत्थिओ गेंदुय कुणावेइ ।।१।

સ્યાદ્વાદદૃષ્ટિએ આત્માના બે ભાગ પડે છે (૧) દ્રવ્યાત્મા (૨) ભાવાત્મા પર્યાયિ રૂપ દ્રવ્ય દૃષ્ટિથી દ્રવ્યાત્મા કહેવાય છે કારણ કે પર્યાયિનો ઉત્પાદ અને વ્યય થયા કરે છે તેથી તે આત્મા દ્રવ્યાત્મા ' કહેવાય છે અને આત્મા પોતાના જ ગુણે સદાય વ્યક્ત કે અવ્યક્તપણે રહેલો છે તેથી તે આત્મા ભાવાત્મા ' પણ કહેવાય. જીવ શાશ્વતો અને અશાશ્વતો બન્ને રીતે કહી શકાય, જીવ નિજ ગુણે (આત્મદ્રવ્યે) હમેશા શાશ્વતો

१ निजपुत्रीक्रीडनकं कनकघटं भङ्क्त्वा नरपालः। निजपुत्रकस्य तेन स्वर्णितो गेन्दुकं कारयति ॥१॥

पुत्ती सोयइ पुत्तो, गेंदुयलाहेण हस्सिओ जाओ।
कणगत्तणं जहट्ठिय,-मत्थित्ति ण हरिस-विम्हया रन्नो।

जैसे एक राजा अपनी पुत्री के खेलने के सुवर्ण-घट को तुडवा कर पुत्र के खेलने के लिए गेंद वनवा देता है ॥१॥ यह देख कर पुत्री शोक करती है और पुत्र गेंद मिलने से हर्ष मनाता है। सोने का घडा मिटा, गेंद वन गई, पर सोना ज्यों का त्यों वना हुआ है, यह देख कर राजा को न हर्ष होता है न विषाद ॥२॥

यही वात घटाकाश पटाकाश आदि में समझनी चाहिए। अर्थात् कल तक किसी स्थान पर घट रखा था, आज घट हटालिया और उस स्थान पर पट (वस्त्र) रख दिया। जव

છે અને પર્યાયને ગ્રહણ કરે છે અને તેનો ત્યાગ કરે છે ત દ્રષ્ટિએ અશાશ્વતો છે

એક રાજાએ પોતાની પુત્રીને માટે સુવર્ણનો ઘડો બનાવ્યો, ત્યાર પછી તે ઘડો તોડીને તેજ સુવર્ણમાંથી પોતાના પુત્ર માટે રાજાએ સુવર્ણનો દડો બનાવ્યો આ દડો જોઈ પુત્ર આનંદ પામવા લાગ્યો અને રાજકુંવરી ઉદાસ થઈ પણ રાજા ન ઉદાસ થયો ન હર્ષિત થયો કારણ કે તે જાણતો હતો કે સોનો તો જેમનો તેમ છે ફક્ત પર્યાય બદલાણી છે

---

१ पुत्री शोचति पुत्रो गेन्दुकलाभेन हर्षितो जात। कनकत्व-यथास्थितमस्तीति न हर्ष–विस्मयौ राज्ञ ॥२॥

तक पट रक्खा था, तब तक वहां का आकाश घटाकाश था, अब पट रख देनेपर पटाकाश हो गया। इस प्रकार घटाकाश का नाश हो गया, पटाकाश का उत्पाद हो गया पर आकाश ध्रुव (ज्यों का त्यों) है।

प्रश्न—आकाश आदि पदार्थों में ध्रौव्य ही उपलब्ध होता है—न तो उत्पाद मालूम होता है न व्यय ही। फिर आप प्रत्येक पदार्थ को नित्य और अनित्य कैसे कहते हैं?।

જે જગ્યાએ ઘડો પડયો હોય તે જગ્યાને ઘટાકાશ કહેવાય પણ તે ઘડો લઈ ત્યાં કપડું મુકીએ તો પટાકાશ કહેવાય. પહેલો માણસ કહે કે તે જગ્યાને ઘટાકાશજ કહેવાય ત્યારે બીજો કહે કે પટ મૂકવાથી તે જગ્યાએ પટનો ઉત્પાદ થયો અને ઘટ લઈ લીધો ત્યારે ઘટનો વ્યય થયો અને પટ મૂક્યો એટલે પટનો ઉત્પાદ થયો માટે હવે તે પટના સંયોગથી 'પટાકાશ' કહેવાય. જૈનધર્મના સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતને જાણનાર ત્યાં આવીને બન્નેને શાંતિ થાય તેવી દલીલ રજુ કરી બન્ને જણા સાચા છે એમ ઠરાવ્યું કારણ કે ઉત્પાદ અને વ્યયની દ્રષ્ટિએ બન્ને સત્ય ઠરે છે. ફક્ત પહેલો ઉત્પાદને પ્રધાનપદે લે છે અને વ્યયને ગૌણ પદે લે છે ત્યારે બીજો વ્યયને પ્રધાનપદે લે છે અને ઉત્પાદને ગૌણપદે લે છે

પ્રશ્ન—આકાશાદિ (ખાલી જગ્યા) પદાર્થોમાં દ્રવ્યગુણ (ધ્રૌવ્ય) નિત્ય છે પણ ઉત્પાદ કે વ્યય માલમ પડતા નથી

उत्तर—सुनिये। जीव या पुद्गल आकाश में रहते हैं। जब कोई जीव या पुद्गल एक आकाश प्रदेश से चलकर दूसरे आकाश–प्रदेश में चला गया तो पहले आकाश–प्रदेश से उस का विभाग हुआ, और दूसरे आकाश–प्रदेश से उस का संयोग हुआ, अर्थात् अव तक जिस प्रदेश में संयोग था उस में विभाग हो गया, और जिस में विभाग था उस में संयोग हो गया। इस प्रकार दोनों प्रदेशों में संयोग–विभाग हुए। संयोग और विभाग आपस में विरोधी धर्म हैं। तात्पर्य यह हुआ कि–संयोग–विशिष्ट आकाश नष्ट हो गया और विभाग–विशिष्ट आकाश उत्पन्न हुआ। इसी प्रकार दूसरा विभाग–विशिष्ट आकाश नष्ट हुआ और संयोगविशिष्ट आकाश उत्पन्न हुआ। आपने स्वयं माना है कि विरोधी धर्म का पाया जाना

તો કેવી રીતે તેવા પદાર્થની નિત્યતા અને અનિત્યતા સાબીત કરો છો

ઉત્તર (૧) અન્ય પદાર્થોની નિત્યતા અને અનિત્યતા ઉપરના ઘડા અને દડાના દ્રષ્ટાંતે વાંચક વર્ગને સમજાવવામાં આવી છે પણ આકાશ (ખાલી જગ્યા) ને ધ્રૌવ્યગુણ (નિત્યગુણ) હોવા છતા 'સ્યાદ્‌વાદ'ના સિદ્ધાંતે આકાશને શામાટે નિત્ય અને અનિત્ય માનવામાં આવે છે તેનુ નિરૂપણ નીચે પ્રમાણે પ્રદર્શિત કરવામાં આવે છે

(૨) જીવ અને પુદ્‌ગલ બન્ને આકાશમા રહેલા છે. કોઇ જીવ અથવા પુદ્‌ગલ એક આકાશ પ્રદેશમાથી નીકળી

ही भेद का कारण है। हाँ आकाश रूप से ध्रुव रहा—न नष्ट हुआ न उत्पन्न हुआ, अतः सिद्ध हुआ कि आकाश आदि पदार्थ उत्पाद व्यय रूप भी हैं, इसलिए वे कथंचित् अनित्य भी हैं, अनित्यता के अभिप्रायसे ही घटाकाश पटाकाश आदि लोक व्यवहार होता है। और आकाश की, द्रव्य की अपेक्षा नित्यता मानना निर्दोष ही है, क्योंकि उत्पत्ति विनाश [अवस्थाओं में] होते रहने पर भी अन्वित रूप से पदार्थ का स्थित रहना नित्यता का लक्षण है, वह आकाश-द्रव्य में घटता है।

બીજા આકાશ પ્રદેશમાં જાય છે ત્યારે પહેલા આકાશ પ્રદેશથી તેનો વિયોગ થયો અને બીજા આકાશ પ્રદેશની સાથે તેનો સંયોગ થયો આ પ્રમાણે સંયોગ વિયોગ અહોનિશ થયા કરે છે અને 'સંયોગ વિયોગ' બન્ને તત્ત્વો એક બીજાથી વિરૂદ્ધ ધર્મવાળા છે એટલે પહેલાંમાં જે સંયોગ હતો તે સંયોગવિશિષ્ટ આકાશ નષ્ટ થયું અને વિયોગ અથવા વિભાગ વિશિષ્ટ આકાશ ઉત્પન્ન થયું એટલે પહેલામાંથી વિયોગની દ્રષ્ટિએ આકાશ નષ્ટ થયું અને બીજા પ્રદેશમાં સંયોગ થવાથી સંયોગની દ્રષ્ટિએ આકાશ ઉત્પન્ન થયું આ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે ઉત્પાદ અને વ્યયથીજ પદાર્થની નિત્યતા અને અનિત્યતા અસ્તિ, નાસ્તિ, થાય, ન થાય; વિકલ્પ સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંત રજુ કરે છે

प्रश्न—एक पदार्थ में परस्पर विरोधी धर्मों का होना कहीं नहीं देखा गया, फिर आप नित्यता और अनित्यता जैसे विरोधी धर्मों (गुणों) को एक ही पदार्थ में कैसे घटाते हैं?।

उत्तर—ऐसा न कहिए। शेर का आकार और नर का आकार दोनों परस्पर विरोधी हैं, तथापि वे एक ही नरसिंह में देखे जाते हैं। जब एक जगह विरोधी धर्म पाये जा सकते है तो दूसरी जगह क्यों न पाये जाएँगे?। यदि यह कहो कि-विरोधी धर्म वे होते हैं जो एक वस्तु में न पाए जाएँ। 'अनुपलम्भसाध्यो हि विरोधः' अर्थात् जिन की एकत्र उपलब्धि न हो वेही विरोधी समझे जाते हैं। नर और सिंह के आकार की एक स्थान पर उपलब्धि है अतः उन में विरोध नहीं है,

---

પ્રશ્ન—એક પદાર્થમાં પરસ્પર વિરોધી ધર્મો દેખવામાં આવતા નથી, તો નિત્યતા અને અનિત્યતા જેવા વિરોધી ધર્મો (ગુણો) એક પદાર્થમાં આપ કેવી રીતે સ્થાપિત કરોછો

ઉત્તર—હિંદુ માન્યતા અનુસાર પ્રલ્હાદને બચાવવા માટે પ્રભુએ નરસિંહ અવતાર ધારણ કર્યો તેમાં સિંહ અને નરનો આકાર બન્ને પરસ્પર વિરોધી છે છતાં 'નરસિંહ સ્વરૂપ'માં બન્ને આકાર કેમ આવ્યા? તેના પ્રત્યુત્તરમાં સ્પષ્ટ સમજાય છે કે બન્ને આકાર પરસ્પર વિરોધી ભાસે છે પણ ખરી રીતે વિરોધી નથી કારણ વિરૂદ્ધતામાં સાહિત્યદ્રષ્ટિએ (Point of literature—પોઇન્ટ ઑફ લીટરેચર) બે તત્ત્વ (Element—એલીમેન્ટ) સમાએલા છે (૧) ઘણીજ સામાન્ય વિરૂદ્ધતા

तो इस का समाधान यह है कि विरोध के इसी स्वरूप से नित्यता—अनित्यता आदि वस्तुगत धर्मों में परस्पर विरोध नहीं घटता, क्योंकि ये धर्म एक ही वस्तु में पाये जाते हैं। यदि इनमें विरोध होता तो ये एकत्र उपलब्ध ही न होते।

प्रश्न—जो द्रव्य नित्य होता है वह परमाणुरूप है और जो अनित्य होता है वह कार्यरूप द्रव्य (स्कन्ध) है। अर्थात् परमाणु द्रव्य में नित्यता और कार्य द्रव्य में अनित्यता पाई जाती है। दो गुणों के आधारभूत द्रव्य भिन्न-भिन्न हैं,

---

(२) વિરોધ વિરૂદ્ધતા (૧) માં અમુક તત્ત્વો (Elements—એલીમેન્ટસ) નિબંળ સ્થિતિમાં (Implicit—ઈમ્પ્લીસીટ) હોય છે તેથી વિરોધાભાસ જણાતા હોય છતાં તેનો ઉપલબ્ધ (સંયોગ) થઈ શકે છે 'નર અને સિંહ'ની આકૃતિમાં પહેલા પ્રકારનો વિરોધાભાસ જણાય છે તેથી બન્ને આકૃતિનો ઉપલબ્ધ થઈ શક્યો બીજા પ્રકારના વિરોધાભાસને સંસ્કૃતમાં 'अनुपलम्भसाध्यो हि विरोधः' કહે છે બીજા પ્રકારનો અર્થ એવો છે કે વિરોધ વિરૂદ્ધતા હોય બન્નેનો ઉપલબ્ધ થવો યથોજ કઠીન છે આ સિદ્ધાંતિજ પદાર્થમાં નિત્યતા અને અનિત્યતાના વિરોધી ધર્મો સ્થાપિત કરી શકાય છે

પ્રશ્ન—જે દ્રવ્ય નિત્ય છે તે પરમાણુરૂપ છે ને જે અનિત્ય છે તે પરમાણુના સમૂહરૂપ છે (કાર્યરૂપ—સ્કન્ધ) એટલે પરમાણુરૂપમા નિત્યતા અને કાર્ય દ્રવ્ય (સ્કન્ધ)માં અનિત્યતા બતાવી બન્ને ગુણોના આધારરૂપ દ્રવ્ય ભિન્નભિન્ન છે

फिर आप एक ही द्रव्य (धर्मी) में नित्यता और अनित्यता क्यों बतलाते है ? ।

उत्तर—पहले हम आकाश और सुवर्ण का उदाहरण देकर बता चुके हैं कि भिन्न-भिन्न पर्यायों में एक ही द्रव्य रहता है । यह बात स्पष्ट मालूम होती है । यदि पूर्व-पूर्व पर्याय के नाश और उत्तर-उत्तर पर्याय के उत्पाद के कारण ही द्रव्य में भेद मानोगे तो एक मनुष्य जब बाल्यावस्था को त्याग कर युवावस्था में आएगा तब उसे भी दूसरा मनुष्य मानना पड़ेगा, और जब युवावस्था का परित्याग कर वृद्धावस्था में आएगा तो उसेही तीसरा मनुष्य मानना पड़ेगा । ऐसा मानने से समस्त लोकव्यवहार नष्ट हो जायगा । यज्ञदत्त का पुत्र देवदत्त बालक-अवस्था को लाँघकर जब जवान होगा तो वह उस का पुत्र नहीं रहेगा-दूसरा ही होजायगा और न यज्ञदत्त देवदत्त का पिता रहेगा । जवानी भर नौकरी करने के बाद बुढापे में जब पेंशन पाने का अवसर आएगा तो गवर्नमेन्ट कहेगी-नौकरी करनेवाला दूसरा था, तुम्हारी

તો આપ એકજ આધારરૂપ દ્રવ્ય (ધર્મ) માં નિત્યતા અને અનિત્યતા કેમ બતાવો છો

ઉત્તર—ભિન્ન-ભિન્ન પર્યાયોમાં એકજ દ્રવ્ય રહે છે, એ વાત સ્પષ્ટ છે જો પૂર્વપૂર્વ પર્યાયોના નાશ અને ઉત્તર ઉત્તર પર્યાયના ઉત્પાદ કારણથી દ્રવ્યમાં ભિન્નતા માનશો તો એકજ મનુષ્ય જ્યારે બાલ્યાવસ્થાનો વ્યય કરી યુવાવસ્થામાં આવે

अवस्था बदलगई है, अब तुम नौकरी करनेवाले नहीं रहे, अब तुम्हें पेंशन किस बात की दें ?, बेचारे यज्ञदत्त की कैसी दुर्दशा होगी ? इधर तो उस का पितापन नष्ट हो गया, और उधर पेंशन पर डाका पड़ गया ।

एक आदमी युवावस्था में लाखों का ऋण लेगा और जब बुढ़ापे में उस पर कोई नालिश करेगा तो न्यायालय में जाकर कह देगा—ऋण लेनेवाला दूसरा था, मैं दूसरा हूँ । मेरी अवस्था बदल गई है, इसलिए ऋण लेनेवाला मैं नहीं हूँ । जिसने ऋण लिया हो उसी से वसूल करो । तात्पर्य यह है कि अवस्था (पर्याय) के परिवर्तन मात्र से यदि अवस्थावान् (द्रव्य) में परिवर्तन होना स्वीकार किया जाय तो समस्त

ત્યારે તમે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે બીજા પ્રકારનો મનુષ્ય માનવો પડશે. આ મા મતાથી સમસ્ત લોકનો વ્યવહાર નષ્ટ થઈ જશે. દાખલા તરીકે તમારા હિસાબે યજ્ઞદત્ત નામનો છોકરો તે અત્યારે દેવદત્તનો પુત્ર ગણાય છે તે જ્યારે યુવાવસ્થામાં પ્રવેશ કરે ત્યારે દેવદત્તનો પુત્ર ન ગણાય પણ આ તમારી માન્યતા ખોટી છે કારણ કે યુવાવસ્થામાં આવવાથી યજ્ઞદત્ત કાંઈ દેવદત્તનો પુત્ર મટી જતો નથી તેથી પર્યાયના પરિવર્તનથી દ્રવ્યમાં પરિવતન થતું નથી પણ જે રૂપ સ્વરૂપ છે તેમાં પરમાણુનો જથ્થો છે તે પરમાણુ જ્યારે વીખરાય છે ત્યારે એક બીજાથી જુદા પડે છે આ જુદાપણાને અનિત્યતા દર્શાવી છે પણ એક જ પરમાણુ જે જુદા પડવાનું કોઈ કારણ નથી કારણ કે પર-

व्यवहार नष्ट हो जाएँगे । अतः पर्यायों के परिवर्त्तन होने पर भी द्रव्य में परिवर्त्तन मानना अयुक्त तो है ही, साथ ही व्यवहार का लोपक भी है ।

सप्तभङ्गी.

वस्तु में जो अनन्त धर्म पाये जाते हैं, उन सब धर्मों की अनन्त सप्तभंगियाँ बनती है । अर्थात् अनेकान्त सिद्धान्त के अनुसार वस्तु के धर्मों का विश्लेषण करने से प्रत्येक धर्म के सात भंग होते हैं । उन धर्मों में प्रत्यक्ष आदि किसी प्रमाण से

માણુ એ અવિભાજય છે એટલે એકજ પરમાણુના દ્રવ્યને નિત્ય કહ્યું એ સમૂહરૂપ દ્રવ્યને અનિત્ય કહ્યું છે

સપ્તભંગી

ગુણ અને ધર્મની દ્રષ્ટિએ જગતની દરેક વસ્તુઓ જુદી-જુદી છે એમ આપણે 'નય' વાદથી સિદ્ધ કર્યું જગતમાં વસ્તુ નિત્ય છે છતાં આપણને નાશવંત કેમ જણાય છે તે 'સ્યાદ્વાદ' તંત્રથી સાબીત કર્યું આગળ જણાવ્યુ છે કે જૈનધર્મને પચીશ દષ્ટિથી જોનારને જગતમાં જે જે ધર્મના વાડાઓ નજરે પડે છે તે વાડાઓ તરફ આશ્ચર્ય ઉપજશે નહી.

વસ્તુને ગુણ અને ધર્મની દ્રષ્ટિએ જોયા પછી તે ગુણ અને ધર્મને વધારે પ્રમાણમાં સ્પષ્ટ કરવા માટે તેના આજુ-બાજુના સંયોગો જેને 'દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવ' કહે છે તેને ધ્યાનમાં લેવા પડે છે વસ્તુમાં અનન્ત ધર્મો રહેલાં છે. એ

बाधा नहीं आती। कहीं केवल विधि होती है कहीं केवल निषेध होता है, और कहीं दोनों क्रमशः सम्मिलित होते हैं, कहीं, युगपत् (एक साथ) सम्मिलित होते हैं। इन सातों भंगों के पहले स्पष्टता के लिए मात्र 'स्यात्' अव्यय लगाया जाता है।

अस्तित्व धर्म के सात भङ्ग इस प्रकार हैं—

(१) 'स्यादस्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ, स्वद्रव्य स्वक्षेत्र स्वकाल और स्व–भाव की अपेक्षा से है। इस भंग में सिर्फ विधि की कल्पना की गई है।

બધા ધર્મોની અનન્ત સપ્તભંગીઓ બને છે પણ અનેકાન્ત સિદ્ધાંતાનુસાર વસ્તુના ધર્મોની જુદાઇ કરતાં દરેક ધર્મના સાત ભાગ પડે છે એને જૈનપર્યાય વાચક શબ્દોમાં 'સપ્તભંગી' કહે છે આ ધર્મોને પ્રત્યક્ષાદિ કોઈપણ પ્રમાણથી બાધ આવતો નથી આ સાતમાં કોઈ ઠેકાણે વિધિસર બતાવવામાં આવે છે કોઇ ઠેકાણે તેનો નિષેધ પણ જોવામાં આવે છે કોઇ સ્થળે બંગનો મેળાપ પણ થાય છે કોઈ સ્થળે જોડા (Pair)માં મળે છે આ સપ્તભંગી ફકત સ્પષ્ટતાને માટે પ્રથમ 'સ્યાત્' અવ્યય લગાડવામાં આવે છે

અસ્તિત્વ ધર્મના સાત ભંગ આપ્રકારે કરવામાં આવે છે–

(૧) 'સ્યાદસ્ત્યેવસર્વમ્'—ભાવાર્થ–દરેક વસ્તુ પોતાની અપેક્ષાએ રહેલ છે જેમ દરેક માણસ પોતાના નિર્માણ પમેલા આજુબાજુના સંયોગોએ (પોતાની અપેક્ષાએ) રહેલો છે તેમ પ્રત્યેક પદાર્થ સ્વદ્રવ્ય, સ્વક્ષેત્ર, સ્વકાલ અને સ્વ

(२) 'स्यान्नास्त्येव सर्वम्—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ पर द्रव्य परक्षेत्र परकाल और परभाव की अपेक्षा नहीं है। इस भंग में सिर्फ निषेध की कल्पना है।

(३) 'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ स्वद्रव्यादि चतुष्टय की अपेक्षा है, परद्रव्यादि चतुष्टय की अपेक्षा नहीं है। इस भंग में विधि और निषेध दोनों की क्रमशः कल्पना की गई है।

(४) 'स्यादवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात प्रत्येक पदार्थ किसी अपेक्षा अवक्तव्य (वचन के अगोचर) है। यहाँ विधि

ભાવની અપેક્ષાએ રહેલો છે આ સ્વાપેક્ષા નામના ભંગમાં ફક્ત વિધિની કલ્પના કરી છે

(૨) 'स्यान्नास्त्येवसर्वम्'–ભાવાર્થ–દરેક વસ્તુ પરાપેક્ષાએ રહેલી નથી. અર્થાત્–પ્રત્યેક પદાર્થ પરદ્રવ્ય, પરક્ષેત્ર, પરકાલ અને પરભાવની અપેક્ષાએ રહેલો નથી આ બીજા ભંગમાં ફક્ત 'નિષેધ' ની કલ્પના બતાવવામાં આવી છે

(૩) 'स्यादस्त्येव स्यान्नास्त्येव सर्वम्'—અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ સ્વદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ રહેલો છે પરદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ નહી આ ભંગમાં 'અસ્તિત્વ અને નિષેધ' બન્નેની ક્રમશ કલ્પના કરી છે

(૪) 'स्यादवक्तव्यमेवसर्वम्'–ભાવાર્થ–કોઈપણ પદાર્થની અપેક્ષા વચનમાં અગોચર હોય એટલે વિવરણ થઈ શકે

और निषेध की युगपत् (एक ही साथ) कल्पना है। एक समय में एक ही धर्म का कथन हो सकता है, अनेक धर्मों का नहीं हो सकता। यहाँ एक ही साथ दो धर्मों की विवक्षा है, और दोनों का युगपत् कथन नहीं हो सकता अतः इस अपेक्षा से पदार्थ अवक्तव्य है।

(५) 'स्यादस्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक पदार्थ अस्तित्ववान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भंग, पहले और चौथे भंग के सम्मेलन से बना है। इस में केवल विधि और युगपद् विधि-निषेध की विवक्षा है।

(६) 'स्यान्नास्त्यवक्तव्यमेव सर्वम्'—अर्थात् प्रत्येक

તેમ ન હોય આ ભાંગામાં વિધિ અને નિષેધ બન્નેની કલ્પના કરવામા આવી છે એક સમયમાં એક ધર્મનુ વિવરણ થઇ શકે તમામ ધર્મોનુ નહી આ ભાગામાં એકી સાથે બે ધર્મોની વિવિક્ષને લગતુ કહેવાનુ હોય 'અવક્તવ્ય ના સિદ્ધાંતનો પ્રતિ પાદન કરવો પડે છે એટલે બન્ને ધર્મોનો યુગપત્ નિરૂપણ થવુ અશક્ય હોવાથી આ અપેક્ષાએ આ ભાંગાને અવક્તવ્ય' કહેવામા આવે છે

(૫) સ્યાદસ્ત્યવક્તવ્યમેવ સર્વમ્'—અર્થાત્-પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિત્વવાળા હોવાથી અવક્તવ્ય છે આ ભાંગો પહેલા અને ચોથાનુ સમ્મેલન છે આ ભાગમાં ફક્ત વિધિ અથવા વિધિ-નિષેધની વિવિક્ષા કરવામા આવી છે

(૬) સ્યાન્નાસ્ત્યવક્તવ્યમેવ સર્વમ્-અર્થાત્-પ્રત્યેક પદાર્થ

पदार्थ नास्तित्ववान् होता हुवा अवक्तव्य है। यह भंग, दूसरे और चौथे भंग के मिश्रण से बना है। इस में केवल निषेध और युगपद् विधि–निषेध की विवक्षा है।

(७) 'स्यादस्तिनास्ति–अवक्तव्यमेव सर्वम्'—प्रत्येक पदार्थ अस्तित्ववान् तथा नास्तित्ववान् होता हुआ अवक्तव्य है। यह भंग तीसरे और चौथे भंग को मिलाने से बना है। इस में क्रमशः विधि–निषेध और युगपद् विधि–निषेध की विवक्षा है।

सातों भंगों का स्पष्टीकरण–

(१) जब हम कहते हैं–'घड़ा है' तो घटविषयक द्रव्यादि चतुष्टय की अपेक्षा ही कहते हैं। अर्थात् घड़ा यदि मृत्तिका

નાસ્તિત્વવાન હોવાથી અવક્તવ્ય છે (વિવરણ થઇ શકે નહી તેવુ) આ ભાંગો બીજા અને ચોથાનુ મિશ્રણ છે. આ ભાંગામાં ફક્ત નિષેધ અથવા યુગપદ્‌વિધિનિષેધની વિવક્ષા છે

(૭) स्यादस्तिनास्ति–अवक्तव्यमेव सर्वम्–પ્રત્યેક પદાર્થ અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વવાળા હોઈ અવર્ણનીય (અવક્તવ્ય) છે આ ભાંગો ત્રીજા અને ચોથાનુ મિશ્રણ છે આ ભાંગામાં ક્રમશ વિધિ–નિષેધ અને યુગપદ્‌વિધિ–નિષેધની વિવક્ષા કરી છે

સાતે ભાંગાનું સ્પષ્ટીકરણ

(૧) લા ભાંગાનું સ્પષ્ટીકરણ–'સપ્ત ભંગી' ની ૧ લી કલમ મુજબ એટલે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવની અપે-

द्रव्य का बना है तो वह मृत्तिका द्रव्य की अपेक्षा से ही है। यदि बनारस का है तो बनारस क्षेत्र की अपेक्षा है। ग्रीष्म आदि जिस काल में है उसी काल की अपेक्षा है। ललाई आदि भा–जो गुण उस में पाये जाते हैं उन्हीं गुणों (भावों) की अपेक्षा है। मतलब यह है कि 'घड़ा है' इस कथन का आशय यही है कि घड़ा अपने नियत द्रव्य आदि की अपेक्षासे है। यदि अपने द्रव्य आदि चतुष्टय से घड़े का अस्तित्व न माना जाय तो वह गधे के सींग की नाईं असत् हो जायगा, अत: स्वचतुष्टय से प्रत्येक पदार्थ में अस्तित्व अवश्य मानना चाहिए।

સાથે (Circumstantials સરકમસ્ટેન્સીઅલ્સ) વસ્તુઓનું સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવે છે 'ઘટ' ને ઘટની ખરી અપેક્ષા ત્યારેજ કહી શકાય કે જ્યારે તે ચારેય ચીજો (દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવ) ના તત્વોને(Elements એલીમેન્ટસ) પૂર્તિ આપે અર્થાત્–ઘડો જો માટીનો બનેલો હોય તો તેમાં માટીના દ્રવ્યની અપેક્ષા છે. જો બનારસમાં બનેલો હોય તો તેને બનારસના ક્ષેત્રની અપેક્ષા છે ગ્રીષ્માદિ જે ઋતુમાં બનેલો હોય તે ઋતુ (કાલ)ની અપેક્ષા છે લાલ સફેદ આદિ જે રંગનો બનેલો હોય તે રંગ (ભાવ) ની અપેક્ષા છે, મતલબ એ છે કે 'ઘડો છે' તેનો કહેવાનો આશય એવો છે કે ઘડા ને નિયત દ્રવ્ય (Circumstatials સરકમસ્ટેન્સીઅલ્સ) આદિની અપેક્ષા છે આ સ્વચતુષ્ટયથી પ્રત્યેક પદાર્થમાં 'અસ્તિત્વ માનવું જોઇએ.

(२) जब हम कहते हैं–' घड़ा नहीं है ' तो घट से भिन्न द्रव्य आदि की अपेक्षा से कहते हैं। अर्थात् घड़ा यदि मिट्टी का बना है तो वह जल द्रव्य की अपेक्षा नहीं है, बनारस में है तो पटना–क्षेत्र की अपेक्षा नहीं है, ग्रीष्म आदि जिस काल में है उस से भिन्न काल में नहीं है, रक्तता आदि गुण यदि उस में पाये जाते हैं तो नीलता आदि भावों की अपेक्षा नहीं है। यदि दूसरे द्रव्य आदि की भी अपेक्षा घट का अस्तित्व माना जाय तो घट का नियत स्वरूप नहीं बन सकता। अर्थात् घट में यदि अन्य स्वरूपादि से नास्तित्व न माना जाय तो घट–पट आदि भेद ही पदार्थों में न रहे, अतः घट में पर चतुष्टय से नास्तित्व रहता है। यह दूसरे भंगका आशय है।

---

(૨) ' ઘડો નથી ' એમ કહેવાનો આશય માટીથી ભિન્ન દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કહેવાનો છે અર્થાત ઘડો માટીનો બનેલો છે જેથી જલ દ્રવ્યની અપેક્ષા રહેતી નથી બનારસમાં બનેલો છે, તો તેમાં પટણા–ક્ષેત્રની અપેક્ષા નથી ગ્રીષ્મકાલમાં બનેલો છે તો બીજી ૠતુની અપેક્ષા નથી જો લાલરંગનો છે તો બીજા રંગની અપેક્ષા નથી જો પરદ્રવ્યે ઘટની અપેક્ષા માનવામાં આવે તો ઘટનુ નિયત સ્વરૂપ (Circumstantial સરકમસ્ટે–ન્સીયલ) બની શકતુ નથી જો ઘટમાં અન્યસ્વરૂપે નાસ્તિત્વ ન માનવામાં આવે તો ઘટ–પટ–આદિ ભેદ પદાર્થોમાં રહેતો નથી એટલે ઘટમાં પરચતુષ્ટયે નાસ્તિત્વ રહેલુ છે આ બીજા ભાંગાનો આશય છે

(३) जब हम कहते हैं—घट है भी और नहीं भी है तो पर सन्निखित प्रथम और द्वितीय भंग में बताये हुए स्व-द्रव्य क्षेत्र आदि, तथा पर द्रव्य आदि दोनों की क्रमशः विवक्षा से कहते हैं। यह क्रमवार वचनप्रकार तीसरा भंग है।

(४) जैसा कि पहले कह चुके हैं, एक ही साथ अस्तित्व नास्तित्व दोनों धर्मों का वचनद्वारा नहीं कह सकते। 'है' कहें तो उस से 'नहीं' का कथन नहीं होता, और 'नहीं' कहें तो उस से 'है' का कथन नहीं होता। इस के अतिरिक्त ऐसा कोई भी शब्द नहीं है जिस से अनेक धर्मों का एक साथ प्रतिपादन किया जा सके, इस अपेक्षा से घट को अवक्तव्य कहा है। यहाँ अस्तित्व और नास्तित्व दोनों धर्मों की युगपत् विवक्षा है। यही चौथे भंगका आशय है।

---

(૩) 'ઘડો છે અને નથી' તેની વિવક્ષા પહેલા અને બીજા ભાંગામાં બતાવ્યા પ્રમાણે સ્વદ્રવ્યે અને પરદ્રવ્યે કર વામાં આવે છે આ ક્રમવાર વચનપ્રકાર' ને ત્રીજો ભાંગો કહે છે

(૪) પહેલા વિવરણ થઈ ગયું છે કે એકી સાથે 'અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ' બન્ને ધર્મોનું વચનદ્વારા કથન થઈ શકે નહી. કોઈ એવો શબ્દ નથી કે જે દ્વારા અનેક ધર્મોનું એકી સાથે પ્રતિપાદન થાય આ અપેક્ષાએ 'ઘટ' ને અવક્તવ્ય કહ્યો છે કારણ કે તેમાં અસ્તિત્વ અને નાસ્તિત્વ બન્ને રહેલાં છે અને બન્ને ધર્મોનું એકજ શબ્દદ્વારા વિવરણ થવુ મુશ્કેલ છે આ કથનને 'અવક્તવ્ય' કહેવાનો ચોથા ભાંગનો આશય છે

इन चार भंगों में से केवल विधि-प्रतिपादक पहला और केवल निषेध-प्रतिपादक दूसरा भंगही मूल भंग है। तीसरा और चौथा भंग इन्हीं को क्रमशः और युगपत् मिलाने से बना है।

(५) स्व-द्रव्य क्षेत्र काल भाव से वस्तु (घट) सत् है और युगपत्-विधि-निषेध के साथ विवक्षित होने पर अवक्तव्य रूप होती है। यह पांचवाँ भंग है।

(६) द्वितीय भंग में पर-द्रव्यादि-चतुष्टय की अपेक्षा पदार्थ में नास्तित्व बताया गया है, उस के साथ ही युगपत् विधि-निषेध की कल्पना करने से अवक्तव्यता भी पाई जाती है। यही 'नास्ति अवक्तव्य' रूप छठा भग है।

આ ચાર ભાંગામાં પહેલો કેવળ 'વિધિપ્રતિપાદક' (Showing existance શોઇંગ એકસીસ્ટન્સ) ને બીજો નિષેધપ્રતિપાદક (Showing nonexoistence શોઇંગ નોનએકસીસ્ટન્સ) છે ત્રીજો અને ચોથો ભગ પહેલા અને બીજાને ક્રમવાર મેલાવવાથી થયા છે

(૫) સ્વ-દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ અને ભાવથી વસ્તુ (ઘટ) સત્ છે પણ 'વિધિપ્રતિપાદક અને નિષેધપ્રતિપાદક' બન્નેનો સાથે વિવેચન કરતા અવક્તવ્ય થાય છે, આને પાંચમો ભાંગો કહે છે

(૬) બીજા ભાંગામાં પરદ્રવ્યાદિ ચતુષ્ટયની અપેક્ષાએ ઘડામા નાસ્તિત્વ માન્યુ એની સાથે યુગપત્ વિધિ-નિષેધની કલ્પના કરવી અશક્ય છે તેથી આ ભાંગાને 'નાસ્તિ અવક્તવ્ય' કહેવામાં આવે છે

(७) स्व-द्रव्य आदि की अपेक्षा सत् और परद्रव्यादि की अपेक्षा असत् वस्तु युगपत् विधि-निषेध की कल्पना करने से अवक्तव्य भी है। यही 'अस्ति-नास्ति-अवक्तव्य' रूप सातवें भंग का आशय है।

यहाँ दिग्दर्शन के लिए केवल 'अस्तित्व' धर्म को उदाहरण बनाकर सात भंग घटाये हैं, इसी प्रकार 'नित्यत्व' आदि प्रत्येक धर्म पर सात-सात भंग स्वयं घटालेने चाहिए।

जिस का राग नष्ट हो गया हो उसे वीतराग कहते हैं 'राग' पद द्वेष का उपलक्षण है, अत उससे द्वेष का नाश भी समझना चाहिए।

---

(७) स्वद्रव्य चतुष्टयादिनी अपेक्षाए सत् अने पर द्रव्यादिनी अपेक्षाए असत् वस्तुमां युगपत् विधि-निषेधनी कल्पना करवी अशक्य छे तेथी आ भांगाने 'अस्तिनास्ति अवक्तव्य' रूप कह्यो छे

अहींया समजावटनी खातर फक्त 'अस्तित्व' धर्मनो दाखलो लई सप्तभंगी समजावी छे आवी रीते 'नित्यत्व' आदि दरेक धर्मपर 'सातभंग' थई शके आठे वस्तुना अनंत धर्म होई दरेक धर्मपर 'सप्तभंगी' लगाडी 'स्याद्वाद' तत्त्वनो पूरेपूरो ख्याल जिज्ञासुने आवी जशे

जेनो राग नष्ट थयो छे तेने वीतराग कहे छे 'राग' पद द्वेषनुं उपलक्षण छे तेथी रागना नाशनी साथे द्वेषनोनाश पण समजवो

शंका—यदि देव, राग और द्वेषसे रहित हैं तो उन की उपासना करना वृथा है—उन की उपासना करने से कोई प्रयोजन नहीं सिद्ध हो सकता। क्योंकि आपके कथनानुसार वे (देव) अपनी उपासना करने वाले पर राग नहीं करेंगे और उपासना न करने वाले पर द्वेष नहीं करेंगे, ऐसी अवस्था में उपासना करने पर भी उन की प्रसन्नता प्राप्त नहीं की जासकती, अतएव उपासना करना व्यर्थ है।

समाधान—यह तुम्हारी भूल है। हमारी उपासना भगवान को खुश (प्रसन्न) करने के लिए नहीं किन्तु अपनी २ आत्मा को शुद्ध करके सर्वथा निर्विकार बनाने के लिए है। मोह आदि से उत्पन्न होनेवाली विषय भोग की लोलुपता ही आत्मा का विकार (कलंक) है। उसका नाश राग—द्वेष के

શંકા—જે દેવ રાગ અને દ્વેષથી રહીત છે. તો તેની ઉપાસના કરવી પણ વ્યર્થ છે કારણ કે જે દેવ પોતાની ઉપાસના કરનાર ભક્ત જનો પર રાગ કરતા નથી તેમજ તેની ભક્તિ નહી કરનાર પર દ્વેષ ભાવતા નથી તો તે દેવની પ્રસન્નતા કે અપ્રસન્નતા કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય અને પસન્નતા કે અપ્રસન્નતા નહી થવાથી કાર્યની સિદ્ધિ કે અસિદ્ધિ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય?

સમાધાન—વીતરાગી પુરૂષનો અર્થ આવા આશયથી કરવામાં ગભીર ભૂલ થાય છે તમારી ઉપાસના ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા માટે નથી પણ તમારા આત્માને શુદ્ધ અને નિર્વિકારી બનાવવા માટે તમારે ઉપાસના (ભક્તિ—Devotion)

नाश हुए बिना नहीं हो सकता। जैसे, नीलेपन पीलेपन और ललाई आदि के संयोग से अपने स्वच्छता-गुण को त्यागकर नीला पीला या लाल हो जाता है। धीरे-धीरे उसकी मलिनता इतनी बढ़ जाती है कि वह सिर्फ मेंढकों के काम का रह जाता है। इसीप्रकार राग-द्वेष वाली आत्मा, अपनी स्फटिक के समान निर्मलता का त्याग कर मलिन बनाने वाले विषयों के संसर्ग से क्रमशः अधिकाधिक मलिन होती हुई अन्त में

કરવી જોઈએ મોહાદિથી ઉત્પન્ન થએલ વિષયભોગની લોલુપતા આત્માને કલુષિત બનાવે છે આ લોલુપતાનો નાશ રાગદ્વેષનો નાશ કર્યા વિના થઈ શકતો નથી જેમ કપડું મૂળરૂપે સફેદ છે પણ લાલ પીળા આદિ રંગ લગાડવાથી કપડું પોતાની સ્વચ્છતાનો ગુણ ત્યાગી મલીનપણું ધારણ કરે છે તેમ આત્મા નિજ ગુણે સ્ફટિક રત્ન સમાન નિર્મલ છે પણ પાંચ ઇન્દ્રિયોના વિષયના સંસર્ગથી ક્રમશઃ અધિક અધિક મલીનતા પ્રાપ્ત કરે છે અન્તે દુર્ગતિને પાત્ર બને છે એટલા માટે સમસ્ત દુર્ગતિનું મૂલ કારણ રાગ અને દ્વેષ છે ભવ્ય જીવોએ આ રાગદ્વેષરૂપી દુર્ગતિના મુલકારણોને સમૂલગા ઊખેડી નાખવા જોઇએ. જેમ કોઈ કાર્ય કરવામાં બીજાની મદદ લેવી પડે છે તેમ આ રાગદ્વેષરૂપી મહાન્ શત્રુઓનો નાશ કરવામાં જે પુરૂષોએ આ શત્રુઓનો નાશ કર્યો હોય તે પુરૂષોની મદદ લેવી પડે છે ને તેટલાજ માટે આપણે વીતરાગી પુરૂષોની ઉપાસના (ભક્તિ) કરીએ છીએ. નહીં કે પૌદ્‌ગલિક સુખની પ્રાપ્તિ માટે, તેમની પ્રસન્નતા મેળવવા

दुर्गति का पात्र बनती है। इसलिए समस्त दुर्गति के मूल कारण राग–द्वेष है। भव्य जीव को प्रयत्न करके इन्हें दूर कर देना चाहिए। इन्हें दूर करने (नष्ट करने) के ही लिए राग-द्वेष रहित देव की उपासना करनी चाहिए। यही बात लोक में देखी जाती है। रोगी नीरोग करने वाले वैद्य की उपासना करता है, वैरियों के द्वारा तिरस्कार पाया हुआ निर्बल व्यक्ति, सबल राजा आदि की उपासना करता है, थोड़ी द्विकान (दुकान) वाला बहुतसी द्विकान वाले सेठ आदि का आश्रय लेता है, और शीत से ठिठुरा हुआ सूर्य आदि गर्म वस्तुओं की शरण लेता है और सफल होता है। इस प्रकार अनन्त

માટે આવા પ્રત્યક્ષ દાખલા જગતમાં આપણી નજરે ઘણા જણાય છે–જેમ રોગી રોગ નિવારણને માટે નિરોગી વૈદ્યની સલાહ પ્રમાણે ચાલે છે નિર્બલ રાજા સબલ રાજાની મદદ માગે છે નાની પેઢીવાળા મોટી પેઢીના આશ્રય તળે કમાઈ ખાય છે શીતનિવારણ માટે આપણે સૂર્યાદિ ગરમ વસ્તુઓનુ શરણ લઇએ છીએ તેમ આપણે રાગદ્વેષરૂપી મહાન શત્રુઓનો નાશ કરવા માટે વીતરાગી પુરૂષોની મદદ લઈએ છીએ. આ વિતરાગી પુરૂષોમાં અનન્ત શક્તિ રહેલી છે તેમની ભક્તિ કરવાથી આપણામાં તે શક્તિનો પ્રવાહ ખેંચાય છે કદાચ કોઇ શંકા કરે કે તેમ કેવી રીતે બને ? તો તેના જવાબમાં 'વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર' (Science) નો દાખલો આપી સમજાવવામાં આવે છે સાયન્સ કહે છે કે સરખે સરખી વસ્તુઓ એક

शक्ति के आगर सर्वथा निष्कलंक भगवान् की निर्दोष उपासना से चित्त में एकाग्रता उत्पन्न होती है, और उस एकाग्रता से आत्मा का वीतराग अवस्था में परिणमन होता है। जब आत्मा वीतराग अवस्था में आता है तो राग-द्वेष का विनाश हो जाता है। राग-द्वेष का विनाश होने से शुद्धि होती है। आत्मशुद्धि होने से वह अपने शुद्ध सहज स्वभाव में स्थिर हो जाता है। आत्मा का शुद्ध स्वभाव में स्थिर हो जाना ही सर्वोत्कृष्ट सुख है यही सुख अविनाशी है। अतः राग-द्वेष का विनाश ही सर्वश्रेष्ठ शाश्वत सुखों का साधन है और इसी सुख की प्राप्ति के लिए वीतराग देव की उपासना करना नितान्त

ખીજાને ખેંચે છે Like attracts like Love begets love (લાઇક એટ્રેક્ટસ લાઇક લવ બીગેટસલવ) તેમજ આપણે ઘણી વખત પ્રત્યક્ષ જોઈએ છીએ કે સરખેસરખા વિચારના માણસો વચ્ચે મિત્રતા બંધાય છે માનસ શાસ્ત્ર (Psychology સાઇકોલોજી) પણ કહે છે કે કોન્સીયન્સ (Conscience કોન્સીયન્સ)માં પણ ત્રણ પ્રકારના વિચારસમૂહ (Ideas આઇડીયાઝ) રહેલા છે (૧) સીમીલર (Similar સીમીલર) સરખા, (૨) ડીસ્પેરેઇટ (Disparate ડીસ્પેરેઇટ) સામાન્યકક્ષાના (૩) કોન્ટ્રેરી (Contrary કોન્ટ્રેરી) વિરુદ્ધ આ પણ વિચારસમૂહમાંથી પેલા પ્રકારનો વિચારસમૂહ પોતાના જેવા વિચારસમૂહને જગતમાંથી ખેંચે છે અને જેમ જેમ તે પોતાનો જથ્થો વધારે કરતા મોટા જથ્થાને પોતાની તરફ આકર્ષે છે તેવીજ રીતે જે આપ

आवश्यक है। यहां (इस उपासनामें) देव का न तो राग है और न द्वेष, किन्तु जो राग द्वेष का त्याग करना चाहता है वह इस की उपासना कर के सफल-मनोरथ होता है। जैसे लोक में जो अन्धकार को दूर करना चाहता है वह स्वयं प्रकाश की शरण लेने से ही सफल होता है, न कि प्रकाश स्वयं ही उसके पास दौड़ा जाता है। इस से सावद्य उपासना का खण्डन हो गया। क्योंकि सावद्य उपासना से जीवहिंसा में आरंभ होता है, आरंभ से कर्मबन्ध होता है और कर्म-बन्ध से संसार में परिभ्रमण करना पड़ता है।

कहाभी है—

" सांवज्जसपज्जाए, समुब्भवइ जीवहिसणारंभो।

ણુને તીવ્ર આકાંક્ષા હોય તોજ ભક્તિદ્વારા વીતરાગી પુરૂષો-માંથી આપણે શક્તિ ખેંચી શકીએ, અને આ શક્તિથી આપણુ મન એકાગ્રતા પ્રાપ્ત કરે છે, અને આ એકાગ્રતાથી વીતરાગ અવસ્થામાં આત્માનુ પરિણમન થાય છે, અને વીત-રાગ અવસ્થામા આત્માનુ પરિણમન થાવુ તેનુજ નામ રાગ-દ્વેષનો ક્ષય અનંત જ્યોતિનુ પ્રગટ થવુ રાગદ્વેષનો ક્ષય થવાથી શુદ્ધસ્વભાવ પ્રાપ્ત થાય છે શુદ્ધ સ્વભાવ પ્રાપ્ત થવો એટલે અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિ થવી, અને આ અવિનાશી સુખની પ્રાપ્તિને માટે વીતરાગદેવની ભક્તિ કરવી અવશ્યની છે.

[1] " सावद्यसपर्यया समुद्भवति जीवहिंसनारम्भ।

तम्हा वज्जइ कम्म, तेण य ससारचक्कसपाओ॥' इति

सावद्य उपासनासे जीवहिंसारूप आरंभ होता है, उससे कर्मबन्ध होता है और कर्मबन्ध से ससाररूपी चक्र में घूमना पड़ता है ॥१॥

अन्यान्य दोषों का पहले प्रतिपादन किया जाचुका है अत यहाँ इतना कहना ही बस (पर्याप्त) है।

કદાચ કોઈ સાવદ્ય (પાપકારી) ઉપાસના કરે તો તે ઉપાસનામાં જીવહિંસા રહેલી છે અને જીવહિંસા થવાથી કર્મબન્ધન થાય છે અને કર્મબન્ધથી સંસારમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે

तस्माद्वर्जयति कर्म तेन च संसारचक्रसम्पातः ॥१॥"

गुरु का स्वरूप.

जो गरइ मोक्खमग्गं, होइ समिइगुत्तिधारओ संतो।
खंतो दंतो चाइ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ १ ॥
अट्ठमयविप्पमुक्को,-ऽणारंभो गुत्तबंभयारी जो।
सावज्जजोगविरओ, सरणं मे सो गुरू होउ ॥२॥

छाया

यो गृणाति मोक्षमार्गं, भवति समितिगुप्तिधारकः शान्तः।
क्षान्तो दान्तस्त्यागी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ १ ॥
अष्टमदविप्रमुक्तोऽनारम्भो गुप्तब्रह्मचारी यः।
सावद्ययोगविरतः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ २ ॥

भावार्थ—जो मोक्षमार्ग का उपदेश देते है वह गुरु हैं। वे अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य और अपरिग्रह रूप पाँच महाव्रतों के धारी, रात्रिभोजन के त्यागी, पाँच आस्रवों के निवारक, पांच संवरों के आराधक, पाँचों इन्द्रियों

ગુરુનું સ્વરૂપ

પાંચ આશ્રવોના નિવારક પાંચ સવરના આરાધક, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિના પાલક, સપ્તવ્યસન, અને આઠ મદોના ત્યાગી, ગુપ્ત બ્રહ્મચારી, દશ યતિધર્મના ધારક, તપ સંયમાદિ વિવિધગુણ યુક્ત, હાથી, ઘોડા, ગાડી, પાલખી, રેલ, સાઇકલ, મોટર, આગબોટ, હવાઇજહાજ, ટ્રામ વિગેરે પર સ્વારી

जइधम्मधारओ जो, तवसंजमव परिसहजिण्णू ।
सत्तावीसगुणव, सरण मे सो गुरू होउ ॥ ३ ॥
जयणट्ठ मुहपत्तिं, सदोरग बधए मुहे निच्च ।
जो मुक्करागदोसो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥ ४ ॥
रयहरणगोच्छ-परिमिय-वत्थापत्ताइधारओ जो य ।
छत्तोपाणहवज्जी, सरण मे सो गुरू होउ ॥ ५ ॥

छाया—यतिधर्मधारको यस्तपःसंयमवान् परीषहजिष्णुः ।
सप्तविंशतिगुणवान्, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ३ ॥
यतनार्थं मुखपत्रीं, सदोरकां बध्नाति मुखे नित्यम् ।
यो मुक्तरागद्वेषः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ४ ॥
रजोहरण–गोच्छक–परिमित–वस्त्रपात्रधारको यश्च ।
छत्रोपानहवर्जी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ५ ॥

का निग्रह करनेवाले, पाँच समिति तीन गुप्ति के पालक, षट्काय के रक्षक, सप्त व्यसन और आठ मदों के त्यागी, शुद्ध ब्रह्मचारी, दस यति–धर्मों के धारी, तप संयम आदि

નહીં કરનાર પગપાળા ચાલનાર છત્ર પાદુકા, બુટ, મોજા વિગેરેના ત્યાગી નિર્દોષ આહારના ગ્રહણ કરવાવાળા સચિત્ત-જલના ત્યાગી પોતાને માટે ભોજન નહીં બનાવનારા તેમજ પોતાના માટે બીજાએ બનાવેલ ભોજન નહીં લેવાવાળા મસ્ત-

जिणवयणामियसिंधू, पवणविहारी थिरो य मेरुव्व।
भवियणकुमुयससी जो, सरणं मे सो गुरू होउ॥६॥
पंचमहव्वयधारी, जो उण छक्कायरक्खओ होइ।
जो य विसुद्धाहारी, सरणं मे सो गुरू होउ॥७॥
पज्जुसिय-तक्कमीसिय-चणाइअन्नं य मोयगं जो उ।
समभावेणं भुंजइ, सरणं मे सो गुरू होउ॥८॥

छाया—जिनवचनामृतसिन्धुः, पवनविहारी स्थिरश्च मेरुवत्।
भविजनकुमुदशशी यः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ६ ॥
पंचमहाव्रतधारी, यः पुनः षट्कायरक्षको भवति।
यश्च विशुद्धाहारी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ७ ॥
पर्युपित—तक्रमिश्रित,—चणकाद्यन्नं च मोदकं यस्तु।
समभावेन भुङ्क्ते शरण मे स गुरुर्भवतु ॥ ८ ॥

विविध गुणों से युक्त, हाथी, घोड़ा, गाड़ी, पालकी. रेल, साइकिल, मोटर, हवाई—जहाज, ट्राम्वे, तामझाम आदि किसी भी सवारी पर सवार न होने वाले, पैदल विहार करनेवाले, छत्र, पादुका, जूता, मौजा आदि के त्यागी. भक्तिभाव से

कना केशोनु स्वय लोच करनार, स्त्रीनो स्पर्श पण नही करनार स्त्री नपुसकादि रहेला स्थानमां वास नही करनार, आवाज पुरुषो साधुताने माटे लायक गणी शकाय अने आवा साधु मुनिराज गुरु तरीके लेखा शकाय जेम कह्यु छे के—

मियमाणजीवरक्खो,-वएसगो धम्मकजमत्तडो ।
हवइ य पायविहारी, सरणं मे सो गुरू होउ॥९॥
झाणग्गिअप्पकत्त,-स्सरमलससोहणेगणिण्हाओ ।
सव्वप्पभावपुण्णो, सरणं मे सो गुरू होउ ॥१०॥

छाया—म्रियमाणजीवरक्षोपदेशकः धर्मकार्यमार्गम्न ।
भवति च पादविहारी, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ९ ॥
ध्यानाग्न्यात्म—कार्तस्वर—मलसंशोधनैकनिष्णातः ।
सर्वात्मभावपूर्णः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ १० ॥

साथ चलने वाले गृहस्थ का, तथा अपने लिए बनाया हुआ आहार न लेने वाले होते हैं। व अपने लिए भोजन नहीं बनवाते, सिर के केशों का लोच करते हैं, वायुकाय आदि

छप्पयछकायरक्खा, पचिंदिय-लोहनिग्गहो खंती।
भावविशुद्धी पडिलेहणा करणे विशुद्धी य ॥१॥
सजयजोएजुत्तय, अकुसलमणवयणकायसरोहो।
सीआइपीडसहणं, मरण उवसग्गसहण च ॥२॥ इति

પાંચ મહાવ્રત—(૧) અહિંસા (૨) સત્ય (૩) અચૌર્ય (૪) બ્રહ્મચર્ય (૫) અપરિગ્રહ અને છઠ્ઠું રાત્રીભોજન ત્યાગ. છઠ્ઠાને પાંચ મહાવ્રતની સાથે લેવાનું કારણ એ કે રાત્રીભોજનમાં પાંચ મહાવ્રત તૂટી જાય છે તેમજ મહાન અનર્થ પેદા થાય છે તેથી છઠ્ઠાને પાંચ મહાવ્રતની સાથે ગણવામાં આવે છે એમ

जो विसयजालवेढिय, भवियणहत्थावलंबणं निच्चं।
करुणानिही सरणओ, सरणं मे सो गुरू होउ॥११॥
वाइत्तमुत्तमंपि ण, जह सोहइ वायगं विणा जाउ।
तह जं विणा सुभव्वो, सरणं मे सो गुरू होउ॥१२॥

छाया—यो विषयजालवेष्टित,—भविजनहस्तावलम्बनं नित्यम्।
करुणानिधिः शरणदः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥ ११ ॥
वादित्रमुत्तममपि न यथा शोभते वादकं विना जातु।
तथा यद् विना सुभव्यः, शरणं मे स गुरुर्भवतु ॥१२॥

की रक्षा के लिए मुखपर सदैव डोरासहित मुखवस्त्रिका बांधे रहते है, जीवों की रक्षा के लिए रजोहरण और पूंजनी रखते हैं, स्त्रियों का स्पर्श नहीं करते, स्त्रियों के संपर्कवाले स्थानमें रात्रि के समय निवास नहीं करते, स्त्री—पशु—पण्डक वाली वस्ती में नहीं ठहरते, स्त्रियों की सभा में उपदेश नहीं देते, बोधवान् और तत्त्वज्ञाता होते-हुए अहिंसा—धर्म का उपदेश देते हैं। वे मेरे गुरु हैं।

છ વ્રતના ધારક, છ કાય જીવની રક્ષા કરવાવાળા,—એકેન્દ્રિય બેન્દ્રિય, તેન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય, અને પચેન્દ્રિય જીવો આ જીવોમાં પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વનસ્પતિ, અને વાયરો. આ પાંચ એકે-ન્દ્રિય કહેવાય છે, અને બેઈન્દ્રિયથી માંડી પચેન્દ્રિય સુધીના જીવો ત્રસ કહેવાય છે. એટલે પાંચ એકેન્દ્રિય અને છઠ્ઠી કાય ત્રસકાય એમ મળી છ કાય કહેવાય છે પાચ ઇન્દ્રિયો અને

धर्म का स्वरूप

जो इहपरत्तसुहमो, सुट्ठाणे धरइ दुग्गए जीवे।
जो य अहिंसामूलो, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं॥१॥

छाया

यः इह-परत्रसुखदः सुस्थाने धरति दुर्गतान् जीवान्।
यश्चाऽहिंसामूलः, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ १ ॥

भावार्थ—धर्म का पहले व्याख्यान करचुके हैं। और जो उपरोक्त प्रकार पूर्ण दयामय महाविरूप होने से अहिंसा-मूलक और तीर्थंकर भगवान् द्वारा उपदिष्ट हो वही धर्म है।

ક્રોધ-માન-માયા અને લોભનો નિગ્રહ કરનાર, ક્ષમાવાન, દ્રવ્યે અને ભાવે વિશુદ્ધ સંયમી, મન, વચન, કાયાના અશુભ યોગને રોપવનાર, શીતાદિ પરિસહ સહન કરનાર અને મરણાદિ કષ્ટને આનંદથી વધાવી લેનાર સાધુ કહેવાય. બૌદ્ધધર્મના 'સુત્તનિપાત' નામના ગ્રંથમાં પણ કહ્યું છે કે—' જે બધું જીતનાર, બધું જાણનાર, બધાય પદાર્થોથી અલિપ્ત રહેનાર, શીલવ્રતથી સંપન્ન, અપ્રમત્ત,-સંયતી, સર્વ સંગવિરક્ત નિંદા અને સ્તુતિને એક ગણનારજ મુની કહેવાય'

ધર્મનું સ્વરૂપ.

આ જગતમાં જ્યારે જીવ બાહ્ય વસ્તુથી કંટાળી જઈ વાસ્તવીક સુખ શોધવા નીકળે છે ત્યારે કુદરતી રીતે તેના ધર્મ શબ્દ યાદ આવે છે અને તેનું અવલંબન લેવાની ઉત્કંઠા

तित्थयरेणुवइट्ठो, पुण्णदयामयपवत्तिरूवो जो ।
हवइ य सुहपरिणामो, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं॥२॥
जो चिंतामणि-कप्पद्दुम-निहि-कप्पो य अप्पघरथंभो।
भवरोगामियरूवो, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं॥३॥
नारय-निगोय-नियड,-च्छेई संसारसिंधुपोओ जो ।
मोहाइरुक्खदंती, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं ॥४॥

छाया–तीर्थंकरेणोपदिष्टः, पूर्णदयामयप्रवृत्तिरूपो यः ।
भवति च शुभ(सुख)परिणामः, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥२॥
यश्चिन्तामणि–कल्पद्रुमनिधि,–कल्पश्चात्मगृहस्तम्भः ।
भवरोगामृतरूपः, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ ३ ॥
नारकनिगोदनिगडच्छेदी, संसारसिन्धुपोतो यः ।
मोहादिवृक्षदन्ती, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ ४ ॥

થઈ જાય છે તે વખતે પોતે જે જ્ઞાતી અગર સમાજમાં હોય તે જ્ઞાતી અગર સમાજે માનેલ ધર્મ અંગીકાર કરે છે ને તે ધર્મમાં દર્શાવેલ ક્રિયાઓ કરતો આગળ વધે છે

બધા ધર્મોનુ તત્ત્વ નિહાળતા એમ પ્રાદુર્ભૂત થાય છે કે 'ધર્મ' શબ્દનુ સૂચન દરેક પંથવાળાએ અલ્પાંશે પણ સાત્વિકતાના સિદ્ધાંતો પર રચ્યું છે તેમાં કોઇનાથી ના પાડી શકાય તેમ નથી. કારણ કે કોઇ પણ ધાર્મિક પ્રગતિ થાય તે સાત્વિકતાના સિદ્ધાંતો પરજ રચાએલી હોય તોજ સમાજ અંગીકાર કરે

जो य विवेगजलेणं, परिसिंचइ समदमाइतरुमूलं ।
घयधाराहरधम्मो, सो धम्मो अत्थि अम्हाण॥५॥
सुज्जो व्व तिमिरजालं, गरुलो व्व भुयंगमं समाहरइ
जो अन्नाणं सयलं, सो धम्मो अत्थि अम्हाण॥६॥
सव्वब्भुदयनियाणं, जो जेण समो न बंधवो कोवि।
मरणेवि जो न मुचइ, सो धम्मो अत्थि अम्हाण॥७॥

छाया—यश्च विवेकजलेन, परिसिञ्चति समदमादितरुमूलम् ।
घृतधाराधरधर्म्मः, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ ५ ॥
सूर्य इव तिमिरजालं, गरुड इव भुजङ्गमं समाहरति ।
योऽज्ञानं सकलं, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ ६ ॥
सर्वाभ्युदयनिदानं, यो येन समो न बान्धवः कोऽपि ।
मरणेऽपि यो न मुञ्चति, स धर्म्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ ७ ॥

આ જગતની અંદર દરેક ધર્મના વાહકોએ એક સિદ્ધાંતને પ્રધાનપદે મુકી બાકીના સિદ્ધાંતોને ગૌણપદે મુકી પોતાના ધર્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે.

જેમકે 'ખ્રીસ્તી ધર્મે' (Christianity) ક્ષમાના ગુણ ઉપરજ પોતાના ધર્મની ઇમારત ચણી, પારસી ધર્મે સત્યપર વેદો તે 'કર્મ' પર, ગીતાએ 'અનાશક્તિયોગ'પર પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કર્યો ત્યારે જૈન ધર્મ આ બધા ધર્મોથી જુદો પડે છે તેનું કારણ કે તે સાત્વિકતાના તમામ સિદ્ધાંતોને

सद्धाभित्ती संजमखंभो, नाणप्पदीवसंसोही ।
तवदारो जो सोहो, सो धम्मो अत्थि अम्हाण॥८॥
सग्गापवग्गतालय, पुग्घाडणकुंजिया य जो निच्चं ।
बोहीबीजनियाणं, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं॥९॥
सप्पो पसूणमाला, जेणग्गी सीयलो विसं अमियं।
सीहो होइ कुरंगो, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं॥१०॥

छाया—श्रद्धाभित्तिः संयमस्तम्भो ज्ञानप्रदीपसंशोभी
तपोद्वारो यः सौधः, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ ८ ॥
स्वर्गापवर्गतालकमोद्घाटनकुञ्जिका च यो नित्यम् ।
बोधिबीजनिदानं, स धर्म्मोऽस्त्यस्माकम् ॥९॥
सर्पः प्रसूनमाला, येनाग्निः शीतलो विषममृतम् ।
सिंहो भवति कुरङ्गः, स धर्म्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ १० ॥

પ્રધાનપદપણુ આપે છે જેમકે, દયા, સત્ય, અચૌર્ય. બ્રહ્મચર્ય, ત્યાગ, વૈરાગ્ય, વિનય, શ્રદ્ધા, અનાસક્તપણું, ક્ષમાવિગેરે ગુણોને પ્રધાનપદે મૂકે છે ધર્મ તત્ત્વનો અર્થ સમજવા માટે નીચે એક ગાથા મૂકવામા આવે છે—

धम्मो मंगलमुक्किठं, अहिंसा सजमो तवो,
देवावि तं नमंसंति, जस्स धम्मे सया मणो ॥

(દશ અ ૧)

ભાવાર્થ—અહિંસા, સંજમ અને તપ જે ધર્મમાં રહેલા છે

जेण विणा सुहकामो, भव्वाण हवइ गगणकुसुमाओ।
गंधो व्व दुल्लहतरो, सो धम्मो अत्थि अम्हाण॥११॥
किं बहुणा ज ज जो, इच्छइ तस्सासिलस्स संपुत्ती।
जेण हवइ समत्ता, सो धम्मो अत्थि अम्हाणं॥१२॥

छाया—येन विना सुखकामा, भव्यानां भवति गगनकुसुमात् ।
गन्ध इव दुर्लभतरः, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ ११ ॥
किं बहुना यद् यद् य,—इच्छति तस्याखिलस्य संपूर्ति ।
येन भवति समस्तात्, स धर्मोऽस्त्यस्माकम् ॥ १२ ॥

यह उपरोक्त धर्म आत्माको मोक्षगति प्राप्त करानेवाला है, और यही धर्म मेरा है।

તેજ ધર્મ સર્વોત્કૃષ્ટ છે ને જે વ્યક્તિ તે ધર્મને સાચા મનથી પાળે છે, તેને દેવતાઓ પણ ભાવપૂર્વક વંદન કરે છે

(૧) 'અહિંસા'ના તત્ત્વમાં—દયા, ભ્રાતૃભાવ વિનય, સેવા, નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ, ત્યાગ, ન્યાય, નીતિ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે

(૨) 'સંયમ'ના તત્ત્વમાં—છકાય જીવની રક્ષા પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મન પર સંપૂર્ણ કાબુ, વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે

(૩) 'તપ' નામના તત્ત્વમાં—ઇન્દ્રિયો અને મનને કબજે કરવા માટે જે જે ક્રિયાઓ કરવી તેનું નામ 'તપ' કહેવાય આજ ઉપરોક્ત ધર્મ મારો (આત્માનો) છે

बारह व्रत.

यह धर्म बारह प्रकार का है। जिससे सद्गति की प्राप्ति हो वह व्रत कहलाता है। जो महाव्रतों से छोटा व्रत हो उसे अणुव्रत कहते हैं। अणुव्रत पाँच है वे इस प्रकार हैं—

(१) अणुव्रत—स्थूलप्राणातिपातविरमण।

हवए थूलप्पाणा;—इवायओ विरमणं वयं पढमं।
दुविहा थूला हिंसा, संकप्पाऽऽरंभया—भेया ॥१॥

संस्कृतच्छाया.

भवति स्थूलप्राणातिपाततो विरमणं व्रत प्रथमम्।
द्विविधा स्थूला हिंसा, संकल्पाऽऽरम्भजाभेदात् ॥१॥

બાર વ્રત

ઉપર કહેલા ધર્મના તત્વોને સંપૂર્ણપણે અમલમાં મુકનાર વ્યક્તિઓ 'સાધુ' કહેવાય અને તેમને પણ તે તત્ત્વમાં મજબુત બનાવવા માટે જ્ઞાની પુરૂષોએ 'પાંચ મહાવ્રત' નું ફરમાન કર્યું છે આ જગતની અંદર રહી જગતનો વ્યવહાર ચલાવતા ગૃહસ્થો, ઊપરના તત્વોને સંપૂર્ણપણે કાર્યમાં ન મૂકી શકે એટલા માટે થોડા પ્રમાણમાં મૂકવાનુ જ્ઞાની પુરૂષોએ ફરમાવ્યુ છે ને થોડા પ્રમાણમાં અમલમા મુકનાર ગૃહસ્થો 'શ્રાવક' (Lay men લે-મેન) કહેવાય ને શ્રાવકોને પાળવા માટે ઊપરના તત્વોનો સમાવેશ બાર વ્રતમા કર્યો છે જેથી સદ્ગતિની

भाषानुवाद

(१) स्थूलप्राणातिपातविरमण—स्थूल हिंसा से निवृत्त होना। तात्पर्य यह कि—जीव दो प्रकार के हैं—

પ્રાપ્તિ થાય તેને વ્રત કહે છે આ વ્રતો સાધુની અપેક્ષાએ અલ્પ હોઈ, તેમને 'અણુવ્રત' કહેવામાં આવે છે અણુવ્રત પાંચ હોય છ તે આ પ્રમાણે—

(૧) અણુવ્રત-(સ્થૂલ-પ્રાણાતિપાત-વિરમણ)

પ્રાણીમાત્રમાં રહેલા દશ પ્રાણોમાંથી કોઇ પણ પ્રાણને પ્રાણીથી જુદું (અલગ) કરવું તે પ્રાણાતિપાત હિંસા કહેવાય. કેમકે "पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः। प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता,—स्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥" એથી નિવૃત્ત થવું તેને 'પ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત' એટલે *અહિંસાવ્રત કહે છે

---

*'आत्मवत् सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति'

આ જગતના સર્વ પ્રાણીઓ દુઃખે અને ત્રાસે મરણ છે જે પ્રાણ, સંજ્ઞા ઇચ્છા ભાવ આપણામાં છે તેવાજ પ્રાણ સંજ્ઞા ઇચ્છા વિગેરે બીજા જીવોમાં રહેલા છે તેઃ મુમુક્ષુજીવે પોતાના આત્માસમાન સર્વના આત્માને સમજે એમ શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે

अहिंसा परमो धर्मस्तथाऽहिंसा परो दमः।
अहिंसा परमं दानं,—महिंसा परमं तपः॥

एतत्फलमहिंसाया भूयश्च कुरुपुङ्गव ! ।
नहि शक्ता गुणान् वक्तुमपि वर्षशतैरपि ॥ "

ભાવાર્થ–અહિંસા એ પરમ ધર્મ છે અહિંસા એ પરમ દમ છે. અહિંસા એ પરમ દાન છે, અહિંસા એ પરમ તપ છે. હે કુરૂપુંગવ ! આ બધુ ફળ અહિંસાનુ છે સેકડો વર્ષ સુધી અહિંસાના ગુણો ગણ્યા કરીએ તો પણ તેની પૂર્ણતા થઈ શકે નહી (અનુશાસન પર્વ અધ્યાય ૧૧૬ શ્લો ૩૭–૪૧)

કદાચ કોઇને એમ ભાસે કે અહિંસાનો સિદ્ધાત ફક્ત જૈન અને હિંદુ ધર્મજ પ્રતિપાદન કરે છે તો તેઓને દલીલ કરતા જણાવવામા આવે છે કે અહિંસાનો પોકાર એકલા હિંદુઓ અને જૈન કરતા નથી પણ જગતના દરેક ધર્મો અહિંસાના પક્ષમા રહે છે બાઇબલમા પણ મહાત્મા ઈસુખ્રિસ્તે જણાવ્યુ છે કે–'He shall have Judgement without murcy that hath Showed no mercy. ભાવાર્થ–જેઓએ દયા દર્શાવી નથી તેઓને છેવટના ચુકાદા વખતે દયા બતાવવામા નહી આવે. કુરાને શરીફ પણ કહે છે કે 'માસ કે લોહી મને પહોચશે નહી, પણ એક પરહેજગારી પહોચશે '

મનુસ્મૃતિના પાચમા અધ્યાયમા કહ્યુ છે કે–

नाऽकृत्वा प्राणिना हिंसा मासमुत्पद्यते क्वचित् ।
न च प्राणिवध स्वर्ग्य–स्तस्मान्मांस विवर्जयेत् ॥

ભાવાર્થ—પ્રાણીઓની હિંસા કર્યા વગર કદાપિ માસ ઉત્પન્ન થતું નથી, અને પ્રાણીઓનો વધ સ્વર્ગને

पढमा मंसाइकए, इच्छाए णिरवराहिणो हिंसा ।
वीया तसजीवाण, पुढवीखणणाइहिं अणिच्छाए ॥४॥

प्रथमा मांसादिकृते इच्छया निरपराधिनो हिंसा ।
द्वितीया त्रसजीवानां, पृथिवीखननादिभिरनिच्छया ॥२॥

(१) स्थूल और (२) सूक्ष्म। द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय और पञ्चेन्द्रिय जीव स्थूल हैं, तथा एकेन्द्रिय जीव सूक्ष्म हैं। सूक्ष्म जीवों का तत्त्वदर्शी और शास्त्रमर्मज्ञ ही जान सकते हैं, अतः गृहस्थ उन की हिंसा का त्याग नहीं कर सकते। सूक्ष्म जीवों (एकेन्द्रिय जीवों) की हिंसा का त्याग साधु ही करते हैं। तात्पर्य यह हुआ कि द्वीन्द्रिय आदि जीवों की हिंसा स्थूलहिंसा है, और एकेन्द्रिय जीवों की हिंसा सूक्ष्महिंसा है। स्थूल हिंसा दो प्रकार की है—

હિંસા બે પ્રકારની થાય છે એક સ્થૂલ અને બીજી સૂક્ષ્મ, આ હિંસા નવ પ્રકારે થાય છે મન, વચન, કાયાથી હિંસા કરવી કરાવવી અને કરતાને અનુમોદન આપવું, પણ જગતનો વ્યવહાર ચલાવનાર ગૃહસ્થ આમ રીતે અહિંસા પાળી શકે નહી એટલા માટે સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણવ્રત શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યું છે એટલે મોટી હિંસાથી દૂર રહેવું

આપી શકનાર નથી માટે માંસનો પરિત્યાગ કરવો જોઇએ અન્ય સ્થળે અંગ્રેજીમાં પણ કહ્યું છે કે—

" Whatsoever thing thou Doest Unto Least of mine and Lowest that thou doest unto me!

छड्डंति तत्थ पढमं सद्दा बीया उ दूसगा चइउं।
इच्छाए किसियाइं, कज्जइ जेणं गिहत्थेहि ॥२॥

त्यजन्ति तत्र प्रथमा श्राद्धा, द्वितीया तु दु शका त्यक्तुम्।
इच्छया कृष्यादि क्रियते येन गृहस्थै ॥२॥

(१) संकल्पजा और (२) आरभजा ॥ १ ॥ नाखून, बाल, चमडा, हड्डी और मास आदि के लिए निपराध प्राणियों का इच्छापूर्वक हनन करना संकल्पजा हिसा है। रथ के पहिए अथवा रथ और चाक आदिके चलने से, और हल तथा कुदाल आदि द्वारा जमीन खोदने से, कीडी-मकोडी आदि का विना इच्छा के घात हो जाना आरम्भजा हिंसा है ॥ २ ॥ श्रावक

જીવ બે પ્રકારના છે (૧) સ્થૂલ (૨) સૂક્ષ્મ બેન્દ્રિય, તેન્દ્રિય ચૌરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો સ્થૂલ કહેવાય છે અને એકેન્દ્રિય જીવો જેવા કે પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિ વિગેરેના જીવો સૂક્ષ્મ કહેવાય છે આવા એકેન્દ્રિય જીવોની હિંસાનો ત્યાગ ફક્ત સાધુ પુરૂષોજ કરી શકે સ્થૂલ હિંસા બે પ્રકારની છે (૧) સંકલ્પથી (૨) આરંભથી ॥૧॥ પ્રાણીઓના નખ, વાળ,

---

Do thy dusty that is best Geave unto thy Lord the rest "

भावार्थः—मारा अल्पमा अल्प अने हल्कामा हल्का प्राणी तरफ जे काई कर्त्तव्य तु करीश ते मारा प्रत्ये कर्त्तव्य कर्या बराबर छे, कर्त्तव्य करवु एज उत्तम छे अन्य सर्व ईश्वरेच्छा उपर राखवु।

वधण-वह-छविछेयाऽइभारमह भत्तपाणवुच्छेओ।
एए पचऽइयारा, हवंति एयस्स तत्थ पढम तु ॥१॥

बन्धन-वध च्छविच्छेदातिभारमथ भक्तपानव्यवच्छेद ।
एते पञ्चातीचारा भवन्ति एतस्य, तत्र प्रथमं तु ॥१॥

दोनों प्रकार की हिंसामें से आजीविका के लिए संकल्पी हिंसा का त्याग करते हैं। हाँ, करण और योग की मर्यादा उन की इच्छा पर निर्भर है, अर्थात् कोई श्रावक एक करण एक योग से, कोई दो करण दो योग से, या इच्छा के अनुसार अन्य प्रकार की मर्यादा से त्याग करतेहैं, किन्तु श्रावक

અર્થ હાડ, માંસાદિ માટે નિરપરાધી પ્રાણિઓનો ઇચ્છાપૂર્વક વધ કરવો તેનું નામ 'સંકલ્પથી' હિંસા કરી કહેવાય. રથ ચક્ર, હળ, કોદાળીદ્વારા જમીન ખેડવી મકાન કારખાનાદિ તૈયાર કરવા આ કાર્યોદ્વારા જે હિંસા થાય તે 'આરંભથી' હિંસા થઇ કહેવાય. ॥૨॥ આ બન્ને પ્રકારની હિંસામાંથી આજીવિકાને માટે શ્રાવક પહેલા પ્રકારની હિંસાનો ત્યાગ કરે આ 'સંકલ્પથી' નામની હિંસાનો ત્યાગ શ્રાવક એક કરણ, એક યોગથી અથવા કોઈ બે કરણ અને બે યોગથી અથવા ઇચ્છાનુસાર અન્ય પ્રકારની મર્યાદાથી કરી શકે. પણ શ્રાવક 'આરંભી' હિંસાનો ત્યાગ કરી શકે નહી કારણ કે ઘરબાર, ખેતીવાડી વેપારવાણિજ્યાદિના કાર્ય વિના ગૃહસ્થો જીવન વ્યવહાર ચલાવી શકે નહી

आरंभजा हिंसा का त्याग नहीं कर सकते। घर बनाये और खेती वाड़ी आदि कार्य किये विना गृहस्थ जीवन का निर्वाह होना असंभव है, और इन कार्यों में हिंसा अनिवार्य है—अवश्य होती है।

शंका—यदि संकल्पी हिंसा का त्याग करने से ही हिंसा के त्यागी हो सकते हैं तो श्रावक को स्थूल प्राणियों की ही हिंसा का त्यागी क्यों कहते हैं? वह इच्छा-पूर्वक सूक्ष्म प्राणियों की भी हिंसा नहीं करता, इस लिए स्थूल सूक्ष्म सभी प्राणियों की हिंसा का त्यागी मानना चाहिए फिर पहले व्रतमें 'स्थूल' पद की क्या आवश्यकता थी?।

શંકા—જો સંકલ્પી હિંસાનો ત્યાગ કરવાથી શ્રાવક હિંસાના ત્યાગી ગણાતા હોય તો શ્રાવકને સ્થૂલ હિંસાના ત્યાગી કેમ કહો છો? કારણ સ્થૂલ હિંસામાં પણ ઈચ્છાપૂર્વક હિંસા કરવાનો ત્યાગ વર્ણવ્યો છે તો સૂક્ષ્મ હિંસામાં પણ ઈચ્છા-પૂર્વક હિંસા કરવાનો ત્યાગ થઇ શકે છે. એટલા માટે શ્રાવકને સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ વિગેરે પ્રાણીઓની હિંસાના ત્યાગી ગણવા જોઈએ પણ આપ પહેલા વ્રતમાં 'સ્થૂલપ્રાણાતિપાત' ના ત્યાગની આવશ્યકતા જણાવો છો તો તે કેમ?

સમાધાન—પૃથ્વીકાયાદિ સૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની ડગલે ને પગલે હિંસા થાય છે કારણ કે તે હિંસાદ્વારાજ જીવનવ્યવહાર નભી શકે છે કદાચ શ્રાવક ઈચ્છાપૂર્વક સૂક્ષ્મ હિંસાનો ત્યાગ

समाधान—सुनो! गृहस्थ, पृथ्वीकाय, हरितकाय आदि का इच्छा-पूर्वक ही भोगता है, इसलिए वह सूक्ष्म संकल्पी हिंसा से नहीं बच सकता। यह बात पहले कहचुके हैं, ॥ २ ॥

इस स्थूलप्राणातिपातविरमण व्रत के पांच प्रधान अतिचार जानना चाहिए पर आचरण न करना चाहिए, वे इस प्रकार हैं–(१) बन्ध, (२) वध, (३) छविच्छेद, (४) अतिभार और (५) भक्तपानव्यवच्छेद ॥ ६ ॥

કરવા માગતા હોય તો પણ તે કરી શકે નહી. એટલા માટે શ્રાવકને સીધે 'સ્થૂલપ્રાણાતિપાતવિરમણ'ની વાત શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે ॥ ૩ ॥

આ ઉપરથી શ્રાવક માટે એમ પ્રતિપાદન થાય છે કે બેઈંદ્રિય તેઈન્દ્રિય, ચૌરેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિયાદિ નિરપરાધી જીવોને મારવા નિમિત્તે મન, વચન અને કાયાથી મારે નહી તેમજ મારવાનું કહે પણ નહી આ ઉપરાંત ઉપરોક્ત સ્થૂલ હિંસાના સંબંધમાં બીજી ક્રિયાઓ એવી થાય છે કે તેથી પ્રત્યક્ષ હિંસા થાય નહી પણ તે ક્રિયા અથવા કાર્ય કરવાથી પરિણામ હિંસા માજ આવે તેને જૈનશાસ્ત્રકારો 'અતિચાર' ના નામથી ઓળખાવે છે એટલા માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે તે અતિચાર શ્રાવકોએ જાણવા પણ આદરવા નહી અતિચારો આદરવાથી વ્રતનો ભંગ થવા પૂરેપૂરો સંભવ રહેલો છે કોઈ કહે કે શ્રાવકને ફક્ત ઉપરોક્ત નિરપરાધી સ્થૂલ પ્રાણીઓને મારવા નિમિત્તે ત્યાગ છે પણ અતિચારથી પ્રાણી મરતું નથી એટલે વ્રતમાં

ભગ થતો નથી અલબત્ત તમારૂ કહેતુ વ્રત ભંગની અપેક્ષાએ યથાર્થ છે પણ શ્રાવક કરૂણા દષ્ટિએ હિસાનો ત્યાગ કરે છે જ્યારે આતચારમાં બતાવેલ બાબતો જોયા કરે તો કરૂણા ચાલી જાય છે, ને કરૂણા ચાલી ગઈ એટલે વ્રત નિયમ ફક્ત ખોખાની માફક ઊભુ રહે છે આવા વ્રતથી કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ છેજ નહી એટલા માટે શાસ્ત્રકારોએ અતિચારને વાડ સમાન ગણ્યા છે, ને જો વાડ તુટે તો અંદરનો માલ ચોર લોકો જરૂર લુટીજ જવાના છે માટે આ વાડ (અતિચાર)ને મજબુત રાખવી એટલે અતિચાર તૂટે નહી કોઈ પ્રશ્ન કરે કે શ્રાવક સંસારમાં રહે છે એટલે તેને કરૂણા હોય છતાં અતિચારમાં બતાવેલા દોષો તેને વારવાર લાગે છે ને તેના નિવારણ માટે શ્રાવકને હમેશા પ્રતિક્રમણ કરવાનું શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યુ છે અલબત્ત પ્રતિક્રમણ કરવાથી દોષોનું નિવારણ થાય છે પણ વારવાર દોષો જાણી કરીને કરો ને તેવા દોષોનું નિવારણ પ્રતિક્રમણથી કરો તે અસભવિત છે માટે અતિચાર ન લગાડવા તે શ્રેયસ્કર છે

કોઈ પણ દુષ્ટ કાર્ય કરવા પહેલા મન ચાર અવસ્થા (Stages સ્ટેજીસ) એ પહોંચે છે, ને ત્યાર પછીજ તે નિંદનીય કાર્ય થાય છે (૧) અતિક્રમ–દુષ્ટ કાર્ય કરવાનો વિચાર ઊપસ્થિત થવો (૨) વ્યતિક્રમ–વારવાર વિચાર આવવાથી કાર્ય કરવાની મક્કમતા થવી (૩) અતિચાર–તે કાર્ય કરવા તરફ જવુ (૪) અનાચાર–દુષ્ટ કાર્ય પૂરેપૂરૂં કરવુ.

पग्गहजोगो जीवे, कसाइहिं पीडणं वहो णेओ ।
तीओ अवयवकत्तण, मइभारो बहुलभारसठवणं ॥५॥

प्रग्रहयोगो जीवे कषायादिभिः पीडनं वधो ज्ञेयः ।
तृतीयोऽवयवकर्तनं अतिभारो बहुलभारसंस्थापनम् ॥५॥

किसी जीव को रस्सी आदि से बाँधना बन्ध है । कोडा आदि से मारना वध है । शस्त्र आदि से उसके अवयवों (अंगों) को काटना छविच्छेद है कंधे या पीठ आदि पर परिमाण से अधिक भार लादना अतिभार है, ॥ ५ ॥ और अन्न-पानी न

આ ઉપરથી સમજાશે કે અનાચાર થવા પહેલાનુ જ પગથીયુ અતિચાર છે ને તે અનાચાર તરફ પ્રયાણ કરી ચુકે છે એટલા માટે અતિચારમાં રહેલા દોષોને ટાળી દેવાથી વ્રત ભંગ—અનાચાર થઈ શકતો નથી

આ વ્રતના પાંચ અતિચાર જણાવ્યા છે (૧) બન્ધ (૨) વધ (૩) છવિચ્છેદ (૪) અતિભાર (૫) ભક્તપાન વ્યવચ્છેદ ॥ ૪ ॥

(૧) કોઈ જીવને રસી, દોરડુ વિગેરેથી બાંધવું તેને 'બન્ધ' કહે છે (૨) કોરડા ચાબખા સોટી વિગેરેથી મારવું તેને 'વધ' કહે છે (૩) શસ્ત્રાદિથી પ્રાણીઓના અંગોપાંગ છેદવા, કાપવા વિગેરેને છવિચ્છેદ' કહે છે (૪) કોઈ પણ પ્રાણી પાસેથી તેની શક્તિ ઉપરાંત કામ લેવુ તેના પર તેની શક્તિ ઉપરાંત ભાર મૂકવો બોજો ઉપડાવવો વિગેરેને 'અતિભાર' કહે છે

अन्नाईणमदाणं, पडिसेहो भत्तपाणवुच्छेओ ।
केसिचि मए बंधो, दुविहो दुपयाण चोपयाणं च॥
पढमो दासाईणं, बीओ णेओ तहा पसूणं च ॥
एसो पुणोवि दुविहो, अट्ठाणट्ठप्पभेएण ॥७॥

अन्नादीनामदान, प्रतिषेधो भक्तपानव्यवच्छेद ।
केषाञ्चिन्मते बन्धो, द्विविधो द्विपदाना चतुष्पदाना च ॥६॥
प्रथमो दासादीना, द्वितीयो ज्ञेयस्तथा पशूना च ।
एष पुनरपि द्विविध , अर्थानर्थप्रभेदेन ॥७॥

देना, तथा दूसरा देता हो तो अन्तराय करना भक्त-पान-व्यवच्छेद-अतिचार है ।

प्राचीन आचार्यों के मत से बन्ध दो प्रकारका है-द्विपद-बन्ध और चतुष्पदबन्ध ॥ ६ ॥ मनुष्य को बाधना द्विपद-

(૫) કોઇ પણ આપણા આશ્રિત પ્રાણીને અન્નપાણી આદિ ન આપવુ, તથા બીજો કોઈ આપતો હોય તેને આડે આવી ન આપવા દેવુ, એટલે આપવામાં અતરાય પાડવી, તેને 'ભક્ત-પાનવ્યવચ્છેદ' કહે છે

પ્રાચીન આચાર્યોના મત મુજબ બધના બે પ્રકાર છે (૧) દ્વિપદબન્ધ (૨) ચતુષ્પદબન્ધ ॥ ૬ ॥

મનુષ્ય આદિને બાંધવુ તેને દ્વિપદબન્ધ કહે છે. પશુઓને બાંધવુ તેને ચતુષ્પદબન્ધ કહે છે બીજી રીતે પણ બન્ધના બે પ્રકાર છે. (૧) અર્થબન્ધ (૨) અનર્થબન્ધ. (૧) કોઇ પશુ

अट्ठोवि दुप्पगारो, सावेक्खो हवइ किंच णिरवेक्खो ।
सावेक्खो मिउलेहिं, बधो रस्सिप्पभिइहिं भणिओ

अर्थोऽपि द्विप्रकारः, सापेक्षो भवति किंच निरपेक्षः ।
सापेक्षो मृदुभिर्बन्धो रश्मिप्रभृतिभिर्भणितः ॥८॥

बन्ध है और पशुओं का बांधना चतुष्पद बन्ध है । दूसरी तरह से भी बन्ध के दो भेद हैं-(१) अर्थबन्ध और (२) अनर्थबन्ध । प्रयोजन से बांधना अर्थबन्ध है और बिना प्रयोजन ही बांध देना अनर्थबन्ध है ॥ ७ ॥ अर्थ-बन्ध भी दो प्रकार है-(१) सापेक्षबन्ध और (२) निरपेक्षबन्ध । कोमल रस्सी आदि से ऐसा बांधना कि-अग्नि लगने आदि का भय होने पर शीघ्र ही सरलता से छोड़ा जासके उसे सापेक्षबन्ध कहते हैं । यह अतिचार नहीं है, केवल बिना बांधे ठीक न रहनेवाले प्राणियों के लिए है । तात्पर्य यह है

પ્રકારના પ્રયોજનથી બાંધવું તેને ‘અર્થબન્ધ’ કહે છે (૨) વિના પ્રયોજને પ્રાણીઓને બાંધવા તેને ‘અનર્થબન્ધ’ કહે છે ‘અનર્થબન્ધ’ તો સર્વાંશે ત્યાજ્ય છે અને ‘અર્થબન્ધ’ પણ કરુણાદષ્ટિએજ હોવો જોઈએ ॥ ૭ ॥

અર્થબન્ધના બે પ્રકાર છે (૧) સાપેક્ષબન્ધ (૨) નિરપેક્ષ-બન્ધ કોમળ-નરમ રસિ વિગેરેથી બાંધવું જેથી કોઈપણ પ્રકાર-અગ્નિ આદિ-નો ભય ઉત્પન્ન થયે શીઘ્રતાથી અને સરળતાથી પ્રાણીને છોડી શકાય તેને ‘સાપેક્ષબન્ધ’ કહે છે આ સાપેક્ષબન્ધ

अग्गिप्पभिईओ जो, भएवि संजायए सुहुच्छेज्जो।
पडिकूलायरियाणं, सिसुदासीदासचोरगाईणं ॥९॥
णिद्दयताए माणुस,—पसुबंधो एत्थ होइ णिरवेक्खो।
अइयाररूवताए, एसो सड्ढेहिं चयणिज्जो ॥१०॥

अग्निप्रभृतितो यो भयेऽपि सजायते सुखच्छेद्य ।
प्रतिकूलाचरिताना, शिशुदासीदासचोरकादीनाम् ॥९॥
निर्दयतया मानुष—पशुबन्धोऽत्र भवति निरपेक्ष ।
अतिचाररूपतया, एष श्राद्धैस्त्याज्य ॥ १० ॥

कि—पढाई संबन्धी आदि आज्ञा न मानने वाले वालकों को, अन्य अपराधियों को तथा दासी—दास चोर आदि को, अग्नि-आदि के भय से उनकी रक्षा का लक्ष रखते हुए केवल शिक्षा देने के लिए वांधना **सापेक्ष बन्ध** है ॥ ८ ॥ ९ ॥ मनुष्य पशु आदि को निर्दयता के साथ वांधना **निरपेक्ष बन्ध** है।

અતિચારમાં ગણાતો નથી કારણકે બાંધ્યા વિના અગર સાધારણ કાબુ વિના પ્રાણીઓ કાબુમાં અગર ઠીક ઠીક રહી શકતા નથી દાખલા તરીકે અપરાધિઓને બાંધવા, શિક્ષણ આપવા માટે બાળકોને નિશાળમાં બંધનમાં રાખવા, દાસદાસીઓને આજ્ઞા મનાવવા માટે અમુક પ્રકારના બંધનમાં મૂકવા, એટલે અમુક વખતનુ વધારે પ્રમાણનું બન્ધન કરવું તેને સાપેક્ષબન્ધ કહે છે ॥ ૮ ॥ ॥ ૯ ॥ મનુષ્ય, પશુ આદિને નિર્દયતાપૂર્વક બાંધવા, અગર તેની ઊપર જોર—જુલમથી કોઈપણ પ્રકારનુ બન્ધન

जह वधणं वहाइस्सरूवविहिणो सय मुणेयव्वा ।
णीदीसइ जह भेओ, तहा उ अग्गे विसेसरूवेण ॥
णिरवेक्खाए तालण,-मइयारो णिद्दयत्तणेण वहे ।
एयव्विवरीओ पुण, सत्थे वुत्तो अणइयारो ॥१२॥

यथाबन्धनं वधादिस्वरूपविधयः स्वयं ज्ञातव्या ।
निर्दिश्यते यथा भेदस्तथा त्वग्रे विशेषरूपेण ॥ ११ ॥
निरपेक्षया ताडन-मतिचारो निर्दयत्वेन वधे ।
एतद्विपरीतः पुन शास्त्रे उक्तोऽनतिचारः ॥ १२ ॥

यह बन्ध अतिचाररूप है, श्रावकों को इस का सर्वथा त्याग अवश्य करना चाहिए ॥ १० ॥

वध आदि का स्वरूप और विधि बन्धन के ही समान हैं। यहां भी निर्दयतापूर्वक किसी का ताडन करना अतिचार है और अवसर होने पर प्राणों की रक्षा का ध्यान रखते हुए

મૂકવું તેને નિરપેક્ષબન્ધ કહે છે અને આ નિરપેક્ષબન્ધ અતિચાર રૂપ છે શ્રાવકગણે અતિચારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ ॥ ૧૦ ॥

(૨) વધનું સ્વરૂપ પણ બન્ધન જેવું છે બન્ધની માફક વધ નો અધિકાર સમજી લેવો ફક્ત ફેર એટલોજ કે બન્ધ એટલે બાધવું ત્યારે વધ એટલે તાડન—તર્જન—મારણ, એવો અર્થ છે નિર્દયતાપૂર્વક પ્રાણીઓને મારવા તેનું નામ અતિચાર છે પણ પ્રાણીઓની રક્ષા અને તેનાપરનો ભાવ ધ્યાનમાં

णिद्दयताए कण्णा,–ईणं छेओ तहत्थि अइयारो ।
छविछेएवि व्रणाइ,–प्फोडणमेवं अणइयारो ॥१३॥
अइभारेवि य वाहग;–सत्तिं अणवेक्ख भारसंठवणं।
अइयारो, तब्भिन्नो,–णिरुवाए अणइयारो य ॥१४॥

निर्दयतया कर्णादीना छेदस्तथाऽस्त्यतीचार ।
छविच्छेदेऽपि व्रणादिस्फोटनमेवमनतिचारः ॥ १३ ॥
अतिभारेऽपि च वाहकशक्तिमनपेक्ष्य भारसस्थापनम् ।
अतिचार , तद्भिन्नो निरुपायेऽनतिचारश्च ॥ १४ ॥

मर्मस्थानों में चोट न पहुँचाकर सापेक्ष ताडन करना अतिचार नहीं है २ ॥ ११ ॥ १२ ॥ इसी प्रकार कान नाक हाथ पैर आदि अंगों को निर्दयतासे छेदना (काटना) छविच्छेद अतिचार है, और प्राणी की रक्षा के लिए घाव या फोड़े आदि को चीरना–काटना अतिचार नहीं है ३ ॥ १३ ॥

રાખી તેને મર્મસ્થાનોપર અગર કોમળ અવયવો પર ઇજા ન થાય તેવી રીતે શિક્ષા કરવામાં આવે તેને અતિચાર કહેવામાં આવતુ નથી ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥

(૩) ઉપરોક્ત પ્રકારે, નિર્દયતાપૂર્વક પ્રાણીઓના નાક–કાન–હાથ–પગ વિગેરે અવયવો છેદવા–કાપવા–ડામ દેવા તેને ' છવિચ્છેદ ' અતિચાર કહે છે, પણ પ્રાણીઓની રક્ષા માટે, દુઃખમાંથી મુક્ત કરવા માટે, ભવિષ્યના દુઃખમાંથી બચાવવા માટે પ્રાણીઓના ગુમડા–ઘા ફોડલા વિગેરે ચીરવા પડે, કાપવા પડે તેને અતિચાર ગણતા નથી ॥ ૧૩ ॥

एव पचमभेए, छुहापिवासाउलस्स णीहेउ ।
उववासणमइयारो, हवए रोगाइसुं अणइयारो ॥१५॥

एवं पञ्चमभेदे क्षुधा–पिपासाकुलस्य निर्हेतु ।
उपवासनमतिचारो भवति रोगादिष्वनतिचार ॥ १५ ॥

अतिभार में,–चलनेवाले बैल आदि की शक्ति की परवाह न करके परिमाण से अधिक बोझ लाद देना, अथवा गाडी आदि में लगातार बहुत समय तक जोते रखना अतिचार है। शक्ति के अनुसार थोडे समय तक जोतना अतिचार नहीं है। हाँ, यह स्मरण रखना चाहिए कि–आजीविका का दूसरा उपाय होने पर भी श्रावक को बोझ लादने की आजीविका करना निन्दनीय है ४ ॥ १४ ॥ भक्तपानव्यवच्छेद में कि–भूखे प्यासे का बिना कारण ही भक्त–पान (अन्न–जल) न देना

(४) અતિભાર–નોકર–ચાકર પાસેથી ગજા ઉપરાંત કામ લેવું બળદ, ઘોડા, ખેચ્ચર, ગધા વિગેરે પ્રાણીઓપર તેઓની શક્તિ ઉપરાંત વધારે બોજો લાદવો. લાંબા સમય સુધી તેઓની પીઠ પર બોજો રાખી મૂકવો ઘણા આંતરે શક્તિ ઉપરાંત પ્રાણીઓને લઈ જવા વિગેરેને અતિચાર કહે છે શક્તિઅનુસાર બોજો મૂકવો વિગેરે અતિચાર નથી શ્રાવકને જે આજીવિકાના બીજા સાધનો પ્રાપ્ત થઇ શકે તેમ હોય તો પ્રાણીઓપર બોજો લાદીને આજીવિકા ચલાવવી જોઇએ નહી ॥ ૧૪ ॥

(૫) ભક્તપાનવ્યવચ્છેદ–ભૂખ્યા તરસ્યા પ્રાણીઓને

कोहावेसा कस्सवि, बंधाइं जाउ णेव करणिज्जं।
बंधाईणं विसए, केसिंचि मयं तु एमेव ॥१६॥

क्रोधाऽऽवेशात्कस्यापि बन्धादि जातु नैव करणीयम्।
बन्धादीना विषये केषाञ्चिन्मतं त्वेवमेव ॥ १६ ॥" इति।

अतिचार है, किन्तु रोग आदि कारण से या अन्य किसी उपद्रव से भक्त-पान न देना अतिचार नहीं है ५ ॥ १५ ॥ बन्धन आदि अतिचारों के विषय में कोई-कोई आचार्य ऐसा कहते हैं कि क्रोधित होकर बन्धन आदि न करने चाहिए ॥१६॥

यह स्थूलप्राणातिपातविरमण नामका पहला व्रत समाप्त हुआ ॥ १ ॥

વિનાકારણ અન્નપાન ન આપવુ તેને અતિચાર કહે છે પણ રોગાદિ કારણ અથવા અન્ય પ્રકારના ઉપદ્રવને લીધે અન્ન-પાન ન આપવુ તે અતિચાર નથી નોકર ચાકરને તેના વિપરીત સંજોગોને ગેરલાભ લઈ ફક્ત પગાર ઓછો આપવાની દ્રષ્ટિએ તેઓના પગારમાં કાપકૂપ કરવી તેને પણ અતિચાર કહે છે ॥ ૧૫ ॥ આ અતિચારોના બારામાં કોઈ આચાર્યો એમ કહે છે કે ક્રોધિત થઈ બન્ધનાદિ અતિચાર સેવવા નહી ॥ ૧૬ ॥

(સ્થૂલમૃષાવાદવિરમણ)

મૃષાવાદવિરમણ—એટલે મૃષાવાદ (અસત્ય)થી નિવૃત્ત થવું અર્થાત્ સત્ય બોલવુ કેમકે સત્યવક્તાનુ દેવ પૂજન કરે છે, અચિન્ત્ય ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, સજ્જનતા પ્રગટ થાય છે મુક્તિરૂપી સ્રીનુ ક્રીડાસ્થાન છે પ્રભુતા તથા કલ્યાણનુ ઉત્પત્તિસ્થાન છે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરે છે આવુ સત્યવચન બોલનાર હમેશા સસારમાં વિજય પ્રાપ્ત કરે છે *

જીનેશ્વરોએ ચાર પ્રકારના વચન કહ્યા છે (૧) સત્યભાષા (૨) અસત્યભાષા (૩) સત્યાસત્યભાષા (૪) વ્યવહારભાષા

આ ચારમાંથી પહેલી અને છેલ્લી ભાષા બોલવાની આજ્ઞા કરી છે પ્રિય અને હિતકારી વચનોને જ્ઞાનીપુરૂષોએ સત્ય કહ્યાં છે પણ સત્ય છતાં અપ્રિય ને અહિતકારી હોય તેને અસત્ય કહ્યાં છે તો એવી ભાષા હમેશાં વર્જવી જોઇએ ×

---

* " देवैः पूजितमूर्जितत्वं, सुजनतामुज्जीवनं लम्भते
मुक्तेः केलिवनं प्रभामभवनं, श्रेयस्करं पावनम् ;
कीर्तेः सावनमाधिविभमुखवनं विश्वासमत्पादकं,
नात्मतोपकरं सदा विजयते लोकेऽत्र सत्यं वचः ॥१॥"

× મનુસ્મૃતિના ચોથા અધ્યાયમાં કહ્યુ છે કે—

सत्यं ब्रूयात् प्रियं ब्रूयात् न ब्रूयात् सत्यमप्रियम्
प्रियं तु नानृतं ब्रूयात्, एष धर्मः सनातनः ॥

અર્થાત્—સત્ય બોલવું પ્રિય બોલવું, પરંતુ સત્ય હોય છતાં અપ્રિય હોય તેવું ન બોલવુ તેમજ પ્રિય છતાં અસત્ય હોય તેવુ ન બોલવુ એજ સત્પુરૂષોનો સનાતન ધર્મ છે

તોતડી જીભ, મૂગાપણુ, મુખ પાકીજવુ, મૂર્ખતા, અને અનાદેયવચનાદિક સર્વે અસત્યનાજ ફળ સમજીને તેનાથી હુમેશા સજ્જન માણસે દૂર રહેવું ઘટે છે.

સત્ય બોલનારનુ મન નિર્ભય રહે છે સકલ્પવિકલ્પ કરવા પડતા નથી, દેવતા સહાય્ય કરે છે, સત્યવચન ક્ષીરસમુદ્રના જળ જેવુ મીઠુ છે અસત્ય બોલવાના કારણો ક્રોધ-માન-માયા અને લોભમાંથીજ ઉદ્ભવે છે, માટે જેમ બને તેમ તેવા કારણો ઓછા કરવા

ચોખી જીભ, સુસ્પષ્ટ ભાષિત્વ, પાંડિત્ય, સુસ્વર અને આદેયવચનાદિક, એ સર્વે સત્યના ફળ સમજીને સત્ય વદવામાજ ઉજમાળ રહેવુ ઘટે છે.

સત્યાસત્યનુ યથાર્થ બ્યાન સમજ્યા પછી થોડે ઘણે અશે અસત્યમાંથી વિશ્રાંતિ લેવી ઘટે છે તો સર્વાશે સત્ય ફક્ત નિર્ગ્રન્થ પુરૂષજ બોલી શકે પણ ગૃહસ્થીને તેવુ સર્વાશે ન બની શકે તો નીચે જણાવેલ વ્રત તો આત્માર્થી જીવે અવશ્ય પાળવુ—

શેકસ્પીયર નામના મહાન્ અગ્રેજ કવિએ કહ્યુ છે કે " Speack but little-and let that little be truth "

ભાવાર્થ—થોડુ બોલો પણ સત્ય બોલો

અસત્ય, વૈર, વિરોધ, અવિશ્વાસ વિગેરે ઉત્પન્ન કરે છે, અસત્ય બોલનારને પોતાના વચનની પ્રતીતિ બેસાડવા માટે અનેક પ્રકારના કુતર્કો કરવા પડે છે, ને અહર્નિશ માઠા ધ્યાનમા રહેવુ પડે છે

(२) अणुव्रत–स्थूलमृषावादविरमण ।

थूलमुसावायाओ, वेरमणं वुच्चए वय बीय ।
पयंपि सुहुम-थूल-प्पमेयओ दुप्पगार च ॥१॥
पयलाइओवि पुट्ठो, वयइ 'ण पयलाइओमि' इय जं तं ।
सुहुम, थूलं थूले, वत्थुम्मि असच्चभासण णेय ॥२॥

छाया

स्थूलमृषावादाद्विरमणमुच्यते व्रतं द्वितीयम् ।
पदमपि सूक्ष्म स्थूल-प्रभेदतो द्विप्रकारं च ॥१॥
प्रचलायितोऽपि पृष्टो वदति न प्रचलायितोऽस्मीति यत् ।
सूक्ष्मं स्थूलं स्थूले वस्तुन्यसत्यभाषणं ज्ञेयम् ॥२॥

भाषानुवाद

स्थूल मृषावाद से विरमण होना स्थूलमृषावादविरमण व्रत है मृषावाद भी दो प्रकार का है–(१) सूक्ष्म और (२) स्थूल ॥ १ ॥ मित्र आदि के साथ मनोरंजन के लिए असत्य भाषण करना, अथवा कोई दिन में बैठा२ नींद लेरहा हो और दूसरा उसे सावधान करने के लिए कहता है–"क्योंजी,

(२) અણુવ્રત સ્થૂલમૃષાવાદ–વિરમણ

એ ગૃહસ્થીઓ માટે બીજુ વ્રત છે સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ ભેદે કરી મૃષાવાદ બે પ્રકારનો છે ૧ તેમાં જે પોતાના દોસ્ત મિત્રો સાથે મનોરંજનને લીધે મશ્કરીથી અસત્ય

थूलाई पंच–कन्ना-पुढवी-गो-नास-कूडसक्खाइं ।
तत्थ य कन्नालीयं, कन्नाए दूसणं वुत्तं ।।३।।

स्थूलानि पञ्च कन्या-पृथिवी-गो-न्यास-कूटसाक्ष्याणि ।
तत्र च कन्यालीक, कन्याया दूषणमुक्तम् ॥३॥

बेमौके भी नींद लेते (ऊँघते) हो ?" तो वह उत्तर देता है–"नहीं, ऊँघ नहीं रहा हूँ" इस प्रकार का भाषण सूक्ष्म मृषावाद है। स्थूल वस्तु में खोटे परिणामों से असत्य बोलना स्थूल मृषावाद है ॥ २ ॥ यह पांच प्रकारका है–

(१) कन्या संवन्धी. (२) भूमि संवन्धी, (३) गोसंवन्धी, (४) न्यास (धरोहर) संवन्धी, (५) झूठी साक्षी देना ।

(१) कुल, शील, रूप आदि से युक्त निर्दोष कन्या को दूषित ठहराना, और कुल आदि से रहित दूषित कन्या को

બોલવુ, અથવા દહાડે ઉઘતો હોય છતાં 'નથી ઉઘતો' એમ કહેવુ ઇત્યાદિ તે સૂક્ષ્મમૃષાવાદ કહેવાય છે અને અ દરના ખોટા પરિણામો (ભાવો) થી અસત્ય બોલવુ તે સ્થૂલમૃષાવાદ કહેવામા આવે છે ૨. આ સ્થૂલમૃષાવાદના પાંચ પ્રકાર છે–(૧) કન્યા અને વર સબધી જુઠુ બોલવુ (૨) ગાય ભેસાદિ પશુ–પક્ષી સબધી જુઠુ બોલવુ (૩) ભૂમિ–ખેતર પાદર–ઘર–જમીન–મહેલ–મહેલાત–વખાર વગેરે સબધી જુઠુ બોલવું (૪) કોઇની કોઈ પણ પ્રકારની થાપણ ઓળવવા સબધી (૫) ખોટી સાક્ષી–પચ વચ્ચે જુઠુ બોલવુ. કોર્ટ–સભા વિગેરેને વચ્ચે જુઠી જુબાની આપવી

पुढवी अलीयमेयं, पुढवीए जं तयण्णहा कहणं ।
गोगयहयाइविसए, विवरीय ठावणं गवालीयं ॥४॥

पृथिव्यलीकमेतत्पृथिव्या यत्तदन्यथाकथनम् ।
गोगजहयादिविषये विपरीतं स्थापनं गवालीकम् ॥४॥

निर्दोष कहना कन्याऽलीक है । यहां कन्या-शब्द उपलक्षण होने से मनुष्य मात्र का ग्रहण होता है ॥ २ ॥

(२) उपजाऊ जमीन को अनुपजाऊ कहना और अनुपजाऊ को उपजाऊ कहना, कम मूल्यवाली को बहुमूल्य कहना और बहुमूल्य को कम मूल्यवाली कहना भूमि-अलीक है। यहां भूमि शब्द भी उपलक्षण है इस लिए भूमि शब्द से सचित्त फल आदि का और अचित्त सुवर्ण आदि का ग्रहण करना चाहिए

---

(૧) વર કન્યા—સબંધી એટલે તેઓના કુલ, શીલ રૂપ,ગુણ યથાર્થ હોય છતાં 'યથાર્થ નથી' એમ કહેવું અથવા શીલ રૂપ ગુણાદિ ન હોય અને કહેવું કે 'તેઓ ઉપરોક્ત ગુણાદિયુક્ત છે' આ વર કન્યાનો દાખલો ફક્ત વરકન્યાના લગ્ન સબંધે પૂરતો છે' એમ નથી પણ સમસ્ત મનુષ્ય પ્રાણીના શીલ રૂપ ગુણાદિને લગતો છે એટલે આ વ્રત ગ્રહણ કરનારે જે જે મનુષ્યના સમા-ગમમાં આવ્યા હોય તેને મનુષ્યના યથાર્થ શીલ રૂપ ગુણાદિ કહેવા જોઇએ ૩

(૨) ભૌમાલીક એટલે—જમીન—ફળદ્રુપ હોય તેને ફળદ્રુપ નથી એમ કહેવુ જમીન ફળદ્રુપ ન હોય તેને ફળદ્રુપ કહેવી

हेमाईणं निभियट्ठवणं वीसासपुव्वगं नासो ।
तस्सि जं अवलवणं, तं नासालीयमागमे भणियं॥५॥

हेमादीना निभृतस्थापन विश्वासपूर्वक न्यास॰ ।
तस्मिन् यदपलपनं, तन्न्यासालीकमागमे भणितम् ॥५॥

(३) गाय, घोड़ा, भैंस आदि चौपायों में जो प्रशस्त हों उन्हें अप्रशस्त कहना, और जो अप्रशस्त हों उन्हें प्रशस्त कहना, तथा पहले की तरह अल्प मूल्यवालों को बहुमूल्य और बहुमूल्यों को अल्प मूल्यवाला कहना, अथवा अधिक दूध देनेवाली को कम दूध देतेवाली कहना, और कम दूध वाली को अधिक दूध देनेवाली कहना गो–अलीक है ॥ ४ ॥

(४) किसी विश्वासपात्र पुरुष के पास मुहर, रुपया,

ઓછી કિંમતવાળી જમીન આદિને વધારે કિંમતવાળી કહેવી, વધારે કિંમતવાળી જમીનને ઓછી કિંમતવાળી કહેવી. આ ભૂમિ શબ્દની વ્યાખ્યાથી દરેક સચેત વસ્તુ જેવી કે–ફળ ફૂલાદિ તથા અચેત વસ્તુ જેવી કે–સુવર્ણાદિ દરેક વસ્તુના બારામાં જુઠું બોલવુ તેને 'ભૌમાલીક' કહે છે

(૩) ગવાલીક એટલે ગાય ભેસાદિ ચોપગાં પશુઓની કિંમત, ગુણ દોષ વિગેરે યથાર્થ ન કહેવા તેને ગવાલીક કહે છે અલ્પ મુલ્યવાળાને બહુ મુલ્યવાળા કહેવા બહુ મુલ્ય-વાળાને અલ્પ મૂલ્યવાળા કહેવા, અલ્પ દૂધ દેવાવાળાને અધિક દૂધ આપવાવાળા કહેવા વિગેરે ૪

जं जम्हा कम्हा इय, घेत्तूणुक्कोयमण्णहा भणइ ।
तं हवइ कूडसक्खा,-लीयं जिणसासणे समुवइट्ठं ॥५॥

यद्यस्मात्कस्माचिच गृहीत्वोत्कोचमन्यथा भणति ।
तद्भवति कूटसाक्ष्यालीकं जिनशासने समुपदिष्टम् ॥५॥

सोना, चाँदी, वस्त्र, धान्य आदि रखदेने को न्यास या धरोहर कहते हैं। उसके विषय में मिथ्या भाषण करना न्यास–अलीक है। जैसे–"मैं तुम्हारी वस्तु नहीं जानता, तुमने मुझे कब दी थी? बताओ कौन गवाह है?" इत्यादि ॥ ५ ॥

(५) "मैं उस वक्त वहाँ मौजूद था, यह सब बातें सच्ची–सच्ची कह रहा है, मेरे सामने ये सब बातें

---

(४) थापणु મોસો–કોઈ વિશ્વાસપાત્ર માણસને ત્યાં મહોર, રૂપીયા, સુવર્ણ, ચાંદી, ધન, ધાન્ય વિગેરે કોઈપણ વસ્તુ થાટમરાણ થાપ તરીકે, અથવા અમૂક વખત સુધી સાચવવા માટે કોઈપણ માણસ મૂકી જાય ને પછી વિશ્વાસપાત્ર માણસ પોતાની દાનત બગાડી વસ્તુ મૂકેલી તેની નાકબુલાત કરે તો તેણે થાપણ ઓળવી કહેવાય, અને કહે કે–હું કાંઈ જાણતો નથી ને કાંઈ મૂક્યું હોય તો સાક્ષી લાવો વિગેરે વાત રજુ કરે આ ઓળવાને થાપણમોસો કહેવાય અને તે મોટું જુઠું કહેવાય. આ સર્વેના વર્જનીય છે ૫.

(૫) મોટી કુડી સાક્ષી—પોતાને કાંઈપણ બાબતની ખબર ન હોય અને કહે કે–હું તે વખતે ત્યાં હાજર હતો દરેક

एवं पंचविहस्स य, थूलमुसाभासणस्स संचाओ ।
जो दोहि करणेहिं, जोएहि तीहिं तं वयं बीयं ॥७॥

एव पञ्चविधस्य च, स्थूलमृषाभाषणस्य संत्याग ।
यो द्वाभ्या करणाभ्या, योगैस्त्रिभिस्तद् व्रत द्वितीयम् ॥७॥

हुईं थीं ।" इस प्रकार किसी का अपकार करने के अभिप्राय से या घूंस लेकर झूठी गवाही देना कूटसाक्षी है । अथवा "यह ऐसा ही अपराधी है, मैं इस की सब करतूतें जानता हूँ, इसने ऐसा काम किया जो किसी भी तरह नहीं करना चाहिए" इस प्रकार झूठ बोलना कूटसाक्षी है ॥ ६ ॥

इस स्थूल मृषावाद का दो करण तीन योग से त्याग करना **स्थूल-मृषावादविरमण** व्रत कहलाता है ॥ ७ ॥

વાત જુઠી હોય છતાં કહે કે—સાચી વાત છે, મારી સામે, મારી રૂબરૂ દરેક વાત થઇ હતી કોઈનુ બુરૂ કરવા માટે જુઠ્ઠી સાક્ષી આપે નિરપરાધી હોય અને કહે કે—તે અપરાધી છે, તેણે આ કામ કર્યું છે આ બધુ અને આવા પ્રકારનુ જુઠુ 'કુડી સાક્ષી' કહેવાય. કોર્ટ તથા પચ વચ્ચે, તથા બુરૂ કરવાના ઈરાદાથી ઠેર ઠેર સમાજમાં કોઈના ખોટા ગુણ—દોષ પ્રગટ કરે તેને પણ 'કુડીસાક્ષી' કહેવાય ૬

આ પાંચ પ્રકારના સ્થૂલમૃષાવાદનો બે કરણ અને ત્રણ યોગે (એટલે મન વચન કાયાથી આવા મૃષાવાદનુ કાર્ય કરવું નહી તેમજ કરાવવુ નહી ') ત્યાગ કરવો. ૭

एत्थ य पचऽइयारा, वुच्चंते लक्ख-लक्खणोवेया ।
सहसब्भक्खाणं तह, अब्भक्खाण रहस्सस्स ॥८॥
णियदारमंतभेओ, मुसोवएसो य कूडलेहो य ।
एएसिं पचण्ह, कमसो रूव भणिज्जए अग्गे ॥९॥
अवियारं जो मिच्छा, दोसाऽऽरोवो परत्थ 'तु चोरो ।
तु णीओ' इच्चेव, सहसब्भक्खाणमागमे वुत्तं ॥१०॥

अत्र च पञ्चातीचारा उच्यन्ते लक्ष्यलक्षणोपेता ।
सहसाभ्याख्यानं तथा अभ्याख्यान रहस्यस्य ॥८॥
निजदारमन्त्रभेदो मृषोपदेशश्च कूटलेखश्च ।
एतेषां पञ्चानां क्रमशो रूपं भण्यतेऽग्रे ॥९॥
अविचारं यो मिथ्या-दोषारोप परत्र त्वं चौर ।—
त्वं नीच इत्येवं, सहसाभ्याख्यानमागमे उक्तम् ॥१०॥

इस के पांच अतिचार जानना चाहिए किन्तु आचरण नहीं करना चाहिए । वे इस प्रकार हैं—(१) सहसाऽभ्याख्यान, (२) रहोऽभ्याख्यान, (३) स्वदारमन्त्रभेद, (४) मृषापदेश, (५) कूटलेखकरण ॥ ८ ॥ ९ ॥

આ વ્રતના પાંચ અતિચાર જાણવા પણ આદરવા નહી કારણ કે આદરવાથી મૂળ વ્રત ખંડિત થાય છે

પાંચ અતિચાર આ પ્રમાણે—

(૧) સહસાભખ્ખાણ (૨) રહસ્સાભખ્ખાણ (૩) સ્વદાર મંત્રભેદ (૪) મૃષોપદેશ (૫) કૂટ લેખકરણ ૮–૯

एगंते मित्तेहिं, गुज्झं जं किंपि मंतयंतेसुं ।
मिच्छा दोसाऽऽरोवो, अब्भक्खाणं रहस्समक्खायं ॥

एकान्ते मित्रैर्गुह्यं, यत्किमपि मन्त्रयत्सु ।
मिथ्यादोषारोपोऽभ्याख्यान रहस्यमाख्यातम् ॥११॥

विचार किये विना ही आवेश में आकर झट किसी पर मिथ्या आरोप लगा देना **सहसाऽभ्याख्यान** है । जैसे– "**तू चोर है, हरामजादा है–गोला है, यह तो डाकिनीसी मालूम होती है।**" इत्यादि १ (१०) लोग एकान्त में वैठ कर कुछ गुप्त परामर्श कर रहे हों तो उन पर मिथ्या दोष लगा देना **रहोऽभ्याख्यान** है । जैसे–'**ये लोग आपस में राजा के विरुद्ध सलाह कर रहे थे।**"– इत्यादि २ (११)

ये सहसाभ्याख्यान और रहोभ्याख्यान, यदि व्रत की

(१) सहसाभक्खणु–सहसाअभ्याख्यान–विचार कर्या विना आवेशमां आवी एकदम कोईनापर मिथ्या आळ चढाववु तेने सहसाअभ्याख्यान कहे छे. दाखला तरीके तु चोर छे हरामी छे, विगेरे बोलवु ते, अथवा कोईने धास्को पडे तेवुं एकदम बोली जवु ते पण सहसाअभ्याख्यान कहेवाय (१०).

(२) रहस्साभक्खणु एटले–कोइनी खानगी वात प्रगट करवी, कोइनी पर खोटो आरोप मूकवो, कोइना दोषो प्रगटमां मूकवा ते रहस्यअभ्याख्यान कहेवाय (११)

णिय-थी-मित्ताईणं, समेओ गुज्झमतपभिइस्स ।
णियदारमतमेओ, णायव्वो अह मुसोवएसो सो ॥१२

निजस्त्रीमित्रादीनां संभेदो गुह्यमन्त्रप्रभृतेः ।
निजदारमन्त्रभेदो ज्ञातव्योऽथ मृषोपदेशः स ॥१२॥

परवाह न करके जान-बूझ कर सेवन किये जायें तो अनाचार हो जाते हैं, यदि असावधानी से इन का सेवन हो जाय तो अतिचार होते हैं ॥ १० ॥ ११ ॥

अपनी पत्नी के साथ एकान्त में किये-हुए काम-विलास आदि तथा गुप्त वार्तालाप आदि दूसरे से कह देना स्वदारमंत्र भेद है । 'स्वदार' पद यहां पर उपलक्षण है, इस से अपने मित्र आदि का भी ग्रहण होता है, अर्थात् मित्र आदि की गुप्त बात एकान्त में कही हो उसे प्रकट कर देना भी अतिचार है ३॥

આ સહસાઅભ્યાખ્યાન અને રહસ્યઅભ્યાખ્યાન જો જાણી કરીને આદરે તો અનાચાર અથવા વ્રતનો ભંગ થયો કહેવાય, પણ જો અજાણ્યા અસાવધપણે સેવન થયું હોય તો તે અતિચાર કહેવાય ૧૦-૧૧

(૩) સ્વદારમંત્રભેદ-પોતાની પત્ની સાથે એકાન્તમાં થયેલ કામવિલાસ અથવા ગુપ્ત વાર્તાલાપ જો બીજાને કહેવામાં આવે તેને સ્વદારમંત્રભેદ કહે છે સ્વદાર' શબ્દ અહીં યા ઉપલક્ષણ છે આ શબ્દથી મિત્ર, કુટુંબ, સગાસબંધી આદિની પણ થયેલ ગુપ્ત વાત જો બહાર પ્રગટ કરવામાં આવે તો તે અતિચાર કહેવાય.

जं अब्भुयए णीसेयसे य संदेहघत्थचित्तेण ।
पुट्ठो मिच्छोवइसइ, तत्तत्थस्सापरिन्नाणा ॥१३॥

यदभ्युदये नि श्रेयसे च सन्देहग्रस्तचित्तेन ।
पृष्टो मिथ्योपदिशति, तत्त्वार्थस्याऽपरिज्ञानात् ॥१३॥

शंका—अपनी पत्नी की गुप्त बात कहने वाला यथार्थ (सच्चा) बोलता है फिर वह मृषावादी कैसे हुआ ? और ऐसी बात कहना अतिचारों में क्यों शामिल किया गया है ? ।

समाधान—ठीक है । पर गुप्त बात प्रगट हो जाने से, लज्जा आदि के कारण क्रोध और आवेश आजाता है । इस से स्त्री आदि, स्व-पर के प्राणों का घात आदि अनर्थ कर बैठती है, इसलिए इसे अतिचार कहा है ॥ १२ ॥

मिथ्यात्व का या मिथ्या उपदेश देना **मृषोपदेश** है । इह-परलोक सम्बन्धी उन्नति के विषय में किसी को सन्देह

શંકા-પોતાની સ્ત્રી સાથે થયેલ ગુપ્તવાત કહેવા-વાળો સત્ય બોલે છે, તો તેને મૃષાવાદ કેમ કહો છો તેમજ તેવી વાતને અતિચારમા કેમ ગણો છો ?

સમાધાન—તમારૂ કહેવુ સત્ય છે, પણ ગુપ્ત વાત પ્રગટ થવાથી લજ્જાદિના કારણે પ્રાણી ક્રોધના આવેશમાં પોતાના અગર બીજાના પ્રાણનો ઘાત કરે છે માટે તેને અતિ-ચાર કહેલ છે ૧૨

(૪)મૃષા-ઉપદેશ-એટલે પરલોક સબધી પૂછતા પોતાને માલુમ નહી હોવાથી હિસાદિનો ઉપદેશ આપે તેને મૃષાઉપદેશ

हत्याइकोसलेण, अणुगरणं जं परक्खराईण ।
परवंचणबुद्धीए, विन्नेया कूडलेहकिरिया सा ॥१४॥

हस्तादिकौशलेनानुकरणं यत्पराक्षरादीनाम् ।
परवञ्चनबुद्‌ध्या विज्ञेया कूटलेखक्रिया सा ॥१४॥

हो और वह दूसरे से पूछे, किन्तु वह वास्तविकता को न मानता हुआ हिंसा आदि से युक्त गलत उपदेश देवे तो वह उपदेश मृषोपदेश है। अगर जान-बूझ कर झूठा उपदेश दे तो अनाचार है और बिना जाने दे तो अतिचार है, इस में इतना मद्देनजर कर लेना चाहिए ४ ॥ १३ ॥ लेख लिखना अर्थात् दूसरे की मुहर आदि लगाकर हाथ की सफाई से दूसरे के अक्षरों की हुबहू नकल करके उसी के ढंग से लिख देना कूटलेखक्रिया है। यह भी पहले की तरह ही यदि बुद्धिपूर्वक हो तो अनाचार है और बुद्धिपूर्वक न हो तो अतिचार है ५ ॥१४॥

કહે છે અને જો જાણી બુઝીને ખોટા અગર ઉંધો ઉપદેશ આપે તો તે અનાચાર કહેવાય પણ અજ્ઞાન અવસ્થામાં અગર ખ્યાલ વગર ખોટો ઉપદેશ આપે તો તે અતિચાર કહેવાય

કોઈ આપણી સલાહ લેવા આવે તો તેને અવળી સલાહ આપવી અગર ખોટી રીતે આડુ-અવળુ સમજાવી ઝઘડો ઉત્પન્ન કરવો તેને પણ મૃષા-ઉપદેશ કહે છે ૧૩

(૫) ખોટા લેખપત્રાદિ-કુટ લેખ પત્રાદિ જાણી કરી બુદ્ધિપૂર્વક લખવા તેને અનાચાર કહે છે પણ અજ્ઞાનાવસ્થામાં

લખવા તેને અતિચાર કહે છે. આ અતિચારમાં વિશ્વાસઘાત દગો–ફટકો છેતરપીંડી વિગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે ૧૪.

અચૌર્ય વ્રત

નીતિકાર પુરૂષોએ દશ પ્રાણ ઉપરાંત પૈસાને અગીયારમો પ્રાણ કહ્યો છે, તોતેવા પ્રાણપ્રિય દ્રવ્યનું હરણ કરનાર વ્યક્તિ મહાન્ પાતકી ઠરે છે, ને આ ભવ તેમજ પર ભવમાં અત્યત દારૂણ દુખ ભોગવે છે ચોરી નહિ કરનાર સદા સુખી રહે છે ×

×सिद्धिस्त वृणुते सुकीर्तिरमला, तस्मै ददात्यादरम् ।
त सपन्सकला समेति, न कदाऽप्युर्व्यां भवार्तिश्च तम् ।
दारिद्र्य न विशेत्त दीयसदन, दोषाश्च दूरे तत. ।
कुर्यु सख्यमनेन सज्जनगणा. |, यत्स्तैन्यहीनैर्जनै ॥

ભાવાર્થ–જે મનુષ્ય ચોરી કરતો નથી તે લક્ષ્મીને વરે છે, નિર્મળ કીર્તિનો ધણી થાય છે, આદરમાનને પામે છે, સકલસપત્તિ તેની પાસે આવે છે ચોરી નહી કરનાર વ્યક્તિને પૃથ્વી પર કદી કષ્ટ પ્રાપ્ત થતું નથી, તેના ઘરમા દરિદ્રતા કદી પ્રવેશ કરતી નથી, દોષ સદાને માટે દૂર રહે છે, તેથી સજ્જન પુરૂષોએ ચોરી નહી કરનાર વ્યક્તિઓની સાથે મિત્રતા કરવી જોઇએ

અધ્યાત્મતત્ત્વાલોકમાં કહ્યુ છે કે—

" The habit of stealing is base indeed', while non stealing is path of right action (The end of Human life) The man whose hands are

જેઓ કેવળ આત્માર્થી છે તેના માટે તો જીનેશ્વરોએ અધિક બારીકીથી અદત્ત (આપ્યા સિવાય) નો ત્યાગ કરવાનું કહ્યું છે તે અદત્તના ચાર પ્રકાર છે (૧) સ્વામીઅદત્ત—આહાર, ઔષધિ વિગેરે ધણીની રજા સિવાય વાપરવુ તે; (૨) જીવ અદત્ત—પરધણીએ આપ્યા છતા જે તે મકાનમાં સચેત (જીવ વાળી) વસ્તુઓ હોય અગર સચેત અચેતથી મિશ્ર હોય એવુ ઘર મકાનાદિ વાપરતા જીવ—હિંસા થવા સભવે છે તો તેવુ ઘર વાપરતા સાધુજીને જીવ—અદત્ત લાગે છે

(૩) તીર્થંકર—અદત્ત—પ્રભુની આજ્ઞા એવી છે કે સાધુજીએ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ અને ભાવ પ્રમાણે ચાલવું તેમાં કોઈ વિરૂદ્ધ (સ્વચ્છદે) ચાલે તો તીર્થંકરની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરે છે તેથી તેને તીર્થંકર—અદત્ત લાગે

(૪) ગુરુઅદત્ત—શાસ્ત્રોક્ત રીતે વર્તું વૃદ્ધ—ગીતાર્થી ગુરુ મહારાજની આજ્ઞાને અવગણી જે ચાલે તેને ગુરુઅદત્ત લાગે

---

unstained with sin ispraised His difficulties, if any are over come and he obtains heaven after death

ભાવાર્થ—ચોરીનો વ્યવસાય ખરેખર નીચ છે, જ્યારે ચોરીથી વેગળા રહીને જે વ્યવસાય કરવો તે પુરુષાર્થનો માર્ગ છે જેના હાથ પાપથી ખરડાએલા વિનાના છે તે પ્રશંસાને પાત્ર છે તેની મુશ્કેલીનો સત્વર નાશ થઈ જાય છે તે મૃત્યુ પછી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરે છે.

(३) अणुव्रत–अदत्तादानविरमण.

दुविहमदिन्नादाणा, वेरमणं पीह हवइ पुव्वं व ।
सुहुमं दुब्भावेणं-हरणं तण-सक्काराइयाणं जं ॥१॥

छाया.

द्विविधमदत्तादानाद्विरमणमपीह भवति पूर्ववत् ।
सूक्ष्मं दुर्भावेन हरण तृणशर्कराढीना यत् ॥१॥

भाषानुवाद.

जिस वस्तु का जो स्वामी है उस के द्वारा दिया विना ही उसे ग्रहण करलेना **अदत्तादान** है, उससे निवृत्त होना **अदत्तादानविरमण** व्रत है । अदत्तादान भी सूक्ष्म और स्थूल के भेदसे दो प्रकार का है । जिन का कोई स्वामी नहीं है ऐसे तृण शर्करा (कंकर) आदि का बुरे अभिप्राय के विना ग्रहण करना सूक्ष्म अदत्तादान है ॥१॥ और जिसके ग्रहण

આવા પ્રકારનો સદ તર ત્યાગ ફક્ત ઉચ્ચકોટીએ પહોચેલ (નિગ્રન્થ) સાધુપુરૂષોજ કરી શકે છે, પણ સ સારમા રહેતા મુમુક્ષુ જીવે અમુક અ શે અદત્તનો ત્યાગ કરવો ઘટે છે —

(૩) અણુવ્રત—સ્થૂલઅદત્તાદાનવિરમણ.

જે વસ્તુનો સ્વામી યા ધણી હોય અને તેની પાસેથી તેને પૂછયા વિના તે વસ્તુ લેવી તેને 'અદત્તાદાન' કહે છે આથી નિવૃત્ત થવુ તેને 'અદત્તાદાનવિરમણ' કહે છે

थूल तेयाहरण, हेमाईण परेर्सि ज ।
थूलपि दुप्पगारं वुत्तमचित्तं सचित्त च ॥२॥
पढमं वत्थाईणं, सुन्नत्थाईणमवहरणं ।
बीयं गवाइयाण, सुन्नत्थाईणमवहरणं ॥३॥

स्थूलं स्तेयाहरणं हेमादीनां परेषां यत् ।
स्थूलमपि द्विप्रकारमुक्तमचित्तं सचित्त च ॥२॥
प्रथम वस्त्रादीनां शून्यस्थानादीनामपहरणम् ।
द्वितीयं गवादीनां शून्यस्थानादीनामपहरणम् ॥३॥

करने से चोरी का अपराध लग सकता है, ऐसे दूसरे के सुवर्ण आदि पदार्थों का ग्रहण करना स्थूल अदत्तादान है। यह दो प्रकार का है (१) सँभाले-हुए या न सँभाले हुए, विस्मृत या समूह में आयेहुए गाय-भैंस आदि सचित्त पदार्थों

અદત્તાદાન બે પ્રકારના છે–(૧) સૂક્ષ્મ (૨) સ્થૂલ જે વસ્તુનો કોઈ સ્વામી યા ધણી નથી એવી કે તૃણ અથવા કાંકરા આદિને કોઈ પણ પ્રકારની અદત્તાનત વિના ગ્રહણ કરવું તેને 'સૂક્ષ્મ અદત્તાદાન કહે છે ॥૧॥ સુવર્ણાદિ વસ્તુઓ અથવા જેને કોઈ ચીજને લેતા ચોરીના અપરાધી થવાય તેને સ્થૂલ અદત્તાદાન કહે છે

સ્થૂલ અદત્તાદાનના બે પ્રકાર છે (૧) સચેત અદત્તાદાન જેવું કે ગાય ભેંસ વિગેરે. (૨) અચેત અદત્તાદાન જેવું કે

एवं दुविहस्सस्सा; दिन्नादाणस्स संपरिच्चाओ ।
जो दोहिं करणेहि, जोएहिं तीहि तं वयं तीयं ॥४॥
एत्थवि पंचइयारा, तेणाहड–तक्करप्पओगा य ।
विरुद्धरज्जाइकमे, कूडतुला–कूडमाणे य ॥५॥
एवं तप्पडिरूवग,-ववहारो आगमा णेओ ।
अग्गे कमसो वुच्चइ, लक्खणमेगेगमेएसिं ॥६॥

एव द्विविधस्यास्याऽदत्तादानस्य संपरित्याग ।
यो द्वाभ्या करणाभ्या, योगैस्त्रिभिस्तद व्रत तृतीयम् ॥४॥
अत्रापि पञ्चातिचारा , स्तेनाहृत–तस्करप्रयोगो च ।
विरुद्धराज्यातिक्रम , कूटतुला-कूटमानं च ॥५॥
एव तत्प्रतिरूपकव्यवहार आगमाद् ज्ञेय ।
अग्रे क्रमश उच्यते, लक्षणमेकैकमेतेषाम् ॥६॥

का अपहरण करना सचित्त–अदत्तादान है । (२) सँभालकर रखेहुए, विना सँभाल के रखेहुए, विस्मृत वस्त्र रथ सुवर्ण आदि अचित्त पदार्थों का अपहरण करना अचित्त–अदत्तादान है ॥ २ ॥ ३ ॥ इन सचित्त और अचित्त अदत्तादान

રથ, સુવર્ણ, વસ્ત્ર વિગેરે અચેત પદાર્થો ॥ ૨ ॥ ૩ ॥ આવા સ્થૂલ અદત્તાદાનનો બે કરણ (ચોરી કરવી નહી–કરાવવી નહી) અને ત્રણ યોગ (મન–વચન–કાયા)થી ત્યાગ કરવો તેને સ્થૂલ અદત્તાદાનવિરમણ કહે છે ॥ ૪ ॥

पढमो लोहवसा ज, चोरिय-पारक्क-वत्थुणो गहण ।
सो तक्करप्पओगो, चोरस्सुस्साहदाण जं ॥७॥

प्रथमो लोभवशात् यच्चोरितपरकीयवस्तुनो ग्रहणम् ।
स तस्करप्रयोगश्चौरस्योत्साहदानं यत् ॥७॥

का दो करण तीन योग से त्याग करना स्थूल-अदत्तादान विरमणव्रत है ॥४॥ इस स्थूल-अदत्तादानविरमण व्रत के पांच अतीचार जानना चाहिए पर आचरण न करना चाहिए । वे अतिचार ये हैं-(१) स्तेनाहृत, (२) तस्करप्रयोग, (३) विरुद्धराज्यातिक्रम, (४) कूटतुलाकूटमान, (५) तत्प्रतिरूपकव्यवहार ॥ ५ ॥ ६ ॥

'स्तेन' अर्थात् चोर द्वारा आहृत अर्थात् चोरी करके लाई हुई चांदी आदि वस्तु का लोभवश अल्प-मूल्य में ग्रहण करलेना

બીજા વ્રતોની માફક આ વ્રતના પણ પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આદરવા નહી કારણ કે તે આદરવાથી અનાચાર થવાનો સંભવ છે (૧) સ્તેનાહૃત (૨) તસ્કરપ્રયોગ (૩) વિરૂદ્ધરાજ્યાતિક્રમ (૪) ખોટા તોલા-ખોટા માપ (૫) તત્પ્રતિરૂપક વ્યવહાર ॥ ૫ ॥ ૬ ॥

(૧) સ્તેનાહૃત એટલે ચોરાએલી સોના ચાંદી વિગેરે વસ્તુઓ લોભવશ થઇ અલ્પ મૂલ્ય આપી ચોર પાસેથી લઇ લેવી તે સ્તેનાહૃત અતિચાર છે

(૨) તસ્કરપ્રયોગ એટલે ચોર લોકોને ચોરી કરવામાં પ્રેરણા

णियरायप्पडिऊले,-रज्जे समतिक्कमो भवे तीओ।
कवडायारो तोलण-माणेसुं जो चउत्थो सो ॥८॥

निजराजप्रतिकूले, राज्ये समतिक्रमो भवेत्तृतीयः।
कपटाचारस्तोलन,—मानयोर्यश्चतुर्थ स ॥८॥

स्तेनाहृत अतिचार है १॥ चोरों को चोरी करने की प्रेरणा करना या उत्साह देना **तस्करप्रयोग** अतिचार है। जैसे—'**हाँ तुम पर धन को चुराओ**' आदि २ ॥ ७ ॥ जिस राजाके राज्य में निवास करते हैं उस की आज्ञा के विना उसके विरोधी राज्य में प्रवेश आदि करना, अर्थात् शत्रु—राज्य में घुसना आदि **विरुद्ध राज्यातिक्रम** है ॥ ३ ॥ खोटा तोलना खोटा मापना अर्थात् कपट करके तराजू अंगुली या हथेली वाँट आदि द्वारा थोडी वस्तु देना और अधिक लेना **कूटतुला-कूटमान** अतिचार है ४ ॥ ८ ॥ किसी वस्तु में उसी के

કરવી, ઉત્સાહ આપવો, સહાય્ય આપવી, તેને 'તસ્કરપ્રયોગ' કહે છે ॥ ૭ ॥

(૩) રાજ્યે યોગ્ય રીતે મનાઇ કરેલ કાર્ય કરવુ તે અતિચાર કહેવાય

(૪) વેપારની અ દર ખોટા તાલા અથવા ખોટા માપ વાપરવા, અથવા કપટ કરી ત્રાજવાની દાંડી નમાવવી અથવા ઉ ચી કરવી, અથવા કાપડ આદિમાં ઓછુ ભરવુ, થોડું આપવુ, અને અધિક લેવુ તેને અતિચાર કહે છે. ॥ ૮ ॥

घयतंदुलाइए जं, सरिसामसरिसप्पमुल्लवत्थूण ।
संमेलो छलभावा, अइयारो पंचमो एसो ॥९॥

घृततन्दुलादिके यत् सदृशाऽसदृशाल्पमूल्यवस्तूनाम् ।
संमेलश्छलभावादतिचारः पञ्चम एषः ॥९॥

समान दूसरी वस्तु मिला कर असली वस्तु के रूप में व्यवहार करना अर्थात् बहु मूल्य वाली वस्तु के समान अल्प मूल्य की वस्तु उस में मिलाकर बहु मूल्य वस्तु के भाव में उस बेचना आदि तत्प्रतिरूपकव्यवहार है। यह अतिचार दो प्रकार का है-(१) अल्प मूल्य की समान वस्तु मिलाना और (२) अल्प मूल्य की असमान वस्तु मिलाना। रंग रूप और चिकनाई में घी के समान मेद और आलू आदि मिलाकर घी की कीमत में उस व्यवहार करना (बेचना) पहला भेद है, और रूप रंग आदि में कुछ भिन्नता होने पर भी बहु मूल्य शालि (चांवल) आदि में कम कीमती शालि आदि मिलाकर बहु मूल्य की कीमत लेना दूसरा भेद है ॥ ९ ॥

---

(૫) સમાન વસ્તુઓની સેળભેળ કરી ગ્રાહકને આપવું અધિક મૂલ્યવાળી વસ્તુઓમાં અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુઓ મેળવી આપવું વસ્તુ એક પ્રકારની બતાવી, બીજા પ્રકારની આપવી, સમાન રૂપરંગવાળી વસ્તુઓમાં અધિક અને અલ્પ મૂલ્યવાળી વસ્તુઓની ભેળસેળ કરી ગ્રાહકાદિને આપવું જેવું કે ઘી, દૂધ ચોખા વિગેરેની સેળભેળ. આ વ્યવહારને 'તત્પ્રતિરૂપ વ્યવહાર' કહે છે

(४) अणुव्रत—स्वदारसन्तोष.

पिउपभिइं पइजोगा, सहसा दारंति जे खु ते दारा।
तेहि जो परितोसो, वुच्चइ एसो सदारसंतोसो ॥१॥

छाया

पितृप्रभृति पतियोगात्सहसा दारयन्ति ये खलु ते दारा ।
तैर्य परितोष उच्यते एष स्वदारसन्तोष ॥ १ ॥

भाषानुवाद.

पति के साथ सम्बन्ध जोड़ कर पिता, भाई आदि के सम्बन्ध को जो दारण कर देती है अर्थात् छोड़ देती हैं उन्हें

---

(૪) અણુવ્રત–સ્વદારસંતોષ–(બ્રહ્મચર્ય)

આ મહાન્ વ્રત[1] સર્વથા પ્રકારે તો ઉચ્ચતમ કોટીના મુમુક્ષુ પુરૂષોનેજ હોય છે પણ ગૃહસ્થીઓને પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવાનુ શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યુ છે પતિની સાથે સંબંધ બાંધી

१तेषां व्याधिशतं प्रयाति विलयं तापत्रय नश्यति,
श्रेयस्सन्ततयो भवन्ति सततं सान्निध्येमास्यु सुरा ।
कीर्त्तिर्मण्डितमण्डला दशदिशां धर्मो धरायां सदा,
वृद्धिं गच्छति, याति पापपटली ये शीलसभूषिताः ॥

ભાવાર્થ—જેનો આત્મા શીલથી ભૂષિત હોય તેનાથી સેંકડો દરદો દૂર નાસે છે, શારીરિક અથવા માનસિક દુઃખ બળીને ભસ્મ થાય છે, બ્રહ્મચારી પોતાનુ જીવન સુખે સુખે વ્યતીત કરે છે, દેવો તેની હાજરીમા રહે છે, તેની કીર્તિ દશે દિશામા પ્રસરે છે, તેનો ધર્મ હમેશા વૃદ્ધિ પામે છે,

दार कहते हैं। विधिपूर्वक विवाहित स्त्री को स्वदार कहते हैं। स्वदार में ही सन्तोष होना स्वदारसन्तोष कहलाता है। अर्थात् परस्त्री–वेश्या आदि से सर्वथा निवृत्त होना और धर्मपत्नी में ही सन्तोष रखना स्वदारसन्तोष व्रत है ॥ १ ॥

પિતા, ભાઈ આદિના સંબંધને છોડી દે છે તેને 'દારા' કહે છે વિધિપૂર્વક વિવાહિત સ્ત્રીને સ્વદાર કહેવામાં આવે છે પોતાની સ્ત્રીમાં સંતોષ રાખવો એટલે પરસ્ત્રી–વેશ્યા આદિથી સર્વથા નિવૃત્ત રહેવું તેને સ્વદાર સંતોષ કહે છે ॥ ૧ ॥

તત્વજ્ઞાનીઓએ કહ્યું છે કે—

Wise persons should try to observe the vow of celibacy which like the sun shining with full lustre destroys the darkness of various kinds of calamities and which like the wish-yielding tree gives desired objects.

અર્થ — બ્રહ્મચર્યરૂપ સૂર્યના તાપ આગળ ઉપદ્રવરૂપ અંધકાર નાશ પામી જાય છે બ્રહ્મચર્ય અભીષ્ટ વસ્તુઓને પ્રાપ્ત કરવામાં કલ્પવૃક્ષ સમાન છે તે બ્રહ્મચર્યને માટે બુદ્ધિમાનોએ પ્રયત્ન કરવા જોઈએ

દેવતા મનુષ્ય અને તિર્યંચ સંબંધી વિષયભોગોથી વિરામ પામીને સર્વથા સંતોષ ધારી ધર્મધ્યાનમાં નિમગ્ન રહેવું તેનું નામ બ્રહ્મચર્ય છે આવા સ્વરૂપમાં મહાવ્રતના રક્ષણાર્થે જ્ઞાની પુરુષોએ નવ વાડ પાળવાની કહી છે તે વાડનું સ્વરૂપ સુજ્ઞ પુરુષે મનન કરવું ઘટે છે —

शंका—कीमत देकर खरीदी हुई वेश्या कन्या आदि भी स्वदार है, क्योंकि उन्हें अपने अधीन कर लिया है, इस लिए उन्हें भी पत्नी मानना चाहिये।

શંકા–કિંમત આપીને ખરીદેલી વેશ્યા અગર કન્યા સ્વદારા કહેવાય કારણ કે કિંમત આપીને પોતાને આધીન કરી છે તો તેને પત્ની માનવી જોઇએ

નવવાડના પ્રકાર–(૧) વસતિ–સ્ત્રી, પુરૂષ, પડક વિગેરે રહે ત્યા બ્રહ્મચારીએ વાસો રહેવુ નહી (૨) કથા–કામ વાતો કરવી નહી (૩) નિષધા—સ્ત્રીનુ આસન, શયન વિગેરે વાપરે નહી, તેમજ સ્ત્રી બેઠેલી હોય તે સ્થાને બે ઘડી બેસી શકે નહી. (૪) ઇન્દ્રિય–સ્ત્રી આદિના અગોપાગ સરાગ બુદ્ધિથી નીરખે નહી (૫) કુડયતર–ભીત અથવા પડદાના આતરે પણ સ્ત્રી આદિકનો વાસ તજે તેમજ સ્ત્રી પુરૂષના શબ્દો ન સાભળે (૬) પૂર્વક્રીડા–પૂર્વે અવ્રતપણે કરેલી કામક્રીડા સભારે નહી. (૭) પ્રણીત ભોજન–વિનાકારણે પ્રતિદિન રસકસવાળો આહાર લે નહી (૮) અતિમાત્રાહાર–પોતાના હમેશ ખાવાના પ્રમાણ ઉપરાત વધારે ખાય નહી (૯) વિભૂષા–શરીરની શુશ્રુષા વિભૂષા અર્થાત્ વસ્ત્રાલકાર–કે તૈલાદિકના મર્દનથી બ્રહ્મચારીએ શરીરની શોભા કરવી તેમજ કરાવવી નહી વળી—

ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेद्, अष्टधा रक्षण पृथक्,
स्मरण कीर्तन केलि, प्रेक्षणं गुह्यभाषणम्।
सकल्पोऽध्यवसायश्च, क्रियानिर्वृत्तिरेव च।
एतन्मैथुनमष्टाङ्ग प्रवदन्ति मनीषिण ॥

तम्हा कन्ना वेसा,-परइत्थीणं सयेव मंचाओ ।
फलिओ परिसंखाए, परपडिसेहा सदारसद्देण ॥२॥

तस्मात्कन्या-वेश्यापरस्त्रीणां सदैव संत्यागः ।
फलितः परिसंख्यया परप्रतिषेधात्स्वदारशब्देन ॥ २ ॥

समाधान—खेद है, तुममें भ्रम हो गया। तुम आँखें मींचकर सींग और पूंछ को एक कर रहे हो, महर्षियों के अभिप्राय का विचार नहीं करते। पहले 'दार' शब्द की जो व्युत्पत्ति की है उस से सिद्ध है कि 'दार' शब्द का प्रयोग विवाहिता स्त्री के लिए ही होता है। सब काव्यों तथा कोषों आदि में भी ऐसा ही प्रयोग पाया जाता है (२) इस लिए

સમાધાન—તમારી અહીંયા ગંભીર ભૂલ થાય છે, કારણકે તમે મહર્ષિઓના અભિપ્રાયને જાણી શકતા નથી. 'દાર 'નો અર્થ વિવાહિતસ્ત્રીઓમાંજ વપરાય છે અને આવો અર્થ દરેક કાવ્ય અને કોષમાં પ્રાદુર્ભૂત થાય છે એટલે 'દાર ' શબ્દથી વિધિપૂર્વક વિવાહિત સ્ત્રીનું ગ્રહણ કરવું તેવું થાય છે અને આથી વેશ્યા તથા કન્યાનો નિષેધ થાય છે અને 'સ્વ' શબ્દથી

ભાવાર્થ—સ્મરણ, કીર્તન, ક્રીડા, જોવું, ગુપ્ત ભાષણ, સંકલ્પ, અધ્યવસાય અને ક્રમવૃત્તિ, આ મૈથુનના આઠ અંગોથી દૂર રહેવામાંજ બ્રહ્મચર્યનું પાલન થઈ શકે છે

१ काव्य कोष आदि के नाम उपासकदशाङ्गसूत्र की अगार संजीवनी टीका में देख लेवें।

परिणीया विहिपुव्वं, जा सेव हि दारसद्दओ वच्चा।
तत्थ य 'स'-पया चाओ, कन्ना-वेस्सा-परत्थीणं ॥३॥

परिणीता विधिपूर्वं या सैव हि दारशब्दतो वाच्या ।
तत्र च 'स्व'-पदात्त्याग कन्या-वेश्या-परस्त्रीणाम् ॥ ३ ॥

'दार' शब्द से विधि-पूर्वक विवाहित पत्नी का ग्रहण होता है अत वेश्या और कन्या का निषेध समझना चाहिए तथा 'स्व' पद से अपनी धर्मपत्नी का ही ग्रहण होता है इस लिए यथाविधि विवाहित होने पर भी परस्त्रीनिषेध सिद्ध होता है ॥ ३ ॥ इसी को परिसंख्या कहते हैं । क हा भी है—

"विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति ।
तत्र चान्यत्र च प्राप्तौ, परिसंख्या निगद्यते ॥ १ ॥"

વિધિપૂર્વક વિવાહિત પોતાની ધર્મપત્નીનુ ગ્રહણ કરવુ તેવો અર્થ થાય છે. યથાવિધિ વિવાહિત થએથી પરસ્ત્રીનો નિષેદ્ધ સિદ્ધ થાય છે ॥ ૩ ॥ એનેજ પરિસખ્યા કહે છે, જેમ અન્યત્ર કહ્યુ છે કે–

" જે અર્થ કોઇ પણ વાક્યથી પ્રાપ્ત ન થતુ હોય એટલે જેનુ પહેલા ક્યાય પણ વિધાન ન કીધુ હોય ત્યારે વિધિ થાય છે જયારે એક પક્ષમાં (વિકલ્પરૂપે) પ્રાપ્ત થાય ત્યારે નિયમ થાય છે અને જે વાત એક સ્થાનમા પ્રાપ્ત થાય સાથે સાથે બીજા ઠેકાણે પણ પ્રાપ્ત થતી હોય ત્યારે તેને પરિસખ્યા કહેવામાં આવે છે "

तेण कयकीयाण, सुक्कुकोयाईहिं च णीयाणा
सव्वेसिं पडिसेहो, वियक्खणेहिं सय विवित्तव्वो ॥
तेन क्रयक्रीतानां शुल्कोत्कोचादिभिश्च नीतानाम् ।
सर्वासां प्रतिषेधो विचक्षणैः स्वयं विवेक्तव्यः ॥ ४ ॥

अर्थात् जो अर्थ किसी वाक्य से प्राप्त न हो, अर्थात् जिस का कहीं पहले विधान न किया गया हो तब विधि होती है। जब पक्ष में (विकल्प रूप से) प्राप्त हो तब नियम होता है। जो एक स्थान पर प्राप्त हो और साथ ही अन्यत्र भी प्राप्त हों तब परिसंख्या होती है ॥ १ ॥

परिसंख्या किस को कहते हैं ?

" एकस्यानेकत्रप्राप्तस्यैकस्मादन्यतो निवृत्त्यर्थमेकत्र पुनर्विधानं परिसंख्ये-" ति।

जब एक अर्थ अनेक स्थलों पर प्राप्त हो तो अनेक स्थलोंसे निवृत्त करके फिर एक स्थल पर ही उस का विधान करना परिसंख्या है।

પ્રશ્ન—પરિસંખ્યા એટલે શું ?

ઉત્તર—જ્યારે એક અર્થની અનેક સ્થલે પ્રાપ્તિ થતી હોય ત્યારે તેને બીજા ઠેકાણેથી નિવૃત્ત કરવા—હટાવવા માટે જે એક સ્થલે વિધાન કરવું તેને પરિસંખ્યા કહે છે. આ પરિસંખ્યાનું લક્ષણ છે. હવે આવું પ્રકરણમાં એમ સમજવાનું કે—એક વિષય ભોગ સ્વસ્ત્રી પરસ્ત્રી આદિ અનેક સ્થલોમાં પ્રાપ્ત છે છતા બીજા—

यह इस का लक्षण है। प्रकरण में इस प्रकार समझना– एक विषयभोग, स्वस्त्री–परस्त्री आदि अनेक स्थलों में प्राप्त था, अतः दूसरे–परस्त्री आदि–स्थलों से निवृत्त करने के लिए एक स्थान अर्थात् विधिपूर्वक विवाहित स्वधर्मपत्नी में 'स्वदार' पद से विधान करना यही परिसंख्या है। जैसे—

" सेवनीयो वीतरागो, दर्शनीयं च तत्पदम्।
संपादनीयं ज्ञानादि, श्रवणीयं च तद्वचः " ॥१॥

वीतराग भगवान की भक्ति करनी चाहिए, उन का दर्शन करना चाहिए, ज्ञान आदि प्राप्त करना चाहिए और उनके वचन सुनने चाहिए ॥

इस वाक्य में वीतराग की भक्ति आदि का विधान है इसलिए उन से भिन्न सरागी की भक्ति के निषेध का तात्पर्य प्रगट होता है। ॥४॥ मूल बात यह है—

પરસ્ત્રી આદિ-સ્થળોથી નિવૃત્ત–કરવા–હઠાવવા–માટે એક સ્થળે અર્થાત્ વિધિપૂર્વક વિવાહિતા સ્વધર્મપત્નીમાં 'સ્વદાર' પદથી વિધાન કરવુ એને પરિસંખ્યા કહેવામાં આવે છે, જેમ કોઈ કહે–

" વીતરાગ ભગવાનની ઉપાસના કરવી, તેના દર્શન કરવા જ્ઞાનાદિ ગુણ સપાદન કરવા અને વીતરાગ ભગવાનના વચન સાભળવા જોઇએ "

આમાં વીતરાગની ભક્તિ આદિનો વિધાન કરેલ છે તો

सुक्कुक्कोयाइवसा, जा णीया होइ किंचिकालट्ठं।
अहवा वयदिन्ना जा, सा वुत्तेत्तरपरिग्गहिया ॥९॥

शुल्कोत्कोचादिवशात् या नीता भवति किञ्चित्कालार्थम्।
अथवा वाग्दत्ता या, सा उक्तेत्वरपरिगृहीता ॥ ९ ॥

(१) परपुरुषगामिनी स्त्री को इत्वरिका कहते हैं, अथवा इत्वर का अर्थ है थोड़ा समय, अतः थोड़े समय के लिए स्वीकार की हुई स्त्री इत्वरिकपरिगृहीता कहलाती है। तात्पर्य यह है कि–भाड़ा या घूंस देकर परस्त्री का सेवन करना इत्वरिकपरिगृहीतागमन है, किन्तु वास्तव में 'इत्वर' शब्द अल्प और अल्पकालीन अर्थका वाचक है, अतएव इत्वरिकपरिगृहीता का अर्थ यह हुआ कि–अल्पकाल तक अथवा अल्पकालवाली स्वीकार की हुई अर्थात् वाग्दत्ता (जिसका साथ वाग्दान–सगाई–हो गया हो) ॥

---

(१) परपुरुषगामिनी स्त्रीने ईत्वरिका कहे छे. ईत्वरिक एटले थोडा वखतने माटे ग्रहण करेली, भाडे अमुक अमुक वखतने माटे पैसा ठरावीने लावेली स्त्री साथे व्यवहार करवो तेने ईत्वरिकपरिग्रहीतागमन कहे छे अने आ दूषित कार्यनो आरंभ करवो तेनेज अतिचार कहे छे. पण ज्यारे आखु कार्य पूरु थाय त्यारे अनाचार कहेवाय छे.

घणा विद्वानोनु एम कहेवु छे के पोतानी परणेली स्त्री ... अने उमरलायक न होय छतां तेनी साथे भोग भोगवे तो

अस्सवि पंचऽइयारा, वयस्स इत्तरपरिग्गहिया ।
अपरिग्गहियेयासुं, गमणं पढमो तहा बीओ ॥७॥
तीओ अणंगकीडा, अवि तुज्जो परविवाहकरणं च ।
एवं कामे भोए, तिव्वहिलासो य पंचमो णेओ ॥८॥

अस्यापि पञ्चातीचारा व्रतस्य, इत्वरपरिगृहीता ।
अपरिगृहीता, एतयोर्गमन प्रथमस्तथा द्वितीय ॥ ७ ॥
तृतीयोऽनङ्गक्रीडा, अपि तुर्य परविवाहकरण च ।
एव कामे भोगे तीव्राभिलापश्च पञ्चमो ज्ञेय ॥ ८ ॥

इस के पाच अतीचार हैं वे जानना चाहिए किन्तु आचरण नहीं करना चाहिए । वे इस प्रकार हैं–(१) इत्वरिकपरिगृहीता-गमन, (२) अपरिगृहीतागमन, (३) अनंगक्रीडा, (४) परविवाह-करण, (५) कामभोगतीव्राभिलाप ॥७॥८॥

આવે છે કે સર્વનો પરિત્યાગ કરી ફક્ત પોતાની ધર્મપત્નીમા સતોષ રાખવો તેને પરદારવિરમણ અથવા સ્વદારસતોષ કહે છે.

પોતાની સ્ત્રી સાથેનો સભોગ ગૃહસ્થીઓને માટે છુટો છે છતાં તેમાં પણ અમુક મર્યાદા શાસ્ત્રકારોએ બાધી છે તેના ભગને અતિચાર કહે છે, જે મર્યાદા તોડવાથી દેશથી પાળેલ બ્રહ્મચર્યનુ પણ ખડન થાય છે ॥૬॥

આના અતિચાર પાંચ છે જે જાણવા પણ આદરવા નહી. (૧) ઈત્વરિકપરિગ્રહીતાગમન, (૨) અપરિગ્રહીતાગમન, (૩) અનગક્રીડા, (૪) પરવિવાહકરણ, (૫) કામભોગતીવ્રાભિલાષ

ओरालियस्सरूवा, एवमणोरालियस्सरूवा य ।
इय दुविहा परइत्थी, आगमसिद्धत्थि तत्थ पढमा उ॥
माणुस-तिरिय-सरीरा, देवसरीरा उ वुच्चए बीया ।
वित्थरओ एएसिं, वुत्तो अन्नत्थ पविवेगो ॥६॥

औदारिकस्वरूपा,—एवमनौदारिकस्वरूपाश्च ।
इति द्विविधा परस्त्री, आगमसिद्धाऽस्ति तत्र प्रथमा तु ॥ ५ ॥
मानुषतिर्यक्शरीरा देवशरीरा तूच्यते द्वितीया ।
विस्तरत एतयोरुक्तोऽन्यत्र प्रविवेकः ॥ ६ ॥

परस्त्री दो प्रकारकी है—(१) औदारिक शरीरवाली और (२) औदारिक शरीरवाली से भिन्न ॥५॥ मनुष्य और तिर्यंचों के शरीर का धारण करनेवाली औदारिकशरीरधारिणी हैं, और देवशरीर को धारण करनेवाली वैक्रयिकशरीरधारिणी हैं। भावार्थ यह कि—इन सब का परित्याग करके केवल धर्मपत्नी में सन्तोष करना परदारविरमण (स्वदारसन्तोष) व्रत है ॥ ६ ॥

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થયું કે વીતરાગથી ભિન્ન સરાગી દેવની ભક્તિ આદિ ન કરવી,

પરસ્ત્રી બે પ્રકારની છે (૧) ઓદારિક શરીરવાળી, (૨) ઓદારિક શરીરથી ભિન્ન. મનુષ્ય અને તિર્યંચનું શરીર ધારણ કરવાવાળી ઓદારિક શરીરવાળી કહેવાય છે અને દેવી શરીર ધારણ કરવાવાળી વૈક્રિયિક શરીરવાળી કહેવાય છે તાત્પર્ય એ

अस्सवि पंचऽइयारा, वयस्स इत्तरपरिग्गहिया।
अपरिग्गहियेयासुं, गमणं पढमो तहा बीओ ॥७॥
तीओ अणंगकीडा, अवि तुज्जो परविवाहकरणं च।
एवं कामे भोए, तिव्वहिलासो य पचमो णेओ ॥८॥

अस्यापि पञ्चातीचारा व्रतस्य, इत्वरपरिगृहीता।
अपरिगृहीता, एतयोर्गमन प्रथमस्तथा द्वितीय ॥ ७ ॥
तृतीयोऽनङ्गक्रीडा, अपि तुर्यं परविवाहकरण च।
एव कामे भोगे तीव्राभिलाषश्च पञ्चमो ज्ञेय ॥ ८ ॥

इस के पांच अतीचार हैं वे जानना चाहिए किन्तु आचरण नहीं करना चाहिए। वे इस प्रकार हैं–(१) इत्वरिकपरिगृहीतागमन, (२) अपरिगृहीतागमन, (३) अनंगक्रीडा, (४) परविवाहकरण, (५) कामभोगतीव्राभिलाष ॥७॥८॥

આવે છે કે સર્વનો પરિત્યાગ કરી ફક્ત પોતાની ધર્મપત્નીમાં સંતોષ રાખવો તેને પરદારવિરમણ અથવા સ્વદારસંતોષ કહે છે.

પોતાની સ્ત્રી સાથેનો સંભોગ ગૃહસ્થીઓને માટે છુટો છે છતાં તેમાં પણ અમુક મર્યાદા શાસ્ત્રકારોએ બાંધી છે તેના ભંગને અતિચાર કહે છે, જે મર્યાદા તોડવાથી દેશથી પાળેલ બ્રહ્મચર્યનું પણ ખંડન થાય છે ॥૬॥

આના અતિચાર પાંચ છે જે જાણવા પણ આદરવા નહીં. (૧) ઈત્વરિકપરિગૃહીતાગમન, (૨) અપરિગૃહીતાગમન, (૩) અનંગક્રીડા, (૪) પરવિવાહકરણ, (૫) કામભોગતીવ્રાભિલાષ

सुक्कुक्कोयाइवसा, जा णीया होइ किंचिकालट्ठ।
अहवा वयदिन्ना जा, सा वुत्तेत्तरपरिग्गहिया ॥९॥

शुल्कोत्कोचादिवशात् या नीता भवति किञ्चित्कालार्थम्।
अथवा वाग्दत्ता या, सा उक्तेत्वरपरिगृहीता ॥ ९ ॥

(१) परपुरुषगामिनी स्त्री को इत्वरिका कहते हैं, अथवा इत्वर का अर्थ है थोड़ा समय, अतः थोड़े समय के लिए स्वीकार की हुई स्त्री इत्वरिकपरिगृहीता कहलाती है। तात्पर्य यह है कि-भाड़ा या घूंस देकर परस्त्री का सेवन करना इत्वरिकपरिगृहीतागमन है, किन्तु वास्तव में 'इत्वर' शब्द अल्प और अल्पकालीन अर्थका वाचक है, अतएव इत्वरिकपरिगृहीता का अर्थ यह हुआ कि-अल्पकाल तक अथवा अल्पकालवाली स्वीकार की हुई अर्थात् वाग्दत्ता (जिसके साथ वाग्दान-सगाई-हो गया हो) ॥

---

(૧) પરપુરુષગામિની સ્ત્રીને ઈત્વરિકા કહે છે ઈત્વરિક એટલે થોડા વખતને માટે ગ્રહણ કરેલી, ભાડે અગર અમુક વખતને માટે પૈસા ઠરાવીને લાવેલી સ્ત્રી સાથે વ્યવહાર કરવો તેને ઇત્વરિકપરિગૃહીતાગમન કહે છે અને આ દૂષિત કાર્યનો આરંભ કરવો તેનેજ અતિચાર કહે છે પણ જ્યારે આખું કાર્ય પૂરું થાય ત્યારે અનાચાર કહેવાય છે

પણ વિદ્વાનોનું એમ કહેવું છે કે પોતાની પરણેલી સ્ત્રી હોય અને ઉમરલાયક ન હોય છતાં તેની સાથે ભોગ ભોગવે તો

तीए गमणं पढमो, अपरिग्गहिया उ कन्नमा वेस्सा ।
परइत्थी य इमासुं, गमणं बीओ इहऽत्थि अइयारो ॥

तस्या गमनं प्रथम , अपरिगृहीता तु कन्यका वेश्या ।
परस्त्री च, इमासु गमन द्वितीय इहास्त्यतीचार ॥ १० ॥

उस वाग्दत्ता के साथ गमन करना इत्वरिकपरिगृहीता-गमन अतिचार है, इससे 'अपरिगृहीता' विशेषण भी सार्थक सिद्ध हो जाता है। यह इत्वरिकपरिगृहीतागमन जबतक अतिक्रम, व्यतिक्रम और अतीचार की सीमा तक रहता है तब तक अतिचार है, इस के ऊपर अनाचार होजाता है।

किसी दूषित कार्य को करने का संकल्प होना अतिक्रम है। संकल्प किए हुए कार्य की सिद्धि के लिए साधन जुटाना व्यतिक्रम है, साधन जुटजाने पर उस दूषित कार्य को आरंभ करना अतिचार है और उस कार्य को पूरा कर देना अनाचार है ॥

(२) पाणिग्रहण की हुई पत्नी से भिन्न वेश्या, कन्या, विधवा आदि के साथ गमन करना अपरिगृहीतागमन है ॥१०॥

ते अतिचार कहेवाय अने आ अतिचारने ईत्वरिकपरिगृहीता-गमन' कहे छे ॥ ९ ॥

(२) पाणीग्रहण सिवायनी विधवा-वेश्या-कन्या नीविगेरे साथे गमन करवु तेने अपरिगृहीतागमन कहे छे॥१०॥ कोइ-कोई एम कहे छे के पोतानुं सगपण थयु होय पण लग्नथी

केसिंचि मए अपरिग्गहियेव विणिच्छिएह वयदिन्ना
एत्थ य सूईदोरगणाया गमण अणायारो ॥११॥
जोणिविभिन्नगे जा, कीला विसयस्स सिट्ठिविवरीया
कामधबुद्धिवसओ, विन्नेया णगकीला सा ॥१२॥

केषाञ्चिन्मते—अपरिगृहीतैव विनिश्चितेह वाग्दत्ता ।
अत्र च सूचीदोरकन्यायाद्गमनमनाचार ॥ ११ ॥
योनिविभिन्नाङ्गे या विषयस्य सृष्टिविपरीता ।
कामान्धबुद्धिवशतो —विज्ञेयाऽनङ्गक्रीडा सा ॥ १२ ॥

कोई—कोई अपरिगृहीता का अर्थ वाग्दत्ता मानते हैं। यहां पर अतिक्रम, व्यतिक्रम और अतिचार पर्यन्त अतिचार है, और इससे आगे अनाचार हो जाता है ॥ ११ ॥

(३) विषयभोग के लिए जो स्वाभाविक अंग हैं उनसे भिन्न लकड़ी, चमड़ी, या रबर आदि की बनी हुई कृत्रिम योनि आदि अथवा मुख आदि में कामान्ध होकर विषय-भोग करना अनंगक्रीडा अतिचार है ॥१२॥

જેઓએ ન હોય તેની વેવિશાળ કરેલી સ્ત્રી સાથે ગમન કરવું તેને અપરિગૃહીતાગમન કહે છે ॥ ૧૧ ॥

૩) વિષયભોગને માટે જે સ્વાભાવિક અંગ છે તે સિવાય અનેરા અંગ અથવા કૃત્રિમ અંગોપાંગ બનાવી તેની સાથે વિષયભોગ ભોગવે તેને અનંગક્રીડા કહે છે ॥ ૧૨ ॥

कन्नाफलवंछाए, परस्स जं वा सभिन्नजाइम्मि ।
उव्वहणं जं सहसा, णायव्वं परविवाहकरणं तं ॥१३॥
जो कामंधो जाइं, धम्मं हाउं समुज्जओ हवइ ।
तस्स विवाहविहाण, नो अइयारो य उसभणीई व ॥

कन्याफलवाञ्छया परस्य, यद्वा स्वभिन्नजातौ ।
उद्वहन यत्सहसा, ज्ञातव्य परविवाहकरण तत ॥ १३ ॥
य कामान्धो जाति धर्मं हातु समुद्यतो भवति ।
तस्य विवाहविधान, नो अतिचारश्च ऋषभनीतिरिव ॥ १४ ॥

(४) अपनी सन्तान से भिन्न व्यक्तियों का कन्यादान के फल की कामना से अथवा स्नेह आदि के वश होकर विवाह कराना परविवाहकरण अतिचार है ॥ १३ ॥

यहां इतना और समझना चाहिए कि–विवाह न होने के कारण अगर कोई पुरुष जाति या धर्म से च्युत (भ्रष्ट) होने

(૪) આપણા પોતાના સતાનાદિ તથા જરૂર પડયે સગા-સબધીના સન્તાનાદિના વિવાહ સિવાય ભિન્ન વ્યક્તિઓના વિવાહાદિને જોડી દેવા અથવા દલાલી કમીશન વિગેરે ખાઇ એક બીજાની લગ્નગ્રન્થિ જોડી દેવી તે અતિચાર કહેવાય, અને આ અતિચારને ‘ પરવિવાહકરણ ’ અતિચાર કહે છે, આમાં બાળલગ્ન તેમજ વૃદ્ધલગ્નનો પણ સમાવેશ થાય છે ॥ ૧૩ ॥

અહીં આટલુ વિશેષ સમજવાનુ કે વિવાહ નહી હોવાને લીધે કોઇ માણસ ધર્મભ્રષ્ટ થતો હોય તો આવા અવસરે

कामा–सद्दो रूव, गेज्झा भोएण गंध-रस-फासा ।
तेसिं तिव्वा वञ्छा, अइयारो पंचमो वुत्तो ॥१५॥
कामुव्वेयग-वाईकरणाइणिसेवणा हि कामस्स ।
अइवुड्ढी साराविव, खयस्स तेणप्पमलिणत्त ॥१६॥
तम्हा तिव्वहिलासो, कामे भोए य जो हवइ सोवि ।
अइयारो मतव्वो, जिणसासणतत्तविन्नेहिं ॥१७॥

कामाः–शब्दा रूपं भाव्या भोगेन गन्ध-रस-स्पर्शाः ।
तेषां तीव्रा वाञ्छा अतिचारः पञ्चम उक्तः ॥ १५ ॥
कामोद्वेजकवाजीकरणादिनिषेवणादि कामस्य ।
अतिवृद्धिः क्षारादिव क्षतस्य तेनाऽप्यमलिनत्वम् ॥ १६ ॥
तस्मात्तीव्राभिलाषः कामे भोगे च यो भवति सोऽपि ।
अतिचारो मन्तव्यो जिनशासनतत्त्वविद्भिः ॥ १७ ॥

की इच्छा करे तो आगामी अनर्थों से उसे बचाने के लिए सहायता देना भी ऋषभदेव की नीति के न्याय से अतिचार नहीं है ॥ १४ ॥

(५) शब्द रूप गन्ध रस स्पर्श आदि विषयों की अत्यन्त तीव्र लालसा रखना कामभोगतीव्राभिलाष अतिचार है ॥

તને આગામી અનર્થોથી બચાવવા ખાતર સહાયતા આપવી શ્રીઋષભદેવ નીતિના ન્યાયથી તે અતિચાર નથી. ॥ ૧૪ ॥

(૫) શબ્દ રૂપ ગન્ધ રસ સ્પર્શાદિ વિષયોમાં અત્યન્ત

स्वपत्नी के साथ भी सदैव सुख–भोग की इच्छा रखना इसी अतिचार में शामिल है। यह काम के वेग को बढानेवाले वाजीकरण आदि के सेवन से घाव पर नमक छिड़कने के समान कामवर्द्धक होने के कारण आत्मा की मलिनता का कारण है। ॥ १६ ॥ १७ ॥

यह स्वदारसंतोषनामक चौथा अणुव्रत हुआ ॥४॥

તીવ્ર અભિલાષા રાખે નહી ॥૧૫॥ સ્વપત્ની સાથે પણ હંમેશા તીવ્ર ભોગની ઇચ્છા રાખવી તે પણ અતિચાર છે વિષયવાસના વધારવા માટે વાજીકરણ પાક આદિ ખાવુ તે પણ અતિચાર છે, કારણ કે આ ખાવાથી જેમ ઘા ઉપર નિમક પડવાથી ઘામાં વધારે પીડા થાય છે, તેમ આ વસ્તુઓ કામને વધારનારી હોવાથી આત્મામાં મલીનતા થાય છે તેથી આ અતિચારને ' કામભોગતીવ્રાભિલાષ અતિચાર કહે છે ॥૧૬–૧૭॥

અપરિગ્રહવ્રત

સચેત—અચેત કે મિશ્ર એવી અલ્પમુલ્ય કે બહુ મુલ્ય-વાળી વસ્તુ પર મૂર્છા થવી અને મૂર્છા થયે તેવી વસ્તુઓ ભેગી કરી રાખી મૂકવી તેને જ્ઞાની પુરૂષોએ પરિગ્રહ* કહ્યો છે

---

*विन्ध्यः क्लेशगजे दवाग्निरमितो सत्कृत्यरूपे वने
वात्या कोमलपङ्कजे पितृवनं यत्कोपवेतालके ।
ईर्ष्यागारमिदं महापदमुखं सम्पद्विनाशोत्सुकः
सन्नीतिद्रुममञ्जरीमदगजो, ह्यर्थानुराग परः ॥

ભાવાર્થ—દ્રવ્યની અધિક લાલસા એ ક્લેશ રૂપી હાથીને રહેવાનું સ્થળ વિન્ધ્યાચળ પર્વત સમાન છે ઉત્તમ કાર્ય રૂપી વનને બાળવાવાળી દવાગ્નિ સમાન છે, કોમળ ધર્મરૂપી કમળને જડમૂળથી ઉખેડનાર આંધી સમાન છે ક્રોધરૂપી વેતાલને તૃપ્ત કરવાનું સ્થળ કે જે શ્મશાન છે તેના જેવું છે ઇર્ષાદિ દોષોના ઘર જેવું છે સંપત્તિનો નાશ કરવાવાળો છે તથા ઉત્તમ નીતિરૂપ લતાને નાશ કરવાવાળો મદોન્મત્ત હાથી સમાન છે

એક વિદ્વાન અંગ્રેજ લેખકે કહ્યું છે કે—

×We should bear in mind that greed obtains unlimited hold on the mind of a man if covetousness be unrestrained. A man is undone in ocean of th world just as a boat (over loaded) sinks down in the ocean.

ભાવાર્થ—પરિગ્રહનો અસ્ખલિત પ્રચાર થવાથી તૃષ્ણાનો પ્રવાહ ખૂબ જોરથી વહેવા માંડે છે અને જેથી સમુદ્રમાં નાવની જેમ પ્રાણી સંસારરૂપી સમુદ્રમાં ડુબી જાય છે

પરિગ્રહના બે પ્રકાર બતાવ્યા છે. (૧) બાહ્ય (૨) અભ્યંતર.
બાહ્ય પરિગ્રહના નવ ભેદ છે (૧) ઉઘાડી જમીન—ખેતરબાગ—
બગીચા—કુવા—વાવ—તલાવ વિગેરે (૨) ઢાંકી જમીન—ઘર—હાટ—
હવેલી, કારખાના—ગોદામ વિગેરે (૩) સુવર્ણ—ઘડેલુ અગર
ઘડયા વિનાનુ (૪) ધન—મોહોર—ગીની—રૂપીયા—હીરા
માણેક—મોતી વિગેરે. (૫) દ્વિપદ—બે પગવાળા જીવો—નોકર—
ચાકર—દાસ—દાસી—ગુલામ વિગેરે તેમજ—હંસ, પોપટ આદિ
પક્ષિવિગેરે (૬) ચતુષ્પદ—ચાર પગવાળા જીવો—ગાય-ભેંસ-બળદ-
હાથી-ઘોડા વિગેરે (૭) ઘરવખરી-ફરનીચર-ત્રાંબા-પિત્તળ-લોઢુ-
કલાઈ વિગેરેના વાસણો, પાટ પાટલા આદિ (૮) શય્યા આસન
વિગેરે ધાન્ય-ચોવીસ પ્રકારના અનાજ તથા—ઘી—દુધ—દહી—
ગોળ—સાકર વિગેરે (૯) ચાંદી—ઘડેલી તેમજ ઘડયા વિનાની

આભ્યંતર પરિગ્રહના ૧૪ પ્રકાર છે (૧) હાસ્ય (૨) રતિ
(૩) અરતિ (૪) ભય (૫) શોક (૬) દુગુંછા (૭) સ્ત્રીવેદ
(૮) પુરૂષવેદ (૯) નપુંસકવેદ (૧૦) મિથ્યાત્વ (૧૧) અવિરતિ
(૧૨) કષાય (૧૩) પ્રમાદ (૧૪) અશુભયોગ

બાહ્ય તેમજ આભ્યંતર પરિગ્રહનો સર્વાંશે ત્યાગ ફક્ત સાધુ-
પુરૂષોજ કરી શકે, પણ ગૃહસ્થધર્મ પાળવાવાળાને રૂષિમુનિઓએ
ઉપરોક્ત બાહ્યપરિગ્રહની મર્યાદા કરવાનુ કહ્યું છે, ને તે મર્યાદા
વ્યાજબી હોવી જોઇએ, કારણકે રૂ ૨૫) માસિક કમાતો
માણસ રૂ ૧) લાખની મર્યાદા બાંધે તો તેણે પરિગ્રહવ્રત ગ્રહણ
કર્યું છે, એમ કહેવાય નહી વ્યાજબીજ અને સંતોષી થવાની

(५) अणुव्रत—इच्छापरिमाण

घणधन्नाइमणोरह, विसए ज पुव्वणिच्छियाए वि ।
मज्जायाए चाओ, त वुच्चइ पचम वय सत्ये ॥१॥

(छाया)

धनधान्यादिमनोरथविषय कपूर्वनिश्चिताया अपि ।
मर्यादायास्त्यागस्तदुच्यते पञ्चमं व्रतं शास्त्रे ॥ १ ॥

भाषानुवाद

धन धान्य आदि नौ प्रकार के परिग्रह की मर्यादा कर लेना इच्छापरिमाण व्रत है । मनुष्य, हाथी, गाय, घोड़ा, भैंस आदि सचेतन और वस्त्र, रत्न, सोना–चाँदी आदि अचेतन पदार्थों को ममत्वभावपूर्वक ग्रहण करनेपर उनकी रक्षा के लिए इस प्रकारकी मर्यादा करलेना इच्छापरिमाण है, जैसे–"मै इतने मनुष्य गज अश्व आदि रखूंगा, इनसे अधिक नहीं, इतने वस्त्र रत्न हिरण्य आदि रखूंगा इससे ज्यादा नहीं" ॥१॥

द्रष्टिव्य ने मत मेळवु थाय तेवा वेनु कुळ भरी अने ७५ शेकत बाह्यपरिग्रहनी मर्यादा थया पछी आश्यतरने क्रमये छोडवानी कोशीश करे

(५) अणुव्रत—ईच्छापरिमाण

धनधान्य धन धान्यादि नव प्रकारना परिग्रहनी मर्यादा करवी तने ईच्छापरिमाणव्रत' कहे छे तेमज मनुष्य हाथी गाय भसादि सचेत अने रत्न, सुवर्णादि अचेत पदार्थोने

जहसत्तिं च जहिच्छं, परिग्गहस्सोइयेह मज्जाया ।
जह तिण्हऽप्पीभावो, हवइ तहा किं तु करणिज्जं ॥२॥

यथाशक्ति च यथेच्छ, परिग्रहस्योचितेह मर्यादा ।
यथा तृष्णाल्पीभावो भवति तथा किन्तु करणीयम् ॥ २ ॥

कितनी मर्यादा करना यह श्रावकों की इच्छा पर निर्भर है इसलिए सब, शक्ति और रुचि के अनुसार मर्यादा कर सकते है, किन्तु यह ध्यान में रखना चाहिए कि मर्यादा का प्रयोजन तृष्णा को कम करना है, इसलिए ऐसी मर्यादा करनी चाहिए जिससे तृष्णा कम हो। यही इस व्रत का तात्पर्य है। कहाभी है-

"जह जह लोहो अप्पो, जह जहऽप्पो परिग्गहारंभो ।
तह तह सुहस्स लाहो, णिज्जरणं चावि कम्माणं ॥ १ ॥
अणट्ठमूलं सव्वं, चइऊणं णं परिग्गह भावा ।
ललिए धम्मारामे, रमंति जे ते जणा धन्ना" ॥२॥

મમત્વભાવપૂર્વક ગ્રહણ કરી તેની મર્યાદા બાંધવી તેને પણ 'ઇચ્છાપરિમાણવ્રત' કહે છે ॥ ૧ ॥

જ્ઞાની પુરુષોએ કહ્યુ છે કે-"જેમ જેમ લોભ અલ્પ થાય અને જેમ જેમ આરભ અને પરિગ્રહની કમી થાય છે-તેમ તેમ સુખ વધતુ જાય છે, અને કર્મોની નિર્જરા થાય છે, સર્વ અનર્થોનુ મૂલ પરિગ્રહ છે જો પરિગ્રહનો ભાવપૂર્વક ત્યાગ કરે તો ધર્મરૂપી સુન્દર ઉદ્યાનમાં રમણ કરી શકે છે, ને આવા પુરુષ ધન્યવાદને પાત્ર છે"

एत्थवि पञ्चइयारा, खेत्ताइपमाणलंघणं पढमा ।
बीओ हिरण्णपभिइ,—प्पमाणपरिलंघणं चेव ॥३॥

अत्रापि पञ्चातीचाराः क्षेत्रादिप्रमाणलङ्घनं प्रथमम् ।
द्वितीयो हिरण्यप्रभृति,—प्रमाणपरिलङ्घनं चैव ॥ ३ ॥

भावार्थ—"लोभ ज्यों-ज्यों अल्प होता जाता है, त्यों-त्यों परिग्रह और आरंभ कम होते जाते हैं, सुख बढ़ता जाता है और कर्मों की निर्जरा होती है ॥ १ ॥ सब अनर्थों का मूल परिग्रह है। जो इन भावों के साथ त्याग कर धर्मरूपी सुन्दर उद्यान में रमण करते हैं वे महापुरुष धन्य हैं" ॥ २ ॥

इस इच्छापरिमाण व्रत के पांच अतीचार जानना चाहिए किन्तु सेवन न करना चाहिए। वे इस प्रकार हैं—

(१) क्षेत्रवास्तुप्रमाणातिक्रम, (२) हिरण्यसुवर्णप्रमाणातिक्रम (३) धनधान्यप्रमाणातिक्रम, (४) द्विपदचतुष्पदप्रमाणातिक्रम (५) कुप्यप्रमाणातिक्रम ॥ ३ ॥ ४ ॥

લોભના ન્યૂનપણા નામના મંત્રમાં પાપ ઘટે છે [illegible] મમત્વની [illegible] આશા ગી તે [illegible] [illegible] [illegible] દે છે ॥ ૨ ॥

આ વ્રતના પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આચરવા નહીં (૧) ક્ષેત્રવાસ્તુપ્રમાણાતિક્રમ, (૨) હિરણ્યસુવર્ણપ્રમાણાતિક્રમ, (૩) ધનધાન્યપ્રમાણાતિક્રમ, (૪) દ્વિપદચતુષ્પદપ્રમાણાતિક્રમ, (૫) કુપ્યપ્રમાણાતિક્રમ ॥ ૩-૪ ॥

(૧) [illegible] જમીનની મર્યાદા પૂરી થયે

तीओ धणाइविसय, प्पमाणलंघो अह चउत्थो उ।
दुपयाइणो पमाणुलंघो कुप्पस्स पंचमो णेओ ॥४॥
खेत्तं सस्सुप्पायण,–सत्ता भूमीगिहाइं तह वत्थु।
एसिं जा मज्जाया, ताए उलंघणं हवइ पढमो ॥५॥
दीणाराइसु घडिया,ऽघडियाणं जं सुवण्णाणं।
रुप्पाइसु रययाण, तह मज्जायावइक्कमो बीओ ॥६॥

तृतीयो धनादिविषयप्रमाणलङ्घ, अथ चतुर्थस्तु।
द्विपदादे प्रमाणोल्लङ्घ कुप्यस्य पञ्चमो ज्ञेय ॥ ४ ॥
क्षेत्र शस्योत्पादनसत्ता भूमीगृहादि तथा वास्तु।
एषा या मर्यादा, तस्या उल्लङ्घन भवति प्रथमः ॥ ५ ॥
दीनारादिषु घटिताऽघटिताना यत्सुवर्णानाम्।
रूप्यादिषु रजताना, तथा मर्यादाव्यतिक्रमो द्वितीय ॥ ६ ॥

(१) वर्षा या नदी आदि के जल से सींचे जाने पर धान्य को उत्पन्न करनेवाली भूमि को क्षेत्र कहते हैं। एक मजिलवाले और अनेक मजिल वाले–दोनों प्रकारके गृहों को वास्तु कहते हैं। इनकी जितनी मर्यादा की हो उसका उल्लघन करना क्षेत्र-वास्तुप्रमाणातिक्रम है ॥ ५ ॥

મકાનની એક મકાનમાં ગણત્રી કરવી તે અતિચાર છે આ પ્રમાણે ન કરવુ જોઈએ(૨)સોના ચાંદીની મર્યાદા પૂરી થયે નાની રકમને મોટી બનાવી પરિગ્રહની ગણત્રી નહી ઘટાડવી જોઇએ ૬

गुड घय-दुद्धाईण, तह जव-गोहूम-सालिपभिईण।
जो दढमज्जायाए, अइक्कमो हवइ सो तीओ ॥७॥
दासीदासाइसु तह, हंसाइसु किंच गयहयाइसु ज।
तारिसमज्जायाए, समइक्कमण चउत्थो सो ॥८॥

गुड-घृत-दुग्धादीनां तथा यव-गोधूम-शालिप्रभृतीनाम्।
यो दृढमर्यादाया अतिक्रमो भवति स तृतीयः ॥ ७ ॥
दासीदासादिषु तथा हंसादिषु किंच गज हयादिषु यत्।
तादृशमर्यादाया समतिक्रमण चतुर्थ स ॥ ८ ॥

(२) दीनार-(मुहर-सिक्का) तथा आभूषणरूप अर्थात् घड़ी हुई या बिना घड़ी हुई रजत (चाँदी-सोने) की निश्चित मर्यादा का उल्लंघन करना दूसरा अतिचार है ॥ ६ ॥

(३) घी, दूध, दही, गुड़, शक्कर आदि धन और चांवल, गेहूँ मूँग, उड़द, जौ, मक्का आदि धान्य कहेजाते हैं। इन दोनों के विषय में जो मर्यादा की हो उसका उल्लंघन करना तीसरा अतिचार है ॥ ७ ॥

(४) दासी, दास आदि मनुष्य और हंस मोर आदि पक्षी द्विपद, और हाथी, घोड़ा, गाय, बैल, भैंस आदि चतुष्पद

(૩) ધન ધાન્યનુ પરિમાણ પુરૂ થયું હોય અને પછી ધન ધાન્ય વધી જાય તો બીજાને નામે અથવા બીજાના નામનો સોદો રાખવો જોઈએ નહી ॥ ૭ ॥

દ્વિપદ ચતુષ્પદનુ પરિમાણ પુરૂ થએ બીજાના નામે તે

एवं मज्जायाए, सेज्जाऽऽसणवत्थ-भायणाइसु जं।
उल्लंघणमिह वुत्तो, अइयारो पंचमो एसो ॥९॥

एव मर्यादाया शय्याऽऽसनवस्त्रभाजनादिषु यत्।

उल्लङ्घनमिहोक्त, अतिचार पञ्चम एष ॥ ९ ॥

कहलाते है। इनके सम्बन्ध में की हुई मर्यादा को उल्लंघन करना चौथा अतिचार है ॥ ८ ॥

(५) शय्या, आसन, वस्त्र, वर्तन आदि कुप्य हैं। इनके संवन्धमें कीहुई मर्यादाको उल्लंघन करना पांचवाँ अतिचार है ॥९॥

॥ इति पञ्चाणुव्रतानि ॥

રાખવા જોઇએ નહી, તેમજ બીજાના દ્વિપદ ચતુષ્પદનો પોતાના માટે ઉપયોગ કરે નહી ॥ ૮ ॥

(૫) કપડા લત્તા, વાસણ ફેરનીચર આદિ વસ્તુની મર્યાદા પૂરી થએ તે ચીજોનુ મુલ્ય કમતી કરી બીજી ઘર વખરાની ચીજોનો ઉમેરો કરી મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન થવું જોઈએ નહી ॥૯॥

ઇતિ પાંચ અણુવ્રત.

(૬) દિશાપરિમાણવ્રત

પાંચ મૂળવ્રત ઉપરાંત શ્રાવકને માટે બીજા સાત વ્રત બતાવ્યા છે તે મૂળવ્રતોના ગુણમાં વધારો કરનારા હોઇ તે બાકીના સાતને ગુણવ્રત અને શિક્ષાવ્રતથી સંબોધવામાં આવે છે

ઉપરોક્ત વ્રતો જે સ્થૂલ રીતે ગ્રહણ કરવામાં આવે છે તો તેનો અર્થ એવો નથી કે લોકના ગમે તે સ્થળે જઇ તૃષ્ણા પાર પાડવા માટે ભટકવું વ્રતનો અર્થ સંતોષ ધારણ કરવાનો છે તો સાંસારિક કાર્યો પારપાડવા માટે જેમ બને તેમ ઓછા સ્થળે જવું એ ઇરાદાથી શાસ્ત્રકારોએ છઠ્ઠા વ્રતની પરૂપણા કરી છે

જેવી રીતે ખુલ્લા દ્વારવાળા ઘરમા કચરો આવે છે તે પ્રકારે અવ્રતીને આખા જગતના પાપનો હિસ્સો આવે છે મર્યાદા કરવાવાળી વ્યક્તિને જેટલુ ક્ષેત્ર ખુલ્લુ રહે છે, તેટલાજ ક્ષેત્રના પાપનો હિસ્સો આવે છે, ને બાકીનો બધ થાય છે છઠુ વ્રત ધારણ કરવાવાળી વ્યક્તિને આખા લોકનુ પાપ નહી આવતા બહુજ થોડા પાપનો હિસ્સો આવે છે કારણ કે તેણે તૃષ્ણાનો અમુક અંશે નિરોધ કર્યો છે આ વ્રત ધારણ કરવાથી તૃષ્ણાનો નિરોધ થાય છે તેટલુ જ નહી પણ મનને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને ભવિષ્યમાં સ્વર્ગ અને મોક્ષ સુખની પ્રાપ્તિ પણ થાય છે એટલા માટે દિશાનુ પરિમાણ બાંધવાનુ શાસ્ત્રકારોએ ફરમાવ્યુ છે

(६) दिग्व्रत.

मज्जाया गमणे होइ, पुव्वाइसु दिसासु जा।
एयं सिया दिसिवयं, तिविहं तं च कित्तियं ॥१॥

छाया.

मर्यादा गमने भवति पूर्वादिषु दिक्षु या ।
एतत्स्यादिग्व्रतं, त्रिविधं तच्च कीर्त्तितम् ॥ १ ॥

भाषानुवाद.

पूर्व पश्चिम आदि दिशाओंमें, 'मैं इतनी दूर तक ही जाऊँगा, इस से आगे नहीं जाऊँगा' इस प्रकार दिशाओं की या दिशाओं में मर्यादा करलेना दिग्व्रत है। यह व्रत तीन प्रकार का है ॥ १ ॥ (१) ऊर्ध्व (२) अधः और (३) तिर्यक्-दिशा संबन्धी।

---

(६) દિગ્વ્રત.

પૂર્વ પશ્ચિમ આદિ દિશાઓમાં અમુક મર્યાદા સુધી જવુ તે ઉપરાંત ન જવુ આ મર્યાદાને દિગ્વ્રત કહે છે.

ઉર્ધ્વ દિશામાં અમુક હદ સુધી જવુ તે ઉપરાંત ન જવુ તેને ઉર્ધ્વદિગ્વ્રત કહે છે. વાવડી કુવા તળાવ ગુફા ખાણ આદિ નીચી ભૂમિમાં અમુક હદ સુધી જવુ તેને અધોદિગ્વ્રત કહે છે વાયવ્ય નૈરૂત્ય ઈશાન આદિ ખુણાની પણ એમજ મર્યાદા થઇ શકે છે

उड्ढाहोतिरियचाण, भेया तत्थाइमं तु तं ।
पव्वयाइसमारोहे, जो मज्जायाविणिच्छओ ॥२॥
बीयं वावी-कूव-भूमि, घराइविसए तहा ।
वायव्वाइसु कोणेसु, पुव्वाइसु दिसासु य ॥३॥

ऊर्ध्वास्तिरश्चां भेदात्, तथाऽधरिमं तु तत् ।
पर्वतादिसमारोहे यो मर्यादाविनिश्चय ॥ २ ॥
द्वितीयं वापी कूप भूमिगृहादिविषये तथा ।
वायव्यादिषु कोणेषु पूर्वादिषु दिशासु च ॥ ३ ॥

ऊर्ध्वदिशामें इस प्रकारकी मर्यादा करलेना कि–'पर्वत-के इस भाग तक ही मैं चढूंगा, इस से ऊपर नहीं' यह ऊर्ध्वदिग्व्रत है ॥ २ ॥ बावड़ी, कुंआ, तालाब भूमिगृह (भौंयरा) आदि में घुसने की मर्यादा का नियम करना अधोदिग्व्रत है ॥ पूर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण दिशाओं में तथा वायव्य, नैर्ऋत्य, ईशान और आग्नेय कोणों में मर्यादा का नियम करना कि–'अमुक दिशा में इस से आगे नहीं जा

---

(૧) ઊર્ધ્વદિશાપ્રમાણ–અતિક્રમ–ઉર્ધ્વ દિશાના પરિમાણનુ ઉલ્લંઘન કરવુ (૨) અધોદિશાપ્રમાણ–અતિક્રમ–નીચેની દિશાની હદ ઓળંગવી. (૩) તિર્યગ્દિશાપ્રમાણ–અતિક્રમ–ચાર દિશા અને ચાર વિદિશા (ખૂણા)ની હદ ઓળંગી જવુ આ ત્રણ બાબત ખ્યાલ વિના થઈ ગઈ

मज्जायाए णियमणं, वक्खायं तिरियव्वयं ।
वयस्ससस्सवि पंचेव, अइयारा पकित्तिया ॥४॥
उड्ढे हेट्ठं तिरिक्खम्मि, मज्जायाए अइक्कमा ।
पुव्वाइसु तहा मज्जाइयक्खेत्तविवड्ढणं ॥५॥

मर्यादाया नियमन, व्याख्यात तिर्यग्व्रतम् ।
व्रतस्यास्यापि पञ्चैवातीचारा प्रकीर्त्तिता· ॥ ४ ॥
ऊर्ध्वेऽधस्तिरश्चि मर्यादाया अतिक्रमा ।
पूर्वादिषु तथा मर्यादितक्षेत्रविवर्द्धनम् ॥ ५ ॥

ऊँगा' यह तिर्यग्दिग्व्रत है ॥ इस के पाच अतिचार जानना चाहिए किन्तु सेवन नहीं करना चाहिए ॥ ४ ॥ वे ये हैं-(१) ऊर्ध्वदिक्प्रमाणातिक्रम-ऊंची दिशा के प्रमाणको उल्लंघन करना, (२) अधोदिक्प्रमाणातिक्रम-नीची दिशाकी सीमाका भंग करना, (३) तिर्यग्दिक्प्रमाणातिक्रम-तिरछी (पूर्व आदि) दिशाओंकी मर्यादा का उल्लंघन करना,

---

હોય, વિસ્મૃતિથી બની ગયુ હોય, જાણી કરીને ન બન્યુ હોય તોજ અતિચાર ગણાય અને તેની આલોયણા થાય, પણ આ ત્રણ બાબત જો જાણી બૂઝીને કરી હોય તો અનાચાર કહેવાય એટલે વ્રત ભંગ થયુ કહેવાય

(૪) ક્ષેત્રવૃદ્ધિ—અમુક દિશામાં જેટલી છુટ છે તેથી ઓછે જઈને તેટલા વધારાના કોશ બીજી દિશામાં ઉમેરી

मज्जायाणियमो जेसिं, दिसाए जारिसो कओ ।
एयव्विस्सरणं चेव, कमेणेह णिद्दिसिया ॥६॥

मर्यादानियमो येषां दिशो यादृश कृत ।
एतद्विस्मरणं चैव क्रमेणेह निदर्शिता ॥ ६ ॥

(४) क्षेत्रवृद्धि—पूर्वादि दिशाओंमें गमन आगमनके लिए नियत किए हुए क्षेत्रको आवश्यकता होने पर दूसरी दिशाके कुछ अंश को मिलाकर बढ़ा लेना ॥५॥ (५) स्मृत्यन्तर्धानम्—नियत मर्यादाको भूल जाना । इनमें से पहलेके तीन अतिचार बुद्धिपूर्वक न हों तब अतिचार कहलाते हैं जान-बूझकर कोई ऊर्ध्व आदि किसी दिशा के प्रमाण का उल्लंघन करे तो अनाचार होगा । चौथा अतिचार भी तब तक ही रहता है जब तक कि व्रत की अपेक्षा रखता हो, आगे वह भी अनाचार हो जाता है ॥ ६ ॥

यह दिग्व्रत नामका छट्ठा व्रत समाप्त हुआ ॥ ६ ॥

આગળ વધે તો અતિચાર લાગે (૫) સ્મૃતિ અંતરધાન-મર્યાદાનો ખ્યાલ ભૂલી જવો આ પાંચે અતિચાર વિસ્મૃતિ આદિથી થયેલ હોય તોજ અતિચાર ગણાય નહીતર જાણી બુઝીને કરવાથી અનાચાર કહેવાય ૬

ઉપભોગ-પરિભોગ-પરિમાણવ્રત

જીવને આ જગતની વસ્તુઓનો એટલો બધો મોહ છે કે જો કોઇ આખો લોક સુવર્ણમય કરીને આપે તો પણ જીવને સંતોષ થતો નથી. જીવ ફક્ત સંગ્રહ કરીનેજ રાજી થાય છે. એટલે સંગ્રહ કરવાની અપેક્ષાએ (૫ મુ) વ્રત દર્શાવ્યું છે પણ જે ચીજો મર્યાદિત ક્ષેત્રની અંદર આવેલી છે તે ચીજો લાખોના પ્રમાણમાં રહેલી છે ને બધી ચીજો જીવને ખપમાં પણ આવતી નથી છતાં ઉપયોગમાં લેવાની આકાંક્ષાએ પોતાને જરૂરીયાત ઉપરાંતની વસ્તુઓનો ત્યાગ પણ કરી શકતો નથી તેથી હમેશાની જરૂરીઆત ઉપરાંત વસ્તુઓના ત્યાગ માટે શાસ્ત્રકારોએ સૂચવ્યુ છે આ સંસારમાં અનાસક્ત પુરૂષને પોતાને જરૂર પડતી ચીજોજ હમેશા વાપરવાની છે તેટલા માટે જોઇતી ચીજોનુ પ્રમાણ બાંધી બાકીની ચીજોનો ત્યાગ કરવા માટે સાતમા વ્રતની યોજના થઈ છે તે સાથે વધારે સ્પષ્ટ કરવાનું જણાય છે કે જ્યારે સંસારમાં અમુક વસ્તુઓનુ પ્રમાણ કરી મુમુક્ષુ જીવ બાકીની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરે છે, તો પોતાના જીવનનિર્વાહ માટે જે અલ્પ હિંસાજન્ય ધંધો જરૂરનો હોય તે ધંધાની છુટ રાખી બાકીના હિંસાજન્ય ધંધાની પણ બંધી કરવી ઘટે છે તેટલા માટે સાતમા વ્રતમાં વધારે પ્રમાણમાં પાપની બંધી કરવાનો આશય છે.

ઉપભોગ પરિભોગની વસ્તુઓનો સમાવેશ મોટે ભાગે (૨૬) છવ્વીસ બાબતોમાં થઇ જાય છે.

(७) उपभोगपरिभोगपरिमाणव्रत

उवभोगाइसुं होइ, मज्जायाणियमो उ जो ।
गुणव्वएसु त तीयं, वयमेत्थ जिणागमे ॥१॥
भोयणा कम्मओ चेव, तमेयं दुविहं मयं ।
तत्थ भोयणओ ताव, वेमि एगेगसो कमा ॥२॥
तंजहा—१ल्लणिया २दंत—वणं चेव ३फलं तहा ।

छाया

उपभोगादिषु भवति मर्यादानियमस्तु यः ।
गुणव्रतेषु तत्तृतीयं व्रतमत्र जिनागमे ॥१॥
भोजनात्कर्मतश्चैव तदेतद्द्विविधं मतम् ।
तत्र भोजनतस्तावद्ब्रवीम्येकैकशः क्रमात् ॥२॥
तद्यथा—१ ऽऽर्द्रनयनिका २दन्तधावनं चैव ३फलं तथा ।

भाषानुवाद

उपभोग—परिभोगपरिमाण व्रत—उपभोग और परिभोगकी व्याख्या पहले करचुके हैं। उनकी मर्यादा करना उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रत है ॥ १ ॥ यह व्रत दो प्रकारका है—(१) भोजनसे और (२) कर्मसे ॥ २ ॥ १ आर्द्र

---

(७) ઉપભોગ—પરિભોગ પરિમાણ વ્રત

સાતમા વ્રતના ઉપર વર્ણન કર્યા મુજબ બે પ્રકાર છે (૧) ભોજનથી (૨) કર્મથી. (૧) પહેલા પ્રકારના ૨૬ વિભાગ છેઃ—

४अब्भंगणु५वट्टणाई, ६मज्जणं ७वत्थमेव य ॥३॥
८विलेवणं तहा ९पुप्फा-१०ऽऽभरणं चेव ११धूवणं।
एवं जं लोयविक्खायं, १२पेयं १३भक्खण १४मोयणो॥
१५सूवो१६विगइ१७सागाय,१८माहुरं१९जेमणंतहा ।
२०पाणीयं२१मुहवासोय,२२वाहणो२३पाणहोपुणो॥

४अभ्यञ्जनो-५द्वर्त्तने, ६मज्जन ७वस्त्रमेव च ॥३॥
८विलेपन तथा ९ पुष्पा १० भरण चैव ११धूपनम् ।
एव लोकविख्यात १२पेय १३भक्षण-१४मोदन ॥४॥
१५सूपो १६विकृति-१७शाकौच, १८माधुर १९जेमन तथा ।
२०पानीय २१मुखवासश्च, २२वाहनो-२३पानहौ पुनः ॥५॥

नयनिका, २ दन्तधावन, ३ फल, ४ अभ्यञ्जन, ५ उद्वर्त्तन, ६ मज्जन, ७ वस्त्र, ८ विलेपन, ९ पुष्प, १० आभरण, ११ धूप, १२ पेय, १३ भक्षण, १४ ओदन, १५ सूप, १६ विकृति, १७ शाक, १८ माधुरक, १९ जेमन, २० पानीय, २१ मुखवास, २२ वाहन, २३ उपानत्, २४ शयन २५ सचित्त और

(૧) આર્દ્ર નયનિકા, (૨) દન્તધાવન, (૩) ફલ, (૪) અભ્યંજન, (૫) ઉદ્વર્તન, (૬) મજ્જન, (૭) વસ્ત્ર, (૮) વિલેપન, (૯) પુષ્પ, (૧૦) આભરણ, (૧૧) ધુપ, (૧૨) પેય. (૧૩) ભક્ષણ, (૧૪) ઓદન, (૧૫) સૂપ, (૧૬) વિકૃતિ, (૧૭) શાક, (૧૮) માધુરક, (૧૯) જમણ, (૨૦) પાણી, (૨૧) મુખવાસ,

२४सयणं २५सचित्त २६दव्व, इच्चेव सव्ववत्थुसु।
मज्जायाए णियमणं, मय भोयणओ वयं ॥६॥

२४शयनं २५सचित्तं २६द्रव्यम् , इत्येव (२६)सर्ववस्तुषु ।
मर्यादाया नियमनं, मतं भोजनतो व्रतम् ॥६॥

२६ द्रव्य, इन उपभोग-परिभोग के योग्य पदार्थोंमें मर्यादा करना भोजनसे—उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रत है वह इस प्रकार—

(१) स्नान करनेसे भीगा हुआ शरीर पोंछनेके लिए वस्त्रोंकी मर्यादा करना आर्द्रनयनिकाविधिपरिमाण है। (२) दाँतों का मैल दूर करनेके लिए दातौन आदिकी मर्यादा करना दन्तधावनविधिपरिमाण है। (३) स्नान करने से पहले मस्तक आदि पर लेप करनेके लिए आँवले आदि फलोंकी मर्यादा करनेको फलविधिपरिमाण कहते हैं।

---

(२२) वाहन, (२३) उपानत्, (२४) शयन, (२५) सचित्त, अने (२६) द्रव्यो.

(१) स्नान कर्या पछी शरीर लुछवा माटे रूमालादि वस्त्रो नी मर्यादा करवी तेने 'आर्द्रनयनिका विधिपरिमाण' कहे छे (२) दांत मोढु आदि साफ करवा माटे दातण विगेरेनी मर्यादा करवी तेने 'दन्तधावनविधिपरिमाण' कहे छे (३) स्नान कर्या पहेला मस्तक शरीर आदि पर चोळवा माटे अगर लेप करवा माटे, अगर नाणाधोवामां वपरता फळ-फूलादिनी मर्यादा करवी तेने फळविधिपरिमाण कहे छे

(४) स्नानसे पूर्व शरीर पर मसलनेके लिए शतपाक सहस्रपाक आदि तैलोंकी मर्यादा करना **अभ्यञ्जनविधिपरिमाण** है। (५) स्नानसे पहले शरीरका मैल हटानेके लिए पीठी आदि की मर्यादा करना उद्वर्त्तनविधिपरिमाण है। (६) स्नानके लिए जलकी मर्यादा करना **मज्जनविधिपरिमाण** है। (७) पहनने ओढने आदिके लिए वस्त्रकी मर्यादा करना **वस्त्रविधिपरिमाण** है। (८) चन्दन कुंकुम केशर आदिकी मर्यादा करना **विलेपनविधिपरिमाण** है। (९) शरीर पर धारण करनेके

---

(૪) સ્નાન કર્યા પહેલા શરીર ઉપર મસળવા માટે શતપાક, સહસ્ર પાક આદિ તેલની મર્યાદા કરવી. અથવા શારીરિક સુખને માટે તેલ અત્તરાદિની મર્યાદા, કરવી તેને **અભ્યજનવિધિ પરિમાણ** કહે છે (૫) નહાવા માટે સાબુ, માટી, પીઠી, દહી આદિના શરીર પર લેપ કરી મેલ કાઢવા માટે આ વસ્તુની મર્યાદા કરવી તેને **ઉદ્વર્તનવિધિપરિમાણ** કહે છે (૬)સ્નાન કરવા માટે પાણી આદિની મર્યાદા કરવી તેને **મજ્જન વિધિપરિમાણ** કહે છે. (૭) પહેરવા ઓઢવા પાથરવા માટે સુતરાઉ ઉનના, જરી અને શણાદિના વસ્ત્રોની મર્યાદા કરવી તેને **વસ્ત્રવિધિપરિમાણ** કહે છે (૮) શરીરશોભા નિમિત્તે અગર લેપ કરવા નિમિત્તે ચંદન-કંકુ, કેશર સુખડ આદિની મર્યાદા કરવી તેને **વિલેપનવિધિપરિમાણ** કહે છે. (૯) શરીર પર ધારણ કરવા માટે અથવા સુંઘવા માટે ગુલાબ, મોગરો, ચમ્પો, ચંપેલી આદિ ફૂલની મર્યાદા કરવી તેને

लिए पुष्पोंकी मर्यादा करना पुष्पविधिपरिमाण है। (१०) शरीरकी शोभा बढानेके लिए कड़ा, कुंडल, केयूर आदि आभूषणोंकी मर्यादा करना आभरणविधिपरिमाण है। (११) वस्त्र और शरीरको सुगन्धित करनेके लिए धूप दिये जाने योग्य पदार्थोंकी मर्यादा करना धूपविधिपरिमाण है। (१२) पीने योग्य काथ (काढा) औषध तथा मपानक (शर्बत) आदि वस्तुओंकी मर्यादा करना पेयविधिपरिमाण है। (१३) पक्वानोंकी मर्यादा करना भक्षणविधिपरिमाण है। (१४) कम्म आदि जातिके शालि (चावल) की मर्यादा करना ओदनविधिपरिमाण है ॥४॥ (१५) चावल आदिमें मिलाकर खाय दालोंकी मर्यादा करना सूपविधिपरिमाण है।

પુષ્પવિધિપરિમાણ કહે છે (૧) શરીરપર શોભા કરવા માટે ઘરેણા-દાગીના આદિ આભૂષણોની મર્યાદા કરવી તેને આભરણવિધિપરિમાણ કહે છે (૧૧) વસ્ત્ર અથવા શરીરને સુગંધિત બનાવવા માટે અગર મકાનાદિ સુવાસિત બનાવવા માટે ધુપ ધુમાડો વિગેરેની મર્યાદા કરવી તેને ધૂપવિધિ પરિમાણ કહે છે (૧૨) પીવાની વસ્તુ જેવી કે રાબડી, ચાય શર્બત કોફી, ઉકાળો વિગેરેની મર્યાદા કરવી તેને પેયવિધિ પરિમાણ કહે છે (૧૩) ખાવા માટે મિઠાઇ પકવાન આદિની મર્યાદા કરવી તેને ભક્ષણવિધિ પરિમાણ કહે છે (૧૪) શીખા, ખીચડી કુશી વિગેરે રાંધી શકાય, પકાવી શકાય તેવી વસ્તુ ઓની મર્યાદા કરવી તેને ઓદનવિધિ પરિમાણ કહે છે

(१६) घी दूध आदिकी मर्यादा करना **विकृतिविधि-परिमाण** है। (१७) वथुआ आदि शाकों की मर्यादा करना **शाकविधिपरिमाण** है। (१८) पके हुए स्वादिष्ट मीठे केला, आम, पनस, आदि फलोंकी मर्यादा करना **माधुरकविधि-परिमाण** है। (१९) सेव, पूआ, बड़ा, पकौड़ी आदिकी मर्यादा करना **जेमनविधिपरिमाण** है। (२०) पीने के जल की गर्यादा करना **पानीयविधिपरिमाण** है। (२१) मुखको सुवासित करनेके लिए लूँग कपूर आदि वस्तुओंकी मर्यादा

(૧૫) તુવેર, અડદ, મગ, ચણા, વાલ વિગેરેની દાલની મર્યાદા કરવી તેને સૂપવિધિ પરિમાણ કહે છે (૧૬) ઘી, દહી, દુધ, તેલ, સાકર આ પાંચ પ્રકારના વિગય કહ્યાં છે, તેની મર્યાદા કરવી તેને વિકૃતિવિધિ પરિમાણ કહે છે નિકૃષ્ઠ વિગય જેવા કે—દારૂ, ચરબી, માંસ વિગેરેનો સર્વથા ત્યાગ કરવો. (૧૭) લીલા શાકઆદિની મર્યાદા કરવી તેને શાકવિધિ પરિ-માણ કહે છે (૧૮) પાકા સ્વાદિષ્ટ મિઠા ફળ, જેવા કે—કેળા, જામ, કેરી, પનસ આદિ ફળોની મર્યાદા કરવી તેને માધુરક વિધિ પરિમાણ કહે છે તેમજ સુકા મેવો જેવો કે—દ્રાક્ષ, બદામ, પિસ્તા, ચારોલી, ખજુર આદિની મર્યાદા કરવી તેને પણ માધુરકવિધિપરિમાણ કહે છે (૧૯) સેવ, પૌઆ, વડા, પકોડી—આદિ ખાવામાં વપરાતી તૈયાર કરેલી ચિઝોની મર્યાદા કરવી તેને જમણવિધિપરિમાણ કહે છે (૨૦) પીવાના પાણીની મર્યાદા કરવી તેને જલવિધિપરિમાણ કહે છે.

करना मुखवासविधिपरिमाण है। (२२) घूमने फिरने आदि के लिए हाथी, घोड़ा, रथ, मोटर, जहाज, हवाईविमान आदिकी मर्यादा करना वाहनविधिपरिमाण है। (२३)पैरों की रक्षाके लिए जूते (पगरखी) मोजे आदि की मर्यादा करना उपानह्विधिपरिमाण है ॥ ५ ॥ (२४) सोनेके लिए खाट पलंग आदिकी मर्यादा करना शयनविधिपरिमाण है। (२५) इलायची ताम्बूल आदि सचित्त वस्तुओंकी मर्यादा करना सचित्तविधिपरिमाण है। (२६) खादिम स्वादिम आदि द्रव्योंके विषयमें एक दो आदि संख्याकी मर्यादा करना द्रव्यविधिपरिमाण है।

(२१) મુખને સુવાસિત કરવા માટે, પાન-સોપારી-એલાયચી-લવીંગ ઇત્યાદિ વિગેરેની મર્યાદા કરવી તેને મુખવાસવિધિ પરિમાણ કહે છે (૨૨) ચાર પ્રકારના વાહન બતાવ્યા છે (૧) ચાલે એવા-ઘોડા-ઊંટ-હાથી-બળદ વિગેરે (૨) ફરવાવાળા-ગાડી-મોટર-બગી-ટ્રામ-સાઇકલ-રથ વિગેરે (૩) તરવાવાળા-સ્ટીમર વહાણ હોડીયા વિગેરે (૪) ઉડવાવાળા-હવાઈ-જહાજ-બલુન વિગેરે આ ચારે પ્રકારના વાહનની મર્યાદા કરવી તેને વાહનવિધિપરિમાણ કહે છે (૨૩) હાથપગની રક્ષા માટે મોજા-બુટ-પગરખા આદિની મર્યાદા કરવી તેને ઉપાનહ્વિધિપરિમાણ કહે છે (૨૪) સુવા બેસવા માટે આસન-પલંગ-ખાટ-ખુરસી-ટેબલ વિગેરેની મર્યાદા કરવી તેને શયનવિધિપરિમાણ કહે છે

तात्पर्य यह है कि-जो उत्कृष्ट व्रतधारी है उसे चारों प्रकारका प्रासुक ही आहार ग्रहण करना चाहिए। यदि प्रासुक न ग्रहण करे तो सचित्तका त्याग करना चाहिए। यदि सचित्तका भी त्याग न करे तो अनन्तकाय और बहुबीजका त्याग तो करना ही चाहिए।

उपरोक्त सब न कर सके तो कमसे कम सचित्त १, द्रव्य (खाद्य पदार्थों की सख्या) २, विकृति (विगई-दूध आदि) ३, उपानत् (पगरखी मौजे आदि) ४, ताम्बूल ५, वस्त्र ६,

---

(૨૫) પાણી-લીલોતરી તથા બીજી સચેત વસ્તુઓ જે હમેશના વ્યવહારમાં આવતી હોય તેની મર્યાદા કરવી તેને સચિત્તવિધિપરિમાણ કહે છે (૨૬) ઉપર જણાવ્યા મુજબ અને જે વસ્તુઓ હમેશના વ્યવહારમાં આવતી હોય તે વસ્તુઓની સખ્યાનુ પરિમાણ બાંધવુ તેને દ્રવ્યવિધિપરિમાણ કહે છે

તાત્પર્ય એ છે કે જેણે ઉત્કૃષ્ટ વ્રત ધારણ કીધા છે તેણે ચારે પ્રકારના આહાર પ્રાસુક ગ્રહણ કરવા જોઇએ. જો પ્રાસુક આહાર ગ્રહણ ન કરી શકે તો સચિત્તનો ત્યાગ કરે, અગર સચિત્તનો પણ ત્યાગ ન કરી શકે તો અનતકાય અને બહુબીજનો ત્યાગ તો શ્રાવકે જરૂર કરવોજ જોઇએ

ઉપર દર્શાવેલ ૨૬-પ્રકારની મર્યાદા ન કરી શકે તો શ્રાવકગણ નીચે જણાવેલ ૧૪ નિયમ તો અવશ્ય યથાશક્તિ પ્રતિદિન ચિતારે-આચરે

पुष्प ७, वाहन ८, शयन (खाट–पलंग आदि) ९, विलेपन (चन्दनादि) १०, ब्रह्मचर्य ११, दिशा १२, स्नान १३, और भक्त (भोजन) १४, इनके विषयमें मर्यादा करने रूप चौदह नियम तो श्रावकको यथाशक्ति प्रतिदिन अवश्य विचारने (करने) चाहिए ॥ ६ ॥

---

(१) सचेत वस्तुओ खावानी मर्यादा (२) द्रव्य–खावा लायक पदार्थोनी संख्या राखवी. (३) विकृति–घी–दूध–दही विगेरेनी मर्यादा (४) उपानत्–पगरखा–मोजा आदिनी मर्यादा (५) पान–सोपारी–एलाईची आदि मुखवासनी मर्यादा (६) पहेरवा–ओढवा–वापरवा माटे वस्त्रनी मर्यादा (७) पुष्प, अत्तर आदि सुंघवानी वस्तुओनी मर्यादा (८) वाहन–उपरोक्त चार प्रकारना वाहन वापरवानी मर्यादा (९) शयन–खाट–पाटला–पलंग–खुरसी–मेज आदि फरनीचर वापरवानी मर्यादा (१०) विलेपन–चन्दन केशर आदि शरीरपर लगाडवावाळी वस्तुओनी मर्यादा (११) ब्रह्मचर्य पाळवानी मर्यादा (१२) अमुक दिशाओमां अमुक गाम सुधी जवानी मर्यादा (१३) स्नान करवानी अने स्नान करवामां वपराती चीजो जेवी के–पाणी साबु, तेल, पीठी आदिनी मर्यादा (१४) भोजनमां वपराती तमाम चीजो जेवी के–चोखा, घउं, दाळ, बाजरी विगेरेनी मर्यादा ६

अइयारा उ पंचेव, एयस्सवि णिरूविया ।
सचित्तच्चायसंकप्पे, कये जं तस्स भक्खणं ॥७॥
मज्जाइयसचित्तेणाहियस्सस्सऽहवाऽऽइमो ।
गुंद-पक्कफलाईणं, जं वाऽणट्ठिफलस्स जो ॥८॥

अतिचारास्तु पञ्चैवैतस्यापि निरूपिता ।
सचित्तत्यागसंकल्पे कृते यत्तस्य भक्षणम् ॥७॥
मर्यादितसचित्तेनाधिकस्यास्याऽथवाऽऽदिम ।
गुन्द्रपक्वफलादीनां, यद्वाऽनष्टिफलस्य य ॥८॥

इसके पाच अतिचार जानना चाहिए किन्तु सेवन नहीं करना चाहिए। वेइ स प्रकार हैं–(१) सचित्ताहार, (२) सचित्त-प्रतिबद्धाहार, (३) अपक्व औषधि (वनस्पति) का खाना, (४) अधकच्ची (मुश्किल से पकनेवाली) औषधि खाना, (५) तुच्छ औषधि खाना।

(१) **सचित्ताहार**–सचित्त पदार्थों के त्यागी, अथवा मर्यादा कर लेनेवाले द्वारा परिमाण से अधिक सचित्त आहार खाया जाना ॥७॥

આ વ્રતને પણ પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આદરવા નહી (૧) સચિત્તાહાર (૨) સચિત્ત પ્રતિબદ્ધાહાર (૩) અપક્વ ઔષધિ (વનસ્પતિ)નુ ખાવુ. (૪) અદ્ધકચરી પકાએલી વસ્તુ ખાવી અથવા વિધિપૂર્વક રાંધ્યા સિવાયની વસ્તુ ખાવી. (૫) તુચ્છ વનસ્પતિ યાને ઔષધિનુ ખાવુ.

आहारो सो मओ वीओ, अइयारो वये इह ।
[1]ओसहीएमिपक्काए, भक्खण चेव तीयगो ॥९॥

आहार स मतो द्वितीयोऽतीचारो व्रते इह ।
ओषधीरपक्वाया भक्षणं चैव तृतीयकः ॥९॥

(२) सचित्तप्रतिबद्धाहार–सचित्त वृक्ष आदि के साथ मिले हुए गोंद, पके फल आदिका भोजन करना अथवा "गुठली सचित्त है उसे फेंक दूंगा और रस–रस चूस लूँगा" ऐसा विचार कर आम आदि का खाना दूसरा अतिचार है ॥ ८ ॥

(३) अपक्वौषधिभक्षणता–अपक्व अर्थात् अल्प (थोडी) पकी हुई वनस्पति का भक्षण करना तीसरा अतीचार है।

---

(१) સચિત્તાહાર—કોઇએ સદંતર સચિત વસ્તુ ખાવાની બંધી કરી હોય અગર અમુક મર્યાદા હોય તેવી વ્યક્તિએ મર્યાદા ઉપરાંત ભૂલથી ખાય તો અતિચાર લાગે અને જાણી કરીને ખાય તો વ્રતનો ભંગ થયો અથવા એટલે અનાચાર થયો કહેવાય અથવા જે સચિત વસ્તુનો ત્યાગ કર્યો હોય તે સચિત વસ્તુ પૂરી રીતે અચિત ન થઈ હોય તો ભોગવવી નહિ, જે ભોગવે તો અતિચાર થયો કહેવાય.

(૨) સચિત્તપ્રતિબદ્ધાહાર—સચિત વસ્તુની સાથે લાગેલ અચિત વસ્તુનો આહાર કરવાથી અતિચાર લાગે માટે તેવી

---

१ 'ओसहीअ ईसिपक्काए' इति पाठभेदः ।

दुप्पक्कोसहि-आहारो, अइयारो चउत्थगो ।
भूसिबिप्पभिईआय, तुच्छाए ओसहीअ जो ॥१०॥
आहारो अइयारो सो, वए एत्थत्थि पंचमो ॥

दुष्पक्कौषध्याहारोऽतीचारश्चतुर्थक ।
भूशिम्बीप्रभृतेश्च तुच्छाया औषधेर्य॰ ॥१०॥
आहारोऽतीचार स व्रत इहास्ति पञ्चम॰

दोनों रूप मिले रहने से पके हुए का सन्देह रहता है इस से ईषत्पकका भी भक्षण हो सकता है, इसलिए इस अतिचार की संभावना है ॥ ९ ॥

(४) **दुष्पक्कौषधिभक्षणता**-चिर कालसे अग्नि की आँच द्वारा सिझने वाली तूवी, चमलेकी फली आदि का भक्षण करना। इसमें आरंभ अधिक है और मिश्र होने का सन्देह रहता है अतः यह अतिचार है ॥

સચેત અચેતવાળી મિશ્ર વસ્તુ ખાવી જોઇએ નહી ઝાડની સાથે લાગેલો ગુદર વિગેરે આવા પ્રકારનાને બીજો અતિચાર કહે છે.

(૩) અપકવ ઔષધિ ભક્ષણુ—પૂરા પાકયા ન હોય તેવા પદાર્થનો આહાર કરવો વિગેરે

(૪) દુષ્પકવૌષધિ ભક્ષણુ—અવિધિપૂર્વક જે વસ્તુ પકાવવામાં આવી હોય તેનો આહાર કરવો તે અતિચાર ગણાય, જેવા કે ભડથાં કરેલાં રીંગણાં–પોંક–મકાઈના ડોડા–સીગ વિગેરે જે વસ્તુ વધારે અગ્નિથી પાકે તેવી વસ્તુ ખાવી જોઇએ નહિ, કારણ કે તે વસ્તુઓ ઘણે અ શે કાચી રહેવા સભવ છે.

[७] कर्मतउपभोगपरिभोगपरिमाणव्रतम्

उवभोगाइसु साहण,-दव्वाणमुवज्जणाय वावारो।
तस्सि ज परिमाणं, चइऊणऽणंतसावज्ज ॥१॥

उपभोगादिषु साधन-द्रव्याणामुपार्जनाय व्यापार ।
तस्मिन् य परिमाणं, त्यक्त्वाऽनन्तसावद्यम् ॥१॥

(५) तुच्छौषधिभक्षणता-जिसमें विराधना अधिक और तृप्ति कम हो ऐसी वनस्पति को तुच्छ वनस्पति कहते हैं। जैसे-मूंगफली सीताफल आदि ॥ १० ॥ इन का भक्षण करना तुच्छौषधिभक्षण है।

ये भी अबुद्धिपूर्वक हों तो अतिचार हैं, और यदि बुद्धि-पूर्वक हों तो अनाचार है ॥ १०-२ ॥

कर्मसे-उपभोगपरिभोगपरिमाण व्रत

उपभोग-परिभोग के योग्य पदार्थों की प्राप्ति का साधन द्रव्य है। अतः उस द्रव्य को उपार्जन करने के लिए किय

---

(५) तुच्छौषधि भक्षण—जे वस्तुमां खावानो भाग थोडे होय अने फेंकी देवानो भाग वधारे होय ते वस्तु खावार्थी अतिचार लागे जेमां के-दाडम-सीताफळ-शेरडी-विगेरे

भोजनथी मर्यादित त्याग उपरोक्तपणाने आधारे कर्या पछी महान हिंसाजन्य व्यापारथी मर्यादित थवानु शास्त्रकार फरमावेछे

કર્મથી ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણવ્રત

ઉપભોગ પરિભોગમાં આવતા પદાર્થોની પ્રાપ્તિનુ સાધન દ્રવ્ય છે તેથી આ દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરવામાં થતા વ્યવસાયને

इणमुवभोगाईणं, कम्मा वयमागमे समक्खायं ।
अस्सऽइयारा पणरस, हवंति अग्गे कमेण दट्ठव्वा ।२।

इदमुपभोगादीना, कर्मतो व्रतमागमे समाख्यातम् ।
अस्यातिचारा पञ्चदश भवन्ति, अग्रे क्रमेण द्रष्टव्याः ॥२॥

जाने वाला व्यापार भी उपभोग-परिभोग शब्द से कहा जाता है, इसलिए इस का अर्थ यह हुआ कि उपभोग-परिभोग की प्राप्ति के लिए अत्यन्त सावद्य व्यापार का परित्याग कर के (व्यापार की) मर्यादा कर लेना **कर्मसे उपभोग-परिभोग-परिमाण व्रत** है ॥ १ ॥

इस के पन्द्रह कर्मादान (अतिचार) श्रावक को जानना चाहिए परन्तु उन का सेवन नहीं करना चाहिए। वे ये हैं-

(१) इंगालकर्म, (२) वनकर्म, (३) शाकटिककर्म, (४) भाटीकर्म, (५) स्फोटीकर्म, (६) दन्तवाणिज्य, (७) लाक्षा-

---

ઉપભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રતમાં ગણવામાં આવે છે. તેથી ઊપભોગ પરિભોગની પ્રાપ્તિને માટે અત્યન્ત સાવદ્ય (હિંસાકારી) વ્યાપારનો પરિત્યાગ કરી અમુક ધંધાની મર્યાદા કરવી તેને કર્મથી ઊપભોગ પરિભોગ પરિમાણ વ્રત કહે છે

જે વ્યાપારથી મહાન કર્મબન્ધન અથવા પાપ ઉત્પન્ન થાય છે તેને શાસ્ત્રકારો કર્માદાન કહે છે તે વ્યાપારના ૫ંદર ભાગો નીચે દર્શાવવામાં આવ્યા છે તે ત્યાગવા જોઇએ—

(૧) ઇંગાલકર્મ, (૨) વનકર્મ, (૩) શાકટિકકર્મ, (૪) ભાટીકર્મ, (૫) સ્ફોટીકર્મ, (૬) દન્તવાણિજ્ય, (૭) લાક્ષા-

दहिऊण कट्ठजाय तस्सिंगालेहिं जीवियायरण ।
इगालकम्मणामा, पढमो अस्सऽत्थि अइयारो ॥२॥

दग्ध्वा काष्ठजातं तस्याङ्गारैर्जीविकाऽऽचरणम् ।
इङ्गालकर्मनामा प्रथमोऽस्यास्त्यतिचार ॥२॥

वाणिज्य, (८) रसवाणिज्य, (९) विषवाणिज्य, (१०) केश-वाणिज्य, (११) यन्त्रपीडनकर्म (१२) निर्लाञ्छनकर्म, (१३) दवाग्निदापन, (१४) सरोह्रदतडागशोषण, (१५) असतीजन-पोषण ॥ २ ॥

(१) इंगालकर्म—लकड़ियाँ जलाकर उनके कोयलों का व्यापार करना। इस से षट्काय की बहुत हिंसा होती है इसलिए यह अतिचार है। आगे भी इसी कारण अतिचार समझना चाहिए ॥ १ ॥

(२) वनकर्म—जंगल काटकर लकड़ियां बेचना।

વાણિજ્ય, (૮) રસવાણિજ્ય, (૯) વિષવાણિજ્ય, (૧૦) કેશવાણિજ્ય (૧૧) યન્ત્રપીડનકર્મ, (૧૨) નિર્લાઞ્છનકર્મ (૧૩) દવાગ્નિદાપન, (૧૪) સરોહ્રદતડાગશોષણ, (૧૫) અસતીજન પોષણ

(૧) ઇંગાલકર્મ—સગડીથી કાષ્ઠાદિ બાળવીને કોલસો તૈયાર કરી વેપાર કરવો તે આ બાબતમાં ચુનો, ઈંટ, વિગેરેના બનાવવાનો સમાવેશ થાય છે

(૨) વનકર્મ—જંગલ તથા લીલા વૃક્ષ કાપવા તે.

वणकम्मक्खो बीओ, छित्ता जं कट्ठविक्कयायरणं।
सगडविणिम्मिइकज्जं, साडीकम्माभिहो तीओ॥४॥
पसुपभिइहिं च भाडग,-गहणा जं जीवियासमायरणं
सो अइयारो चोत्थो, भाडीकम्माभिहो णेओ ॥५॥
पत्थरदारणपुढवी,-खणणव्वावारजीवियायरणं ।
फोडीकम्मक्खो इह, अइयारो पंचमो वुत्तो ॥६॥

वनकर्माख्यो द्वितीयश्छित्त्वा यत्काष्ठविक्रयाचरणम् ।
शकटविनिर्म्मितिकार्यं, शाकटिककर्माभिधस्तृतीय ॥४॥
पशुप्रभृतिभिश्च भाटकग्रहणाद् यज्जीविकासमाचरणम् ।
सोऽतिचारश्चतुर्थो भाटीकर्माभिधो ज्ञेय ॥५॥
प्रस्तरदारण-पृथिवीखननव्यापारजीविकाचरणम् ।
स्फोटीकर्माख्य इहातिचार पञ्चम उक्त ॥६॥

(३) **शाकटिककर्म**-शकट (गाड़ी) बना-बनाकर जीविका चलाना ॥ ४ ॥

(४) **भाटीकर्म**-भाड़ा लेकर पशुओं आदि के द्वारा जीविकानिर्वाह करना ॥ ५ ॥

---

(૩) શાકટિકકર્મ-ગાડી-એક્કા-બગી-મોટર-જહાજ-સ્ટીમર-વિગેરે વાહન બનાવવા તેમજ વેચવાનો વેપાર કરવો.

(૪) ભાટીકર્મ—ઉંટ-ઘોડા-બેલ-વિગેરે ત્રસ પ્રાણીઓ ભાડે આપી તેનાપર ભાર લાદીને આજીવિકા ચલાવવી તે

छट्ठो गयाइदत व्वावारो हवइ दतवाणिज्ज ।
तयणुय जउकयविक्कय,-वावारो लक्खवाणिज्ज॥७॥

षष्ठो गजादिदन्तव्यापारो भवति दन्तवाणिज्यम् ।
तदनु च जतुक्रयविक्रयव्यापारो लाक्षावाणिज्यम् ॥७॥

(५) स्फोटीकर्म—जमीन खोदकर और पत्थर आदि फाड़कर जीविका चलाना ॥ ६ ॥

(६) दन्तवाणिज्य-दाँतों का लेन-देन (व्यापार) कर के जीविका करना। ऐसा करने से लोभी किरात आदि हाथी आदि को मारने के लिए उत्साहित होते हैं, इसलिए इसे अतिचार कहा है।

(७) लाक्षावाणिज्य-लाख का व्यापार करके जीविका निर्वाह करना। लाख उपलक्षण है इसलिए मेनसिल, साबु, क्षार (सज्जी आदि) टंकणखार आदिका भी ग्रहण करना चाहिए। लाख आदि के वर्ण वाले कुंथुवा आदि जीवों की हिंसा होती है इस कारण इसे अतिचार कहा है ॥ ७ ॥

---

(५) स्फोटीकर्म—पत्थर-अथवा, अनरम विगेरेनी खाणो खोदावी वेपार करवो

(६) दन्तवाणिज्य—हाथीदांत-रेशम-कस्तुरी- शीप शंख, शींगडा कोडी, वाघना नख हरण विगेरेना चामडानो व्यापार करवो ते

(७) लाक्षावाणिज्य-लाख-साबु-सोडा टंकणखार-विगेरे खारनो धंधो करवो ते

मज्जाइक्कयविक्कय,-वावारा जीवियाअ णिव्वाहो।
रसवाणिज्जपयक्खो, अइयारो अट्ठमो विणिद्दिट्ठो॥८॥
वावारो य विसाणं, जो सिंगयसोमलाईणं।
सो एसो अइयारो, विसवाणिज्जाभिहो णवमो॥९॥

मद्यादिक्रयविक्रयव्यापाराज्जीविकाया निर्वाह ।
रसवाणिज्यपदाख्यो,-ऽतिचारोऽष्टमो विनिर्दिष्ट ॥८॥
व्यापारश्च विषाणा य शृङ्गकसोमलादीनाम् ।
स एषोऽतिचारो विषवाणिज्याभिधो नवम ॥९॥

(८) **रसवाणिज्य**-मदिरा आदि रसों का व्यापार कर के जीविका कमाना रसवाणिज्य है। यह वध वन्ध आदि अनर्थों को उत्पन्न करता है अतः अतिचार है ॥८॥

(९) **विषवाणिज्य**-शृङ्गक सोमल आदि विषों का व्यापार करके जीविका निर्वाह करना। यह साक्षात् ही प्राण नाश का कारण है अत एव इसे अतिचार कहा है ॥ ९ ॥

(१०) **केशवाणिज्य**-केश का अर्थ है केशवाला, लक्षणासे दासदासी आदि द्विपदोंका ग्रहण होता है, उन का

---

(૮) રસવાણિજ્ય—દારૂ, ચર્બી, વેજીટેબલ ઘી વિગેરેનો વેપાર કરવો તે.

(૯) વિષવાણિજ્ય—ઝેરી પદાર્થ-સોમલ આદિ ઝેરી વસ્તુઓનો વેપાર કરવો તે

(૧૦) કેશવાણિજ્ય—ચમરીગાય આદિ પશુઓના વાળ,

अह दसमो अइयारो, इह वुच्चइ केसवाणिज्जं ।
क्यविक्कयवावारो, दासीदासाइयाण जो ॥१०॥
तिलसरिसवाइपीलण,-वावारो जतपीलणं कम्म ।
एत्थ वए अइयारो, कहिओ एगारसो एव ॥११॥

अथ दशमोऽतिचार इहोच्यते केशवाणिज्यम् ।
क्रयविक्रयव्यापारो दासीदासादीनां च ॥१०॥
तिलसर्षपादिपीडन —व्यापारो यन्त्रपीडन कर्म ।
अत्र व्रतेऽतिचार कथित एकादश एवम् ॥११॥

व्यापार करना केशवाणिज्य है। दास दासी आदि की पराधीनता और बन्ध आदि का हेतु होने से इसे अतिचार कहा है ॥१०॥

(११) यन्त्रपीडनकर्म-यंत्र (कोल्हू आदि) द्वारा तिल सरसों आदि पेरने का व्यापार करना ॥ ११ ॥

(१२) निर्लाञ्छनकर्म-बैल, भैंसा, बकरा आदि को नपुंसक बनाना (बधिया बनाना)। इस से बैल आदि को अत्यन्त पीड़ा होती है इसलिए यह अतिचार है ॥ १२ ॥

પક્ષીઓના પીંછા તથા ચામડા વિગેરેનો વ્યાપાર કરવો આ ધંધામાં ગુલામ-દાસ-દાસીનો પણ સમાવેશ કરવામાં આવે છે

(૧૧) યન્ત્રપીડન કર્મ—ઘાણ, મીલ વગેરે આદિ યાંત્રિક ચીજોથી વેપાર કરવો તે

(૧૨) નિર્લાંછનકર્મ–બેલઆદિને નપુંસક બનાવવાનો,

अज-वस-महिसाईणं, जो संढीकरणरूव-वावारो
णिल्लंछणकम्मक्खो, अइयारो वारसो एसो ॥१२॥
जं च दवाणलदाणं, भूमीए उव्वरत्तणं करिउं ।
सो तेरसाइयारो, दवग्गिदावणपयक्खाओ ॥१३॥
धन्नाइववणपोसण,-कए य सरदहतलायाणं ।
जो सोसो सो सरदह,-तलायसोसणमईयारो ॥१४॥

अज वृप-महिपादीना य पण्ढीकरणरूपव्यापार ।
निर्लाञ्छनकर्माख्योऽतिचारो द्वादश एष· ॥१२॥
यच्च दवानलदान, भूम्या उर्वरात्व कर्त्तुम् ।
स त्रयोदशातिचारो,-दवाग्निदापनपदाख्यात· ॥१३॥
धान्यादिवपनपोषणकृते च सरोह्रदतडागानाम् ।
य शोष स सरोह्रदतडागशोषणमतीचार ॥१४॥

(१३) दवाग्निदापन-भूमि को उर्वरा (उपजाऊ) बनाने के लिए दवाग्नि प्रज्वलित करना । त्रस स्थावर जीवों की हिंसा का कारण होने से इसे अतिचार कहा है ॥ १३ ॥

(१४) सरोह्रदतडागशोषण-धान्य आदि बोने के

---

૭૮ બેલ પાડા આદિના નાક કાન છેદવાનો, બકરા વિગેરેનો નાક કાન ચીરવાનો વ્યાપાર કરવો તે

(૧૩) દવાગ્નિદાપન—ભૂમિને ફળદ્રુપ બનાવવા માટે આગ લગાડવી તે

कुलटा वेसाईणं, पोसो भाडेण जीवियट्ठ जो ।
सो असईजणपोसण,–मइयारो पणरसो णेओ ॥१५॥

कुलटावेश्यादीनां पोषो भाटेन जीविकार्थं च ।
सोऽसतीजनपोषणमतिचार पञ्चदशो ज्ञेयः ॥१५॥

लिए या बोये हुए धान्यों को पुष्ट करने के लिए सर हृद तडाग आदिमें से जल निकाल कर उन्हें सुखा देना। यह साक्षात् ही त्रस–स्थावर जीवों की हिंसा का कारण है इससे इसे अतिचार कहा है ॥ १४ ॥

(१५) असतीजनपोषण–जीविका निर्वाह करने के लिए कुलटा स्त्रियों को भाड़ा देकर रखना। यह सब अनर्थों का मूल और ब्रह्मचर्य का नाशक है, इसलिए इसे अतिचार कहा है।

ये पन्द्रह कर्मादान कहलाते हैं। जिन के द्वारा कठिन कर्मों का बन्ध होता है या कठोर कर्मों का जिन के द्वारा आदान–ग्रहण–होता हो उन्हें कर्मादान कहते हैं। इन कर्मों

---

(૧૪) સરોહ્રદતડાગશોષણ—તળાવ-કુંડ આદિ, આજીવિકા માટે સુકાવવાનો વ્યાપાર કરવો તે

(૧૫) અસતીજનપોષણ—આજીવિકા અગર શોખ માટે વેશ્યાઓ અગર ખરાબ સ્ત્રીઓને પોષવી, કુતરા, બિલાડી, તેતર, બાજ વિગેરે હિંસક પ્રાણીઓનો શિકાર નિમિત્તે પાળવુ કરવુ તે

(८) अनर्थदण्डविरमण व्रत

गीहेउ जीवपीडायरणं जं सो अणट्ठदंडो य ।
वत्तारि अस्स भेया, अवझाणायरियणामगो पढमो ॥१॥

छाया

निर्हेतु जीवपीडाचरणं यत्सोऽनर्थदण्डश्च ।
चत्वारोऽस्य भेदा अपध्यानाचरितनामक प्रथम ॥ १ ॥

दानों को श्रावक न स्वयं करते हैं, न दूसरे से कराते हैं, न करते हुए की अनुमोदना करते हैं । भगवतीसूत्र में कहा है "जो श्रावक हैं उन्हें पन्द्रह कर्मादान स्वयं करना कराना या दूसरे करते हुए को भला जानना नहीं कल्पता है" ॥१५॥

यह उपभोगपरिभोगपरिमाण नामका सातवाँ व्रत समाप्त हुआ ।

भाषानुवाद.

अनर्थदण्डविरमणव्रत–क्षेत्र, धन, गृह, शरीर, कुल, दासी दास दार (स्त्री) आदि के लिए अर्थात् प्रयोजन के लिए जो

આ પંદર બાબતોને કર્માદાન કહે છે, કારણ કે આ પંદર સ્થળો મહાન કર્મોના બંધનરૂપ છે તો શ્રાવકગણ આ કર્માદાન સ્વયં કરે નહી, કરાવે નહી, તેમજ કરતાને અનુમોદન આપે નહી.

(૮) અનર્થદંડવિરમણ વ્રત

ક્ષેત્ર, ધન, ગૃહ, શરીર, કુલ, દાસી, સ્ત્રી આદિ કુટુંબ પરિવાર માટે આ જીવ કર્મ બાંધે છે તે અર્થદંડ કહે-

अविय पमायायरिओ, बीओ हिंसापयाणमह तीओ ।
चोत्थो तहेव वुत्तो, जिणसत्थे पावकम्मउवएसो ॥२॥
अट्टाइज्झाणेहिं, परक्लेसविही निरट्ठय पढमो ।
बीओ पमायओ अव, मासा तेल्लाइभायणुग्घाडो ॥३॥

अपिच प्रमादाचरितो द्वितीयो हिंसाप्रदानमथ तृतीयः ।
चतुर्थस्तथैवोक्तः, जिनशास्त्रे पापकर्मोपदेशः ॥ २ ॥
आर्तादिध्यानैः परक्लेशविधिर्निरर्थकः प्रथमः ।
द्वितीयः प्रमादतोऽपभाषा तैलादिभाजनोद्घाटः ॥ ३ ॥

दंड किया जाता है वह अर्थ-दण्ड है, और निष्प्रयोजन दण्ड को अनर्थ-दण्ड कहते हैं अर्थात् बिना प्रयोजन ही किसी को संक्लेश पहुँचाना अनर्थ दण्ड है ॥ १ ॥ यह अनर्थ-दण्ड चार प्रकारका है-(१) अपध्यानाचरित (२) प्रमादाचरित, (३) हिंसाप्रदान, और (४) पापकर्मोपदेश ॥ २ ॥

आर्तध्यान और रौद्रध्यान के वश होकर प्राणीको निष्प्रयोजन संक्लेश पहुँचाना अपध्यानाचरित है (१) प्रमाद के

પાપ છે પણ પછી વખત જીવને કોઈ પણ પ્રકારનો સ્વાર્થ દોષ નહીં છતાં વગર પ્રયોજને કર્મ બાંધે છે તેને અનર્થદંડ કહે છે

અનર્થદંડના ચાર પ્રકાર છે (૧) અપધ્યાનાચરિત, (૨) પ્રમાદાચરિત (૩) હિંસાપ્રદાન, (૪) પાપકર્મોપદેશ.

वश होकर व्यर्थ बुरे (कष्टप्रद) वचन बोलना आदि, अथवा प्रमाद-वश घी तेल आदि के वर्त्तनों को उघाड़ा (खुला) रखना प्रमादाचरित है (२) ॥ ३ ॥ विना प्रयोजन तलवार,

(૧) અપધ્યાનાચરિત—એટલે ખોટું ધ્યાન અપધ્યાનના બે પ્રકાર છે (૧) આર્ત્તધ્યાન—અનિષ્ટ વસ્તુનો સંયોગ હોય તો તેનો વિયોગ ચિંતવવો તે ઈષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ હોય તો તેનો સંયોગ ચિંતવવો તે રોગ અથવા સંકટ આવે દીનપણું ધારણ કરી શોક કરવો તે ભવિષ્યમાં ઉત્તમ કામભોગ ભોગવવાની વાચ્છના કરવી તે (૨) રૂદ્રધ્યાન—કોઈને મારવાની અથવા હાની પહોંચાડવાની ઇચ્છા કરવી તે ઝેર ખાઈને કુવામાં પડીને, અગ્નિમા બળીને, પર્વત વિગેરે ઉપરથી પડીને આત્મઘાત કરવાનુ ચિન્તવન કરવુ તે જુઠુ બોલવામાં આનંદ માનવો તે જુઠી વાતને સાચી બનાવવા માટે અનેક પ્રકારની કલ્પનાઓ યુક્તિઓ કરવી તે ચોરી કરવામા આનંદ માનવો તથા ચોરી કરવાનો વિચાર કરવો પરિગ્રહ વધારવામાં વિચાર કરવો તથા તે રાખવામાં આનંદ માનવો આ આર્તધ્યાન અને રૂદ્ર ધ્યાન બન્ને અપધ્યનની અસ્તિના ભેદ છે

(૨) પ્રમાદા ચરિત—પ્રમાદચર્યા પ્રમાદવશ થઇને વ્યર્થ કષ્ટપ્રદ વચન બોલવાં અથવા પ્રમાદવશ ઘી તેલ આદિના વર્તન ઉઘાડાં રાખવાં તે શાસ્ત્રકારોએ કહ્યું છે કે—

मज्जं विसय कसाया निद्दा विगहा य पंचमी भणिया ।
एए पञ्च पमाया, जीवं पाडंति संसारे ॥१॥

कस्सवि णियेवि हत्थे विहल सग्गाइधारण तीओ ।
चोत्थो सो सावज्जो,-वएसदाणं भणिज्जए जमिह ॥४॥

कस्यापि निवेऽपि हस्ते, विफलं सङ्गादिधारणं तृतीय ।
चतुर्थ स सावद्योपदेशप्रदानं मन्यते यदिह ॥ ४ ॥

शूल, भाला, गंडासा आदि हिंसा के साधनभूत शस्त्रों को किसी के हाथ में देना, उपलक्षण से अपने हाथ में रखना भी हिंसाप्रदान अनर्थदण्ड है (३) पाप की प्रधानतावाला, अथवा पाप को पैदा करनेवाला अर्थात् सावद्य उपदेश देना

ભાવાર્થ—(૧)મદ (અહંકાર) ને મદના નામથી ઓળખવામાં આવે છે જેમ દારૂ પીવાથી માણસ બેભાન થઈ જાય છે તેમજ અહંકારરૂપી દારૂ પી માણસ ગાંડાતુર થઈ જાય છે. (૨)વિષય—પાંચે ઈંદ્રિયોના વિષયોનું સેવન કરવું તેને વિષય કહે છે (૩) કષાય—ક્રોધ—માન—માયા અને લોભનું સેવન કરવું તેને કષાય કહે છે (૪)નિદ્રા—નિદ્રા પોતાના નિત્ય કર્મ કરવામાં આળસ કરવો તેને નિદ્રા કહે છે (૫) વિકથા—વિકથાના ચાર ભેદ છે (૧)સ્ત્રીકથા—વ્યભીચારીક અથવા સૌન્દર્ય આદિની વાતો કરવી તે. (૨) ભક્તકથા—અન્ન પાણી આદિ ખાવા પીવાની વાતો કરવી તે (૩) દેશકથા—દેશ—પરદેશની વ્યર્થ કથા કરવી તે. (૪) રાજકથા—રાજકીય બાબતોની અથવા સંગ્રામ આદિની વાતો કરવી તે. એ પાંચ પ્રમાદો જીવને સંસારમાં નાખે છે

(૩) હિંસાપ્રદાન—જેનાથી હિંસા થાય તેવા શસ્ત્રો જેવા કે તલવાર ભાલા છરી, ચપ્પુ, કુહાડા, પાવડા વિગેરે

एएसिं सव्वेसिं, पुव्वुत्ताणं चउण्हमिह सत्थे ।
विहिपुव्वं संचाओ, अक्खायमणत्थदंडवेरमणं ॥५॥

एतेषां सर्वेषा पूर्वोक्ताना चतुर्णामिह शास्त्रे ।

विधिपूर्वं संत्याग , आख्यातमनर्थदण्डविरमणम् ॥ ५ ॥

पापकर्मोपदेश अनर्थदण्ड है (४) ॥ ४ ॥ इन चारों प्रकार के अनर्थ दंडों से विरत हो जाना **अनर्थदण्डविरमण** व्रत है ॥ ५ ॥

इस व्रत के पांच अतीचार श्रमणोपासक को जानने चाहिए परन्तु सेवन नहीं करने चाहिए। वे इस प्रकार हैं–(१) कन्दर्प,

હથીયાર વિના પ્રયોજને પોતાના હાથમાં રાખવા અગર બીજાને દેવા તે અથવા નિરર્થક શસ્ત્રો કે જે રાખવાથી મહાપાપનું બંધન થાય તે હિંસાપ્રદાન ગણાય છે.

(૪) પાપકર્મોપદેશ—નિરર્થક પાપકર્મ લાગે તેવા ઉપદેશને પાપકર્મોપદેશ કહે છે જેમાં કોઈ પણ સ્વાર્થ હોય નહિ છતાં જે સલાહ કે ઉપદેશ આપવામાં મહાન પાપકર્મ ઉપાર્જીત થતુ હોય તેવા ઉપદેશને પાપકર્મોપદેશ કહે છે.

શ્રાવકગણ જેમ બને તેમ આ ચાર પ્રકારના નિરર્થક પાપથી દૂર રહે અને આ નિરર્થક પાપકર્મથી પોતાની શાંતિનો નાશ થાય છે.

આ વ્રતને પણ પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આદરવા નહી. (૧) કન્દર્પ, (૨) કૌકુચ્ય, (૩) મૌખર્ય,

अस्सवि पचइयारा, कदप्पो कुक्कुय च मोहरिय ।
तह सजुत्तहिगरणं, उवभोगाइप्पमाणवइरेगो ॥ ६ ॥
कामुव्वेयगवयणो, दीरणमेएसु वुचए पढमो ।
मुहमभुयाइविगारा, हासविहाणं तहा बीओ ॥७॥

अस्यापि पञ्चातीचाराः कन्दर्पः कौकुच्यं च मौखर्यम् ।
तथा संयुक्ताधिकरणं, उपभोगादिप्रमाणस्यातिरेकः ॥ ६ ॥
कामोद्वेगकवचनोदीरणमेतेषु उच्यते प्रथम ।
मुखभ्रूभ्वादिविकारात् हास्यविधानं तथा द्वितीय ॥ ७ ॥

(२) कौकुच्य, (३) मौखर्य, (४) संयुक्ताधिकरण, (५) उपभोगपरिभोगातिरेक ॥ ६ ॥

(१) कन्दर्प—कन्दर्प काम को कहते हैं। काम का उद्दीपक वचन भी उपचार से कन्दर्प कहलाता है। तात्पर्य यह कि—काम के वेग से परवश होकर कामवर्द्धक वचन बोलना कन्दर्प अतिचार है। यह प्रमादाचरित अनर्थदंडविरमण का अतिचार है।

(२) कौकुच्य—भाण्डों की चेष्टा के समान मुँह, नाक,

---

(४) सयुक्ताधिकरण, (५) उपभोगपरिभोगातिरेक

(१) કન્દર્પ—કામ ઉત્પન્ન થાય તેવી કથાઓ કરવી, ખરાબ વચન બોલવું, તે અતિચાર કહેવાય

(२)કૌકુચ્ય—ભાંડ-ભવૈયાની પેઠ઼ માફક મોં, નાક, આંખ આદિ અંગોને મરડી મરડી બીજાને હાસ્ય ઉત્પન્ન કરવું તે,

कुच्छियमप्पासंगिय,-मवियारियमवगयट्ठसंबंधं ।
बहुभासणमिह तीओ, अइयारो जेणसासणे भणिओ८
वास-कुढार-घरट्टोक्खल-मुसलप्पभिइसंजुयं तुज्जो ।
हिंसाहेउत्तणओ, अस्सइयारत्तणं मुणेयव्वं ॥ ९ ॥

कुत्सितमप्रासङ्गिक,-मविचारितमपगतार्थसम्बन्धम् ।
बहुभाषणमिह तृतीय', अतीचारो जैनशासने भणित ॥ ८ ॥
वास्य-कुठार-घरट्टो-दूखल-मुसल-प्रभृतिसयुत तृतीय ।
हिसाहेतुत्वतोऽस्यातीचारत्व ज्ञातव्यम् ॥ ९ ॥

भौंह, आँख आदि अंगों को विगाड-विगाड कर दूसरोंको हंसाना कौकुच्य है । यह भी दूसरे भेद (प्रमादाचरित) का, अथवा अपध्यानाचरित का अतिचार है ॥ ७ ॥

(२) मौखर्य—ऊटपटाग, कुत्सित, अथवा चपलता के कारण शीघ्र विना विचारे वोलनेवाला मुखर और ऐसा वोलना मौखर्य कहलाता है । यह पापकर्मोपदेश का अतिचार है ॥८॥

અથવા આંધળા, બ્હેરા, મુગા, લુલ્લા આદિની અ ગ ચેષ્ટાઓ સ્વય રીતે કરવી તે અથવા કોઈના વચન, શરીરના અ ગોપાગ આદિની નકલ કરવી તે અતિચાર ગણાય

(૩) મૌખર્ય—કોઈ પણ પ્રકારનો વિચાર કર્યા વિના જેમ તેમ બોલી જવુ, અથવા દ્વેષભાવથી મોઢામાં આવે તેમ બકી જવુ તેને અતિચાર કહે છે

(૪) સ યુક્તાધિકરણ—જેનાથી આત્મા દુર્ગતિનો

चंदण-माला-भवणासणाइयाणं तहोवओगो जो।
अहिओ सो अइयारो, एत्थ वए पचमो वुत्तो ॥१०॥

चन्दन-माला-भवना ऽऽसनादिकानां तथोपयोगो य।
अधिक सोऽतीचारोऽत्र व्रते पचम उक्त ॥ १० ॥

(४) संयुक्ताधिकरण—जिस से आत्मा दुर्गति का अधिकारी बने उसे अधिकरण कहते हैं, अथात् ऊखल, मूसल, घरट्ट, चमूला, कुल्हाडी आदि। अकेला ऊखल आदि कुछ भी कार्य करने में समर्थ नहीं है किन्तु मूसल आदि के संयोग से ही काय कर सकता है। इसी प्रकार अकेला चमूला, कुल्हाडी भी कार्य नहीं करसकते, ये भी डंडा आदि के सयोग स काय करते हैं, इसलिए यह संयुक्त अधिकरण है। यह सयुक्त अधिकरण हिंसा का कारण है, अतः उपचार से अतिचार है। यह हिंसाप्रदान का अतिचार है ॥ ९ ॥

(५) उपभोगपरिभोगातिरेक—स्नान-पान आदि

અધિકારી બને છે તેને અધિકરણ કહે છે જેવા કુહાડીથી કાર્ય બનતું નથી પણ સાથે લાકડાનો હાથો જોડાય તોજ કુહાડી પોતાનુ કાર્ય કરી શકે છે તેની રીતે હિંસા જનક સંયોગ મેળવી આપવા અથવા, તલવાર, બંદુક આદિ હથીયાર તૈયાર રાખવા તે અતિચાર કહેવાય કોઈ પણ ખરાબ કાર્યમાં આપણે હથીયારરૂપ બનવુ અગર એ ખરાબ કાય કરવામાં સંયોગ મેળવી આપવા તે પણ અતિચાર કહેવાય.

पदार्थोंके भोगनेकी अधिकताको, अथवा एकवार भोगमें आनेवाले अन्न पान माला चन्दन आदि पदार्थ उपभोग कहलाते हैं, और वारम्वार भोगमें आने योग्य मकान आसन आदि परिभोग कहलाते हैं, इन दोनोंकी अधिकताको **उपभोग परिभोगातिरेक** कहते हैं। तात्पर्य यह कि अपनी और अपने सम्वन्धियोंकी वस्तुओंको आवश्यकतासे अधिक भोगना **उपभोगपरिभोगातिरेक** है ॥ १० ॥

यह अनर्थदण्डविरमण नामका आठवाँ व्रत समाप्त हुआ ॥८॥

---

(૫) ઉપભોગપરિભોગાતિરેક—ઉપભોગ પરિભોગના ખપમાં આવે તેવી વસ્તુઓનો અધિક સંગ્રહ કરવો તેમાં આસક્તપણુ રાખવુ તે અતિચાર છે

સામાયિક

સામાયિક વ્રત એ સર્વ દુઃખ કાપવામાં સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે પરમ ઐશ્વર્યની પ્રાપ્તિ કરવાનું નજીકમાં નજીક સ્થાન છે. બાલ વૃદ્ધ અને યુવાન સર્વેને સામાયિક પરમ હિતકારી છે. સામાયિક વ્રતની અંદર થોડા યા વધતા અંશે બારે વ્રતનો સમાવેશ થાય છે બાલક યા કોઇ પણ વ્યક્તિને ધર્મ પરાયણ જીવન વ્યતીત કરવાનો પ્રથમ સાંસ્કારિક ઉપાય છે જેમ ઉગતા ઝાડને પાણી પાતા પાતા લાંબા અથવા ટુંક સમય બાદ ઝાડના દરેક અવયવો ફુલ્યાફલ્યાં બને છે, તેમ બાળકને બાલ્યાવસ્થામાં સામાયિક વ્રત આદરવાની ટેવ પાડતા તે ટેવ એટલી બધી

જડમૂળ થઈ જાય છે કે નૈતિકકર્મ ને ધાર્મિકતાના સરકારો આપોઆપ અંકુરની માફક ફુટે છે, ને તે અંકુર ફુટે આ લોક તેમજ પરલોક સબંધી સુખની અભિવૃદ્ધિ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ જેમ દેશાથી પરોવાએલ સોય ગુમ થઇ ગઇ હોય છતાં મળી આવે છે તેમ સામાયિક વ્રતથી સંસ્કારિત થએલ આત્મા થોડા યા લાંબા સમય બાદ આત્મરમણતા તરફ ખેંચાય છે માટે જૈન સમાજમા રહેતી દરેક વ્યક્તિએ ચોવીસ કલાકમાં એક વખત તો જરૂર સામાયિક વ્રત આદરવું જોઈએ. તે ઉપરાંત પોતાના બાળકમા તે સંસ્કાર અવશ્ય પાડવા જોઈએ. અફ સોસની વાત તો એ છે કે દરેક ધર્મના અનુયાયીઓ ચોવીસ કલાકમાંથી અમુક કલાક દરેક પ્રકારના સાંસારિક કામમાંથી નિવૃત્ત થઇ ઈશ્વરસ્મરણમાં પસાર કરે છે અને પોતાના ધર્મને મજબુત બનાવવા માટે દરેક પ્રકારની કોશીશ કરે છે ત્યારે અમારો જૈન સમાજનો મોટો ભાગ 'સામાયિકવ્રત' આદરવામા વંચિત રહે છે આ સામાયિકવ્રત કે જે એકાંત ઈશ્વરસ્મરણરૂપ છે અને શાસ્ત્રકારોએ જૈન કહેવાતી દરેક વ્યક્તિને આદરવાનું ફરમાવ્યું છે છતાં અમારો કેળવાએલો જૈનસમાજ આ વ્રતથી ઘણોજ પછાત છે તેથી તેનો મુદ્દાર્થ સમજાવવા માટે નીચેનું સ્પષ્ટીકરણ રજુ કરવામાં આવે છે

સામાયિકવ્રતની અંદર માનસશાસ્ત્ર (Psychology—સાઇકોલૉજી)નો સમાવેશ થાય છે સામાયિકવ્રતનો ખરો આધાર મનપર છે મન શું ચીજ છે ? તેના પર કયા પુદ્ગલો

કેવી અસર કરે છે, તે બધુ જાણવાથી આપણે મનને નિર્મલ બનાવી શકીએ છીએ અને મન નિર્મળ થયે સામાયિકનો ખરો લાભ આપણે ઊઠાવી શકીએ છીએ સામાયિકવ્રત આદરવાવાળાએ નીચેની શિક્ષા અવશ્ય પાળવી ઘટે છે

(૧) ઇરાદાપૂર્વક મન, વચન, કાયાએ કરી વિના અપરાધે હિંસા કરવી નહી (૨) મોટુ અસત્ય વર્જવુ (૩) ચોરીથી નિવર્તવુ (૪) વિષયાસક્તિથી જેમ બને તેમ વિમુક્ત રહેવું (૫) પોતાના સઘળા સાધનો પોતાની આવશ્યકતા અનુસાર રાખી બાકીના મનુષ્યજાતિના હિતાર્થે અર્પણ કરવા આ પાંચ મહાશિક્ષાનો અમલ કરવાથી આત્મા અને બુદ્ધિ નિર્મળ થશે, અને જ્ઞાન મળવામાં અદૃશ્ય મદદ મળશે, અને સામાયિક આદિની શુદ્ધ ક્રિયાઓ પણ સારી રીતે આચરી શકાશે

ભગવાન મહાવીરે જે અનુક્રમથી વ્રત બાંધ્યા છે તે અનુક્રમમાં પણ આજ રહસ્ય રહેલુ છે વેદમાં પણ યોગના અભ્યાસીઓ માટે આ પાચ વ્રતને અનુસરતાંજ સાત વ્રતનું ફરમાન ઠરાવ્યુ છે.

સામાયિક વ્રતની પુષ્ટિને માટે યથાશક્તિ પહેલેના સાત વ્રત અને આઠમુ અનર્થદંડ વિરમણ વ્રત પણ આદરવાની આવશ્યકતા છે

शिक्षाव्रतानि(४)

**इह सवुत्ता सिक्खा, परमपयप्पत्तिसाहिया किरिया ।
तब्बहुलाइ वयाइ, जाइं सिक्खावयाइ एयाइ ॥१॥**

छाया

इह समुक्ता शिक्षा परमपदप्राप्तिसाधिका क्रिया ।
तद्बहुलानि व्रतानि यानि शिक्षाव्रतान्येतानि ॥ १ ॥

भाषानुवाद

परम पदको प्राप्त करनेकी कारणभूत क्रियाको शिक्षा कहते हैं । शिक्षाके लिए व्रत, या शिक्षाप्रधान व्रत शिक्षाव्रत कहलाते हैं, अर्थात् शिक्षाव्रत वे हैं जिन्हें बारम्बार सेवन करना

શિક્ષા વ્રત (૪)

પરમપદ પ્રાપ્તિ કરવામાં મન એ નજીકમાં નજીક અને સુંદરમાં સુંદર સાધન છે, એટલા માટે જ્ઞાની પુરૂષોએ નવમાં વ્રતની સાથે આઠે વ્રતનુ અલ્પાંશે પણ પાળવાનુ ફરમાન કર્યું છે આ આઠ વ્રતથી મન કાંઈ શાંતિ અને નિર્મળતા તરફ ધસે છે અને વધારે નિર્મળતા અને આત્માનંદ તરફ જવાને મન ને સાધનભૂત ગણ્યું છે અને આ વ્રતમાં ફક્ત મનનેજ પ્રધાનપદ આપ્યુ છે મનને વધારે અંકુશમાં લાવનાર વ્રતને 'શિક્ષાવ્રત' કહે છે આ શિક્ષાવ્રત ચાર છે (૧) સામાયિક (૨) દેશાવકાશિક (૩) પૌષધોપવાસ, (૪) અતિથિ સંવિભાગ.

सामाइयं च देसावगासियं पोसहोववासो य ।
अइहीण संविभागो, इच्चेवं ताणि चत्तारि ॥२॥

(९) सामायिकव्रतम् ।

जो सव्वजीवेसु समाणभावो;
अरागदोसेण समो इहेसो ।
एयस्स आयो कहिओ समायो;
सामाइयं होइ वयं तयत्थं ॥ १ ॥

सामायिकं च देशावकाशिक पोषधोपवासश्च ।
अतिथीनां सविभाग', इत्येव तानि चत्वारि ॥ २ ॥

सामायिकव्रतम् ।

य सर्वजीवेपु समानभाव,
अरागदोपेण सम इहैप ।
एतस्याऽऽय' कथित समाय,
सामायिकं भवति व्रत तदर्थम् ॥ १ ॥

पडता है । शिक्षाव्रत चार हैं–(१) सामायिक, (२) देशावकाशिक, (३) पोषधोपवास और (४) अतिथिसंविभाग ॥

(९) सामायिक

(१) सामायिकव्रत–सम भावका आय (प्राप्ति) होना

---

(૯) સામાયિક વ્રત

સમભાવની પ્રાપ્તિ થવી તેને 'સમાય' કહે છે. 'સમાય'ને

चाओ सावज्जजोगाण, णिरवज्जाण सेवण ।
आवस्सग वये अस्सिं, मुमयं किंति वुच्चइ ॥२॥
कम्माण पावहेऊण, कालओ परिवज्जण ।
सावज्जजोगसच्चाओ, णेओ एत्थ जिणागमे ॥३॥

त्यागः सावद्ययोगानां निरवद्यानां सेवनम् ।
आवश्यकं व्रतेऽस्मिन्नुभयं किमित्युच्यते ॥ २ ॥
कर्मणां पापहेतूनां कालतः परिवर्जनम् ।
सावद्ययोगसंत्यागो ज्ञेयोऽत्र जिनागमे ॥ ३ ॥

समाय है, और समायके लिए की जानेवाली क्रियाको सामायिक कहते हैं। समस्त सुखोंके साधन और प्राणी मात्रको अपने समान देखनेवाले समता भावकी प्राप्तिके लिए सामायिक व्रतका अनुष्ठान किया जाता है। इसमें सावद्य योगका त्याग और निरवद्य योगका सेवन करना आवश्यक है। मन, वचन और कायाके पापजनक व्यापारोंको कालकी मर्यादा

माटे जे क्रिया करवी तेने 'सामायिक' कहे छे समताभावनी प्राप्तिने माटे सामायिकनु अनुष्ठान करवामां आवे छे आ व्रतमा सावद्य (पापकारी) योगनो त्याग अने 'निरवद्य' योगनु सेवन करवानु होय छे मन वचन कायाथी थता (पापजनक व्यापार)ना त्यागनी अमुक काल सुधीनी मर्यादा करवी तेने सावद्ययोग परित्याग कहे छे अथवा शुद्धक्रियाओमां

सुद्धाणं किरियाणं जं, सव्वहा परिपालणं ।
तमेयं णिरवज्जक्ख,–जोगसेवणमीरियं ॥४॥
समत्तापत्तये चाऽस्सो,–भयस्सावस्सगत्तणं ।
तम्हा एयं दुगं तुल्लं, जयणेण समायरे ॥५॥

शुद्धाना क्रियाणां यत्सर्वथा परिपालनम् ।
तदेतन्निरवद्याख्ययोगसेवनमीरितम् ॥ ४ ॥
समत्वापत्तये चास्योभयस्यावश्यकत्वम् ।
तस्मादेतद्द्विक तुल्य, यतनेन समाचरेत् ॥ ५ ॥

करके त्याग करदेना सावद्ययोगपरित्याग है और शुद्ध क्रियाओंमें प्रवृत्ति करना निरवद्य योगका प्रतिसेवन है। समता भावकी प्राप्ति करनेके लिए ये दोनों समान रूपसे उपयोगी हैं, अतः सावद्य योगका त्याग करनेकी तरह निरवद्य योगमें प्रवृत्ति करनेका भी प्रयत्न अवश्य करना चाहिए।

इस व्रतके आचरणकी विधि इस प्रकार है—

मुनिके समीप, पोषधशालामें, उद्यानमें या स्व-परके

પ્રવૃત્તિ કરવી તેને નિરવદ્યયોગનુ સેવન કહે છે સમતા ભાવની પ્રાપ્તિ માટે બન્ને સામાન્યદૃષ્ટિથી ઉપયોગી છે.

આ વ્રતના આચરણુની વિધિ નીચે દર્શાવવામાં આવે છે —

મુનિની સમીપ, પોષધશાલામાં, ઉદ્યાનમાં, ઘરમાં અથવા જ્યાં સકલ્પ વિકલ્પ ન ઊઠે અને ચિત્ત સ્થિર રહે એવા

वोच्छं सामाइयस्सास्स, वयस्सायरणे विहिं ।
समणस्संतिए गत्ता, कुज्जा सामाइयव्वयं ॥६॥
जं वा पोसहसालाए, उज्जाणे वा गिहेवि वा ।
सुविवित्ते थले ठिच्चा, अणुचिट्ठे जहिं-कहिं ॥७॥
धओत्तरीओ परिहाणवत्थं
तहेव मुत्तेगदसं वसाणो ।
बद्धा सदोरं मुहवत्तिमासे,
पमट्ठभूसंथरियासणट्ठो ॥८॥

वक्ष्ये सामायिकस्यास्य व्यवसायकरणे विधिम् ।
श्रमणस्यान्तिके गत्वा कुर्यात्सामायिकव्रतम् ॥ ६ ॥
यद्वा पौषधशालायामुद्याने वा गृहेऽपि वा ।
सुविविक्ते स्थले स्थित्वा अनुतिष्ठेद् यत्र कुत्र ॥ ७ ॥
धृतोत्तरीयः परिधानवस्त्रं तथैव मुक्तैकदशं वसानः ।
बद्ध्वा सदोरां मुखवस्त्रिकामास्ये प्रमृष्टभूसंस्तारितासनस्थः ॥८॥

एकमें अर्थात् जहाँ मनमें संकल्प विकल्प न उठे और चित्त स्थिर रहे, ऐसे किसीभी एकान्त स्थानमें मुक्तैकदश होकर अर्थात् धोतीकी एक लाँग खुली रखकर उत्तरासंग (दुपट्टा)

એકાંત સ્થાનમાં ધોતીઆની કાછડી ખુલ્લી રાખી, એક ઉત્તરાસંગ (ખેસ ધોતીયું અગર ઓઢવાનું કપડું) ઓઢી પુંજણી

सणमुक्करणो रसा तयाणिं,
समणं वा जिणमेव वंदिऊण ।
इरियावहियाविहाणजुत्तो,
समणाणाअ चरे य काउस्सग्गं ॥९॥
तओ पढिय 'लोगस्स,'–पाढं सड्ढो समाहिओ ।
समणस्स मुहा विन्न,–सावगस्स मुहावि वा ॥१०॥

सनमस्करणो रसात्तदानीं श्रमण वा जिनमेव वन्दित्वा ।
ऐर्यापथिकीविधानयुक्त श्रमणाज्ञया चरेच्च कायोत्सर्गम् ॥ ९ ॥
तत पठित्वा 'लोगस्स' पाठ श्राद्धः समाहित ।
श्रमणस्य मुखाद्विज्ञश्रावकस्य मुखादपि वा ॥ १० ॥

ओढकर पूँजणीसे पूँजी हुई भूमिमें बिछे हुए आसन पर बैठकर पडिलेहण करके डोरासहित मुखवस्त्रिका मुख पर बाँधकर 'णमोक्कार' मन्त्र बोलकर यदि साधुजी हों तो उन्हें वन्दना करके, और यदि न हों तो श्री वर्द्धमान स्वामीको वन्दना करके और उनसे सामायिककी आज्ञा लेकर श्रावक क्रमसे ऐर्यापथिक

આદિથી ભૂમિને સાફ કરી, બેસવાના આસનનું પ્રતિલેખન કરી, દોરા સહીત મુખવસ્ત્રિકાને મોઢાપર બાંધી, નવકાર મંત્ર બોલી હૃદયના અશુદ્ધ વિચારોને શુદ્ધ કરવા માટે ઇર્યાપથિક કાયો-ત્સર્ગનું પાલન કરવું. ત્યારપછી ગુરૂસમક્ષ અગર ગુરુ ન હોય તો પ્રભુશ્રી મહાવીરને વંદન કરી, વિદ્વાન શ્રાવક સમક્ષ અગર

तयभावे सयं वावि, पसन्नप्पा वियक्खणो ।
'करेमिभते' इच्चस्स, पाढ किच्चा जिइंदिओ ॥११॥
दोहिं करणओ तीहिं, जोएहिं च जहिच्छियं ।
गिण्हिज्जा समणोवासी, वयं सामाइय सया ॥१२॥

तदभावे स्वयं वाऽपि प्रसन्नात्मा विचक्षण ।
'करेमि भंते' इत्यस्य, पाठं कृत्वा जितेन्द्रिय ॥ ११ ॥
द्वाभ्यां करणाभ्यां त्रिभिर्योगैश्च यथेप्सितम् ।
गृह्णीयाच्छ्रमणोपासी, व्रतं सामायिकं सदा ॥ १२ ॥

कायोत्सर्ग पालन करे। इसके पश्चात् 'लोगस्स'का पाठ करे, फिर साधुजीसे या विद्वान श्रावकसे अथवा अपनेही मुखसे 'करेमि भंते'के पाठ द्वारा दो करण तीन योगोंसे इच्छानुसार एक दो तीन आदि सामायिक लेलेवें। इसके पश्चात् 'नमोत्थुणं' का दो बार पाठ करे। फिर श्रमण (साधु) या श्री महावीर स्वामीको वन्दना करके नीचे लिखी हुई विधिके अनुसार

પ્રભુને વંદન કરી આત્માની સાક્ષીએ 'કરેમિભંતે'ના પાઠ દ્વારા બે કરણ અને ત્રણ યોગથી ઇચ્છાઅનુસાર એક બે, ત્રણ વિગેરે સામાયિક લેવું ત્યારપછી 'નમોત્થુણં'નો પાઠ બે વખત બોલવો ત્યારપછી સાધુજી તથા મહાવીરસ્વામીને વંદન કરી નીચે જણાવેલ વિધિ અનુસાર પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિની આરાધના કરતા થકા મુનીની માફક અપ્રમાદિત

'नमोत्थुणं'–ति तपच्छा, दुवारं पपढे सुही ।
समणं वद्धमाणं वा, वंदिऊण तहा पुणो ॥१३॥
समिइपंचगगुत्तितिगासिओ,
ववहरे य मुणीव समाहिओ ।
पवयणामियसायवसंगओ,
णियसरूवविचितणतप्परो ॥१४॥
सज्झाय-ज्झाणओ धम्मचच्चाए य मुहू-मुहू ।
अणुचिट्ठे वयं सामा,–इयं दोसविवज्जियं ॥१५॥

'नमोत्थुण'–इति तत्पश्चाद्‌द्विवार प्रपठेत्सुधी· ।
श्रमण वर्द्धमान वा वन्दित्वा तथा पुन ॥ १३ ॥
समितिपञ्चकगुप्तित्रिकाश्रितो व्यवहरेच्च मुनिरिव समाहित· ।
प्रवचनामृतस्वादवशगतो,–निजस्वरूपविचिन्तनतत्पर ॥१४॥
स्वाध्याय-ध्यानतो धर्मचर्चया च मुहुर्मुहु· ।
अनुतिष्ठेद् व्रत सामायिकं दोषविवर्जितम् ॥ १५ ॥

…ँच समिति तीन गुप्तिकी आराधना करता हुआ मुनिकी तरह अप्रमादो होकर विचरे, अर्थात्-स्वाध्याय, ध्यान, धर्मचर्चा आदि करता हुआ वारम्वार निर्दोष सामायिकमें रहे। यहां यह तात्पर्य समझना चाहिए–गृहस्थीके काम करनेवाले श्राव-

---

…थई सामायिक दरम्यान विचरवु. अर्थात् स्वाध्याय ध्यान धर्म-चर्चा आदि सामायिकमां करवुं. अहींआ ए ख्यालमां राख-

मणवायाकायाणं, कुप्पडिहाणाणि तिन्नि एयस्स।
सइअकरण चउत्थो, अणवट्ठाऽऽपायण च पंचमगो

मनोवाक्कायानां दुष्प्रणिधानानि त्रय एतस्य।
स्मृत्यकरणं चतुर्थोऽनवस्थाऽऽपादनं च पञ्चमकं ॥ १६॥

कोंसे अनुमोदना द्वारा समस्त सावद्य कार्योंका परित्याग होना कठिन है इसलिए सामायिकके समय साधुओंके समान होने परभी व दो करण तीन योगसे सावद्य योगका त्याग करते हैं, एक सामायिकका काल एक मुहूर्त अर्थात् दो घडी–अडतालीस मिन्ट है॥

इस सामायिक व्रतके पाँच अतीचार हैं वे जानने चाहिए किन्तु सेवन नहीं करने चाहिए। व ये हैं–(१) मनोदुष्प्रणिधान, (२) वचादुष्प्रणिधान (३) कायदुष्प्रणिधान, (४) सामायिकका स्मृत्यकरण, (५) अनवस्थित सामायिक करण।

વાનુ કે ગૃહસ્થીને સામાયિક દરમ્યાન અનુમોદનાનુ દ્વાર ખુલ્લુ છે એટલે સમસ્ત સાવદ્ય કાર્યનો પરિત્યાગ થવો કઠીન છે, માટે તેમને સાધુઓની માફક ત્રણ કરણ ત્રણ યોગથી નહી પણ બે કરણ અને ત્રણ યોગથી સાવદ્ય કાર્યનો પરિત્યાગ કર્યો છે સામાયિકનો કાલ એક મુહૂર્ત (૪૮ મીનીટ)નો શાસ્ત્રકારોએ દર્શાવ્યો છે

આ વ્રતના પણ પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આદરવા નહી. (૧) મનોદુષ્પ્રણિધાન (૨) વચોદુષ્પ્રણિધાન–

अइयारा इमे पंच, सरूवं दक्खवामि सि ।
पढमो तत्थ सावज्जं, माणसस्स पवट्टणं ॥१७॥

अतिचारा इमे पञ्च, स्वरूप दर्शयाम्येषाम् ।
प्रथमस्तत्र सावद्य, मानसस्य प्रवर्त्तनम् ॥ १७ ॥

(१) **मनोदुष्प्रणिधान**–मनकी खोटी प्रवृत्ति करना, अर्थात् सामायिकके समय गृहस्थी संबन्धी भला बुरा विचारना आदि सामायिकमें मनके दश दोष होते हैं वे इस प्रकार–

अविवेग १ जसोकित्ती २, लाभत्थी ३ गव्व ४
भय ५ नियाणट्ठी ६, संसय ७ रोसा ८ विणओ ९
अबहुमाणं १० च भवे दोसा " ॥१॥

भावार्थः–(१) विवेक बिना सामायिक करे तो 'अविवेक' दोष ।

(२) यश कीर्त्तिके लिये सामायिक करे तो 'यशोवांछा' दोष ।

કાયદુષ્પ્રણિધાન (૪) સામાયિકસ્મૃત્યકરણ (૫) અનવસ્થિત સામાયિકકરણ

(૧) મનોદુષ્પ્રણિધાન—મનની ખોટી પ્રવૃત્તિ કરવી. એટલે સામાયિક દરમ્યાન સાંસારિક સારા-નરસા વિચાર કરવા વિગેરે મનના દશ દોષ થાય છે તે આ પ્રમાણે—

(૧) વિવેક વગર સામાયિક કરે તો 'અવિવેક' દોષ

(૨) જશ કીર્ત્તિને માટે સામાયિક કરે તો 'યશોવાંછા' દોષ.

(३) धनादिकके लाभकी इच्छासे सामायिक करे तो 'लाभवांछा' दोष ।

(४) गर्व अहंकार (घमण्ड) सहित सामायिक करे तो 'गर्व' दोष ।

(५) राजादिकके भयसे सामायिक करे तो 'भय' दोष ।

(६) सामायिकमें नियाणो करे तो 'निदान' दोष ।

(७) फलमें सन्देह रखकर सामायिक करेतो 'संशय' दोष ।

(८) सामायिकमें क्रोध, मान, माया लोभ करे तो 'रोष' दोष ।

(९) विनयपूर्वक सामायिक न करे, तथा सामायिकमें देव गुरु धर्मकी अविनय आशातना करे तो 'अविनय' दोष ।

---

(૩) ધનાદિકના લાભની ઇચ્છાથી સામાયિક કરે તો 'લામવાંછા' દોષ

(૪) અહંકાર સહિત સામાયિક કરે તો 'ગર્વ' દોષ

(૫) રાજાદિકના ભયથી સામાયિક કરે તો 'ભય' દોષ.

(૬) સામાયિકમાં નિયાણુ (નિદાન) કરે તો 'નિદાન' દોષ.

(૭) ફલમાં સંદેહ રાખી સામાયિક કરે તો 'સંશય' દોષ.

(૮) સામાયિકમાં ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કરે તો 'રાષ' દોષ.

बीओ णिट्ठुरसावज्ज,-भासोदीरणमीरिय ।
तीओ थले अप्पमट्ठे, हत्थाईणं पसारणं ॥१८॥

द्वितीयो निष्ठुरसावद्य,-भाषोदीरणमीरितम् ।
तृतीय स्थले अप्रमृष्टे हस्तादीनां प्रसारणम् ॥ १८ ॥

(१०) बहुमान-भक्तिभावपूर्वक सामायिक न करके वेगार (वेठ) समझकर सामायिक करे तो 'अबहुमान' दोष। (२) वचोदुष्प्रणिधान-सामायिकके समय कठोर और सावद्य भाषा बोलना आदि वचनके दश दोष होते हैं वे इस प्रकार-

" कुवयण १ सहसाकारे २, सच्छंद ३ संखेव ४ कलहं ५ च। विगहा ६ विहासो ७ ऽसुद्धं ८, निरवेक्खो ९ मुणमुणा १० दोसा " ॥१॥

भावार्थः-(१) सामायिकमें कुत्सित वचन बोले तो 'कुवचन' दोष।

---

(૯) વિનયપૂર્વક સામાયિક ન કરે, તથા સામાયિકમાં દેવ ગુરૂ ધર્મની અવિનય-આશાતના કરે તો 'अविनय' દોષ.

(૧૦) બહુમાન-ભક્તિભાવ-પૂર્વક સામાયિક ન કરી વેઠ સમજી સામાયિક કરે તો 'अबहुमान' દોષ

(૨) વચોદુષ્પ્રણિધાન—સામાયિક દરમ્યાન સાવદ્ય અને કઠોર ભાષા બોલવી વિગેરે વચનના પણ દશ દોષ થાય છે તે નીચે પ્રમાણે—

(२) बिना विचार बोले तो 'सहसाकार' दोष।

(३) सामायिकमें राग उत्पन्न करनेवाले, संसारसम्बन्धी गीत ख्याल आदि गाने गावे तो 'स्वच्छन्द' दोष।

(४) सामायिकमें पाठ और वाक्यको टूंका (संक्षेप) करके बोले तो 'संक्षेप' दोष।

(५) सामायिकमें क्लेशकारी वचन बोले तो 'कलह' दोष।

(६) 'राजकथा' 'देशकथा' 'स्त्रीकथा' 'भोजनकथा' इन चार कथाओंमेंसे कोई कथा करे तो 'विकथा' दोष।

(७) सामायिकमें हँसी, मस्करी, ठट्ठा, खेल करे तो 'हास्य' दोष।

---

(१) સામાયિકમાં કુત્સિત (અશ્લીલ વિગેરે) વચન બોલે તો 'कुवचन' દોષ

(२) સામાયિકમા વગર વિચારે બોલે તો 'सहसाकार' દોષ

(३) સામાયિકમા રાગ ઉત્પન્ન કરવાવાળા ગીત કે ખ્યાલ વિગેરે ગાવે તો 'स्वच्छन्द' દોષ

(४) સામાયિકમાં પાઠ અથવા વાક્યને સંક્ષેપ કરીને બોલે તો 'संक्षेप' દોષ

(५) સામાયિકમાં ક્લેશકારી વચન બોલે તો 'कलह' દોષ.

(६) રાજકથા, દેશકથા, સ્ત્રીકથા, ભક્તકથા, આ ચાર કથાઓમાંથી કોઇપણ કથા કરે તો 'विकथा' દોષ

(७) સામાયિકમાં હાસી મશ્કરી ઠઠ્ઠા કરે તો 'हास्य' દોષ.

(८) सामायिकमें गड़बड़ करके उतावला २ बोले, अशुद्ध पढे–बोले तो 'अशुद्ध' दोष।

(९) सामायिकमें उपयोग विना बोले तो 'निरपेक्षा' दोष।

(१०) सामायिकमें स्पष्ट उच्चारण न करके गुण २ बोले तो 'मुणमुण' दोष।

(३) कायदुष्प्रणिधान–सामायिकमें कायाकी खोटी प्रवृत्ति करना अर्थात् विना पूँजी विना देखी जगहमें हाथ पैर पसारना आदि काया संबधी बारह दोष होते हैं वे इस प्रकार–

"कुआसण१ चलासण२ चलदिट्ठी३ सावज्जकिरिया४–ऽऽलंबणा५–ऽऽकुंचणपसारणं६ आलस७ मोडण८ मल९ विमासणं१० निद्दा११ वेयावच्च१२ त्ति बारस कायदोसा" ॥१॥ इति।

---

(८) સામાયિકમાં ગડબડ કરી ઉતાવળો–ઉતાવળો બોલે, અશુદ્ધ પઢે તો 'अशुद्ध' દોષ

(૯) સામાયિકમાં વગર ઉપયોગે બોલે તો 'निरपेक्षा' દોષ.

(૧૦) સામાયિકમાં સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ ન કરી ગુણ–ગુણ બોલે તો 'मुणमुण' દોષ

(૩) કાયદુષ્પ્રણિધાન—સામાયિકમાં કાયાને દુષ્ટ રીતે પ્રવર્તાવવી એટલે હાથ પગ વિગેરે શરીરના અવયવોને વગર પુંજી દેખી જગ્યાઓમાં ફેલાવવા, અથવા અંગોપાગને મરોડવા, અયોગ્ય આસનથી બેસવુ વિગેરે કાયાસબંધી બાર દોષ થાય છે તે નીચે બતાવવામા આવે છે —

भावार्थ–(१) सामायिकमें अयोग्य आसनसे बैठे जैसे कि–टाँगपर टाँग मारके बैठे, पांव पर पांव रखकर बैठे, ऊंचा आसन पर्माठी मारकर बैठे, इत्यादि अभिमानके आसनसे बैठे तो 'कुआसण' दोष।

(२) सामायिकमें स्थिर आसन न राखे (एक और एकही जगह आसन न रखकर आसन बदले–चपलाई करे) तो 'चलासन' दोष।

(३) सामायिकमें दृष्टि स्थिर न रखे इधर–उधर दृष्टि करे तो 'चलदृष्टि' दोष।

(४) सामायिकमें शरीरसे कुछभी सावद्य क्रिया करे, घरकी रखवाली करे, शरीरसे इशारा करे तो 'सावद्यक्रिया'

(१) સામાયિકમા અયોગ્ય આસનથી બેસે જેમકે–ટાંગપર ટાંગ મારી બસે પગ પર પગ મુકીને બેસે, ઊંચે આસને પલાંઠી વાળી બેસે ઈત્યાદિ અભિમાનના આસનથી બેસે તો 'કુઆસન' દોષ

(૨) સામાયિકમા સ્થિર આસન નહી રાખે એટલે હરેઘડી આસન અને જગ્યા બદલતો રહે અર્થાત્ ચપલતા કરે તો 'ચલાસન' દોષ

(૩) સામાયિકમા દૃષ્ટિ સ્થિર ન રાખે આમ–તેમ જુવે તો 'ચલદૃષ્ટિ' દોષ

(૪) સામાયિકમા શરીરથી કાંઇપણ સાવદ્યક્રિયા કરે–ઘરની રખવાળી કે શરીરથી ઈશારો કરે તો 'સાવદ્યક્રિયા' દોષ

दोष। किन्तु कोइ जीव जलता हो गिरता हो, इत्यादि कष्टमें पड़ा हो उसपर दया करके उसे वचानेमें दोष नहीं है, क्योंकि यहां सावद्य क्रियाका निषेध है निरवद्यका नहीं।

(५) सामायिकमें भींत आदिका आधार लेवे तो 'आलंबन' दोष।

(६) सामायिकमें विना प्रयोजन हाथ पैरको संकोचे पसारे तो '**आकुचनपसारण**' दोष।

(७) सामायिकमें अंग मोड़े तो '**आलस**' दोष।

(८) सामायिकमें हाथ पैरका कड़का काढे तो '**मोटन**' दोष।

(९) सामायिकमें मेल उतारे तो '**मल**' दोष।

લાગે, પણ આગમાં બળતા, ઉપરથી પડતા વિગેરે કષ્ટમાથી કોઇ પણ પ્રાણીને દયા લાવી બચાવવુ તેમાં દોષ નથી કારણકે અહી સાવદ્ય ક્રિયાનો નિષેધ કરેલ છે પણ નિરવદ્ય ક્રિયાનો નહી

(૫) સામાયિકમાં ભીત વિગેરેનો ટેકો લઇ બેસે તો 'आलम्वन' દોષ

(૬) સામાયિકમાં વિના પ્રયોજને હાથ પગને સંકોચે પસારે તો 'आकुंचनपसारण' દોષ

(૭) સામાયિકમા અગ મરડે તો 'आलस्य' દોષ

(૮) સામાયિકમાં હાથ પગની આંગળીઓના ટાચકા વગાડે તો 'मोटन' દોષ

(૯) સામાયિકમાં મેલ ઉતારે તો 'मल' દોષ

सामाइय वय कज्ज,–ममुए समए मए।
इच्चाइणो विसरण, चउत्थो परिकित्तिओ ॥१९॥

सामायिक व्रत कायममुके समये मया।
इत्यादेर्विस्मरणे चतुर्थ परिकीर्तित ॥ १९ ॥

(१०) सामायिकमें गछेमें तथा गालपर हाथ लगाकर शोकासन बैठे तो 'बिमासण' दोष।

(११) सामायिकमें नींद लेवे तो 'निद्रा' दोष।

(१२) सामायिकमें विना खास कारणके दूसरेसे वैयावच करावे तो 'वैयावृत्त्य' दोष।

ये ३२ दोष सामायिक में मन-वचन-काया सम्बन्धी होते हैं, इन दोषोंको टालकर शुद्ध निर्दोष सामायिक करना चाहिये।

(४) सामायिकका स्मृत्यकरण–'अमुक समय मैंने सामायिक की थी, अमुक समय करना चाहिए, अमुक समय करूँगा' इस प्रकार सामायिकके निश्चित समयका भूल जाना।

(१०) સામાયિકમાં ગળા કે ગાલ ઉપર હાથ મુકી શોકાસનથી બેસે તો 'વિમાસણ' દોષ

(૧૧) સામાયિકમા નીંદ લેને તો 'નિદ્રા' દોષ

(૧૨) સામાયિકમાં ખાસ કારણ સિવાય બીજાથી વૈયાવચ્ચ કરાવે તો 'વૈયાવૃત્ય' દોષ

આ મન વચન અને કાયા સબંધી બત્રીસ દોષ સામાયિકના છે એને ટાળીને શુદ્ધ–નિર્દોષ સામાયિક કરવું જોઇએ.

वयस्सायरणं जाउ, जाउ नायरणं तहा।
असमप्पेव वा जाउ, उट्ठाणं होइ पंचमो ॥२०॥

व्रतस्याऽऽचरणं जातु, जातु नाऽऽचरण तथा।
असमाप्यैव वा जातु, उत्थान भवति पञ्चम ॥ २० ॥

(५) **अनवस्थित सामायिक करण**–सामायिक संबन्धी व्यवस्था न रखना, अर्थात् कभी करना कभी न करना, और कभी समय पूरा होनेसे पहले ही सामायिक पार लेना ॥

यह सामायिक नामका नौवाँ व्रत समाप्त हुआ ॥ ९ ॥

---

(४) **સામાયિકસ્મૃત્યકરણ**—સામાયિકની શરૂઆતનો, તથા કેટલી મુદ્દતનો તથા સામાયિક પૂરો થવાનો વખત ભૂલી જવો તે

(૫) **અનવસ્થિત સામાયિક કરણ**–સામાયિક સબધી વ્યવસ્થા ન રાખવી, કોઈ વખત કરવી, કોઈ વખત ન કરવી, સામાયિકનો વખત પૂરો થયા પહેલા પાળી લેવુ, વિગેરે અતિચાર કહેવાય

સામાયિકમાં જે સાવદ્ય કાર્યનો પરિત્યાગ કરવાનો કહ્યો છે તે પરિત્યાગ અઢાર પ્રકારના પાપ સ્થાનકમાં આવી જાય છે, એટલે અઢાર પ્રકારના પાપનો ત્યાગ કરવો તેને સાવદ્ય કર્મનો પરિત્યાગ કહ્યો છે પાપના અઢાર પ્રકાર આ પ્રમાણે—

(૧) હિંસા (૨) જુઠ (૩) ચોરી (૪) અબ્રહ્મ અથવા અશ્લીલકારી વચન બોલવા તે, અથવા વિષયવિકાર (૫) પરિગ્રહ અથવા મમત્વભાવ (૬) ક્રોધ (૭) માન (૮) માયા. (૯) લોભ-તૃષ્ણા (૧૦) રાગ. (૧૧) દ્વેષ (૧૨) કલહ (૧૩) કોઇના પર આળ ચઢાવવું તે. (૧૪) ચાડી-ચુગલી. (૧૫) પરનિંદા (૧૬) પૌદ્ગલિક આનંદ, વિષાદ, શોક ઉદ્વેગપણું હર્ષ (૧૭) ખોટી સલાહ, શિખામણ (૧૮) ખોટી શ્રદ્ધા-દેવ.ગુરુ ધર્મ ધર્મસિવાય બીજા ધર્મપર શ્રદ્ધા રાખવી તે

વિષય વિકાર ઉત્પન્ન થાય તેવા ઉપગરણ અથવા વસ્રો રાખવા નહી, જે જગ્યામાં સ્રી આદિના ચિત્રો હોય ત્યાં સામાયિક કરવું નહી જે જગ્યા શુદ્ધ હોય ત્યાં સામાયિક કરવું ા૧૯ા

દેશાવકાશિક એટલે—

સામાયિકવ્રતની આત્માને યથાયોગ્ય ટેવ પડયા પછી વધારે વખત આત્મચિંતન કરવાની જરૂર હોઇ શાસ્રકારોએ દશમું વ્રત ફરમાવ્યું છે આ વ્રતમાં દિવસનો મોટો ભાગ આત્મચિંતન કરવામાં ગાળવાનો કહ્યો છે ને જે જીવને સામાયિકવ્રત આદરવાની ટેવ બરાબર પડી હોય તેજ આ વ્રત તેમજ બીજા વ્રતો સુખે સુખે આદરી શકે છે સામાયિકવ્રતની માફકજ મન. વચન કાયાના દોષો વર્જી આત્મપરાયણતામાં દિવસનો મોટો ભાગ ગુજારવાનો છે આ વ્રતમાં સાંસારિક આધિ ઉપાધિનો અમુક વખત સુધી ત્યાગ કરવાનો કહ્યો છે આ વ્રતમાં અમુક જગ્યાની હદ બાંધી લેવી પડે છે તે બાંધેલી

(१०) देशावकाशिकव्रतम्।

परिमाणं दिसिवए, गहियं जारिसं पुरा।
देसावगासो तस्सेगदेसावट्ठाणमीरिओ ॥ १ ॥

छाया.

परिमाण दिग्व्रते, गृहीत यादृश पुरा।
देशावकाशस्तस्यैक–देशावस्थानमीरित ॥ १ ॥

भाषानुवाद.

दिग्व्रतमें जो दिशाओंकी मर्यादा की है उस मर्यादा को भी प्रतिदिन कम कर लेना **देशावकाशिक** व्रत है। (किसी किसीका मत यह है कि पहलेके समस्त व्रतोंमें की हुई मर्यादाका संकोच करना **देशावकाशिक** व्रत है। ॥१॥ तात्पर्य

હદ ઉપરાત જઇ શકે નહી, ને જે હદ બાધી હોય તેમાં પણ અમુક પદાર્થોજ ઊપયોગમાં લાવવાના છે તે નક્કી કરી લે ને તે પદાર્થો ઊપરાંત અન્ય પદાર્થો જેટલા વખતની વ્રતની મર્યાદા હોય તેટલા વખત સુધીમાં ઊપભોગ પરિભોગમાં લઈ શકે નહી તેમજ હદ બાધેલી ઊપરાતના પદાર્થો નોકર ચાકર દ્વારા કોઇપણ પ્રકારનો ઇસારો કરીને કે કરાવીને મગાવી શકે નહી

(૧૦) દેશાવકાશિક વ્રત

દિગ્વ્રતમાં જે દિશાઓની મર્યાદા બાંધી લીધી છે તે મર્યાદાને પણ હમેશા ટુકી કરવી તેને દેશાવકાશિક વ્રત કહેછે.

निव्वुत्त ज वयं तेणमेय देसावगासिय ।
आजीवणट्ठमहव चोमासट्ठमहाविवा ॥ २ ॥
दिसासु कियमज्जाओ, कुज्जा एगे दिणे पुणो ।
ज मज्जायाविहिं देसावगासियमिणं मयं ॥ ३ ॥

निर्वृत्त यदुक्त तेनैतद्देशावकाशिकम् ।
आजीवनार्थमथवा चातुर्मास्यार्थमथापि वा ॥ २ ॥
दिक्षु कृतमर्यादः कुर्यात्कस्मिन् दिने पुनः ।
य मर्यादाविधिं देशावकाशिकमिदं मतम् ॥ ३ ॥

यह कि जिसने आजीवन वर्ष या चौमासेमें यह मर्यादा करली है कि–'मैं इतनी दूर तक ही जाऊँगा, इससे आग नहीं' ॥२॥ इस दिशाकी मर्यादामें एक दिन या पाँच पहर आदिक लिए और भी कम कर लेना देशावकाशिक व्रत

અને આ વ્રતમાં જે અમુક વ્રતની મર્યાદા કરી હોય તે મર્યાદાને પણ ઇચ્છા પ્રમાણે ટુંકી કરવાનું કહ્યું છે દાખલા તરીકે એક વ્યક્તિએ ચારે દિશામાં જવાની સામાન્યપણે ૨૦ માઈલની મર્યાદા કરી હોય ને અમુક પદાર્થોને અમુક પ્રમાણમાં [illegible]ચીમાં વાપરવાની છુટ રાખી છે આ વ્રત જે દિવસે લેવાનું હોય તે દિવસે ઉપરોક્તદિશાની મર્યાદાનો તેમજ ઉપભોગ પરિભોગની વસ્તુઓનો હમેશની મર્યાદા કરતાં પણ વધારે સંકોચ કરે આ દેશાવકાશિકવ્રતમાં ફક્ત દિશા

एवं वयाणं सव्वेसिं, वुत्ताणमुवलक्खणं ।
तम्हा संखवणं कज्जं, सव्वत्थेवं सुबुद्धिणा ॥ ४ ॥

एवं व्रताना सर्वेषामुक्तानामुपलक्षणम् ।
तस्मात्सक्षेपण कार्यं, सर्वथैव सुवुद्धिना ॥ ४ ॥

है ॥३॥ पूर्वोक्त समस्त व्रतोंका यह उपलक्षण है, इस लिए दिग्व्रतके सिवाय **स्थूलप्राणातिपातविरमण** आदि व्रतों में संक्षेप करना भी **देशावकाशिक** व्रत है, यह बात स्वयं विचार लेनी चाहिए। जैसे कि पहले जिसने अपराधीको ताडन न करनेकी प्रतिज्ञा नहीं ली है और वह एक दिन या पहरके लिए अपराधीको भी ताडन न करनेकी प्रतिज्ञा ले ले तो वह भी **देशावकाशिक** व्रत है, इत्यादि।

इस व्रतका आशय यह है—मर्यादा किये हुए स्थान से वाहर गमनागमनकी निवृत्ति हो जाती है, अतः वहां प्राणियोंका उपमर्दन नहीं होता, तथापि दूसरेसे वाहरके काम करानेसे व्रतकी भली भाँति रक्षा नहीं हो सकती, क्योंकि वहाँ ऐसे आगारका अभाव है। दिग्व्रतको संकुचित करने पर प्रेष्यप्रयोग आदि, तथा **प्राणातिपातविरमण** आदिको संकोचनेसे वध वन्ध आदि अतिचार ही होते हैं, इस प्रकार दिग्व्रतका सक्षेप करनाही साक्षात् **देशावकाशिक** व्रत है, भिन्न नहीं ॥ ४ ॥

ઓની મર્યાદા હંમેશ કરતા ઓછી કરવી એટલુજ નહી પણ સમસ્તવ્રતોમાં જે મર્યાદા કરી હોય તે મર્યાદાનો પણ વધારે પ્રમાણમાં સંક્ષેપ કરે.

दसमस्सऽइयारपचग से,
पउगो आणवणस्स पेसणस्स ।
अवि सद्दग-रूवगाणुवाओ,
बहिया पुग्गलस्सेवण तहेव ॥ ५ ॥
परेण वज्झवत्थूण, पावण जं णियतिगे ।
पढमो सो एवमेव, बीओ भिच्चाइपेसण ॥ ६ ॥

दशमस्यातिचारपञ्चकमस्य प्रयोग आनयनस्य प्रेष्यस्य ।
अपि शब्दक-रूपकानुपातो,—बहिः पुद्गलक्षेपण तथैव ॥५॥
परेण बाह्यवस्तूनां प्रापणे सन्निजान्तिके ।
प्रथम स एवमेव द्वितीयो भृत्यादिप्रेषणम् ॥ ६ ॥

इसके पांच अतीचार हैं वे जानने के हैं किन्तु सेवन करने के नहीं । वे इस प्रकार हैं–

(१) आनयनप्रयोग, (२) प्रेष्य प्रयोग, (३) शब्दानुपात, (४) रूपानुपात, (५) बहिःपुद्गलप्रक्षेप ॥ ५ ॥

(१) आनयनप्रयोग–अपने गमनागमनके लिए मर्यादा किये हुए क्षेत्रसे बाहरके पदार्थोंको दूसरेसे अपने पास मंगाना ।

बीजा व्रतोनी माफक आ व्रतना पण पांच अतिचार कह्या छे ते जाणवा पण आदरवा नहीं (१) आनयन प्रयोग (२) प्रेष्यप्रयोग (३) शब्दानुपात (४) रूपानुपात (५) बहि पुद्गलप्रक्षेप

तीओ छिक्काइचेट्ठाहिं, तहेवायरणं मओ ।
तहा चउत्थो हत्थाइ,–चेट्ठणं परिकित्तिओ ॥ ७ ॥

तृतीयश्छिक्कादिचेष्टाभिस्तथैवाऽऽचरण मत ।
तथा चतुर्थो हस्तादिचेष्टनं परिकीर्त्तित. ॥ ७ ॥

(२) प्रेष्यप्रयोग–मर्यादा किए हुए क्षेत्रसे वाहरके कार्योंको संपादन करनेके लिए नोकर–चाकरोंको भेजना। (३) शब्दानुपात–नियत क्षेत्रसे वाहरका कार्य आ-पड़ने पर छींक कर, खाँसकर या अन्य कोई शब्दसे पडोसी आदिको इशारा करके तथा तार, टेलीफोन, रेडियो, वायरलेश आदि यंत्रोंद्वारा कार्य करानेका प्रयत्न करना। (४) रूपानुपात–नियत क्षेत्रसे वाहरका काम करनेके लिए दूसरेको हाथ आदि दिखाकर उस कामको सिद्ध करनेकी चेष्टा करना ॥७॥ (५) वहिःपुद्गल-

(१) આનયન પ્રયોગ–પોતે જવા આવવાની મર્યાદા કરી છે પણ તે મર્યાદા ઊપરાંતના ક્ષેત્રમાંથી બીજાની પાસે પદાર્થો મ ગાવે તો અતિચાર ગણાય (૨) પ્રેષ્યપ્રયોગ–મર્યાદિત હદ બહાર કામ માટે નોકર ચાકર આદિ મોકલવા તે અતિચાર (૩) શબ્દાનુપાત–મર્યાદિતક્ષેત્ર બહાર કામ પડયે બૂમ નાંખીને, છીંક, બગાસુ ખાઈને અગર ટેલીગ્રાફ, ટેલીફોન, વાયરલેસ (બેતારના તાર) અગર બીજો કોઇ ઈસારો કરી કામ કરાવવુ તે અતિચાર ગણાય (૪) રૂપાનુપાત–નિયતક્ષેત્ર બહાર કામ પડયે હાથ આદિની નિશાની બતાવી કામ કરાવવાની ચેષ્ટા કરવી

सक्काइविणिक्खेवा, चेट्ठण होइ पचमो ।
परेण वज्झकज्जाण, सपाए णेव तारिस ॥ ८ ॥
वयस्स रक्खण तम्हा, सत्थं देसावगासियं

शक्रादिविनिक्षेपात्पंचमं भवति पञ्चम ।
परेण बाह्यकार्याणां सम्पादे नैव तादृसम् ॥ ८ ॥
व्रतस्य रक्षणं तस्मात्साय देशावकाशिकम्

प्रक्षेप–नियत क्षेत्रसे बाहरका प्रयोजन होने पर उसे सिद्ध करनेके लिए कंकर पत्थर आदि फेंक कर दूसरेको संकेत (इशारा) करना ॥ ८/२॥

इति देशावकाशिकनामका दशवाँ व्रत समाप्त ॥ १ ॥

ते અતિચાર કહેવાય (૫) બહિ પુદ્ગલ પ્રક્ષેપ–મર્યાદિત ક્ષેત્રની બહાર કામ પડયે કાંકરો, પત્થર આદિ કોઈ પણ વસ્તુ ફેંકી ઇસારો કરવો તેને અતિચાર કહે છે

પોષધોપવાસ

દશમું વ્રત અમલમાં મૂકયા પછી ને તેની ટેવ પડયા પછી અહોનિશ આત્મરમણતાની ટેવ પાડવા માટે શાસ્ત્રકારોએ અગીઆરમા વ્રતનું સૂચન કર્યું છે દશમાં વ્રતમાં અમુક છુટ રાખી છે પણ આ વ્રતમાં જરાપણ છુટ નથી. અને આ અગીઆરમું વ્રત મહીનામાં ઓછામાંઓછું ૭ વખત આદરવાનું શાસ્ત્રોએ ફરમાવ્યું છે. આત્માને સમભાવમાં રાખવાની

ટેવ પાડવા માટે પહેલુ પગથીયુ સામાયિક છે ને બીજુ પગથીયુ પોષધવ્રતનુ છે આ વ્રતના આદરનાર ભોગના પદાર્થો, શુશ્રુષાના પદાર્થો, અને જેથી હિંસા થાય તેવી ક્રિયાઓથી દૂર રહી એક અહોરાત્રી સુધી આત્મચિંતનમાં લાગે આ વ્રત આદરનાર એક નિર્દોષ જગા પસંદ કરીને તેમાં માત્ર ઓઢવા પાથરવામાં જરૂરીયાતના પ્રમાણમાં સ્વચ્છ વસ્ત્રો લઈ જાય ચોવીસ કલાક સુધીમાં કાંઇ પણ ખાવુ પીવુ નહી શરીરની કોઇ પણ પ્રકારની શુશ્રુષા કરવી નહી ઠાઠ-માઠ મારવો નહિ સ્નાન, મંજન, આભૂષણો વિગેરેનો ત્યાગ કરવો. માત્ર એક કપડુ પહેરવુ અને એક ઓઢવુ સ્ત્રીઓનાં બારામા જણાવવાનુ કે સ્ત્રીયો પોષધવ્રત દરમ્યાન સૌભાગ્ય ચિન્હ સિવાય બીજા આભૂષણોનો ત્યાગ કરે મન વચન કાયાથી બ્રહ્મચર્ય પાળવુ મન વચન કાયાથી કોઈ પણ જીવને કોઇ પણ પ્રકારનુ નુકશાન કરવુ નહી તેમજ કરાવવુ પણ નહી પ્રમાદરહીત રહેવુ દરેક જીવને શાંતિ ઉપજાવવાનુ લક્ષમા રાખવુ શરીરને ભૂખ્યુ રાખીને આત્માને વિવિધ પ્રકારની શુદ્ધ ભાવનાઓવડે પોષવાનુ કરવું. આત્માની ઉચ્ચ કોટીએ જવા ઇચ્છનાર સાત વ્રત યથાયોગ્ય પાળે અનર્થદંડવિરમણ વ્રત બરાબર શીખે અને અમલમાં મુકે, સામાયિક વ્રત યથાયોગ્ય આચરણમાં મૂકે, મહીનામાં ઉપર જણાવ્યા મુજબ ૭ પોષધ વ્રત કરે મુમુક્ષુ જીવ જરૂર આત્મરમણતામાં આગળ વધશે એમ શાસ્ત્રકારો ફરમાવે છે.

(११) पोषधोपवासव्रतम्

पुट्ठी पोसो त जो, धाइ हवइ पोसहो एसो ।
सो एव वा तहिं जो, उववासो पोसहोववासो सो
पव्वक्खा चउरो जे ते, अट्ठमी-पमुहा तिही ।
विग्गहे एत्थ बीए उ, गेज्झा पोसहसद्दओ ॥२॥

छाया

पुष्टि पोषस्त यो दधाति पोषध एष ।
स एव वा तत्र य उपवास पौषधोपवास स ॥ १ ॥
पर्वाख्याश्चत्वारो ये तेऽष्टमीप्रमुखास्तिथय ।
विग्रहेऽत्र द्वितीये तु, ग्राह्या पोषधशब्दत ॥ २ ॥

भाषानुवाद

पोषधोपवास व्रत—जो पोषणको धारण करे अर्थात् पोषण करे उसे पोषध कहते हैं, और पोषध × उपवासको पोषधोपवास कहते हैं ॥१॥ अथवा इसी व्युत्पत्तिके अनुसार अष्टमी आदि पर्व तिथियोंको भी पोषध कहते हैं। उनमें आहार आदिका त्यागरूप गुणका धारण करके निवास करना पोष

---

(११) पोषधोपवास व्रत

જે પોષણને ધારણ કરે અથવા પોષણ કરે તેને પોષધ કહે છે અથવા પોષધ × ઉપવાસને પોષધોપવાસ કહે છે પોષધોપવાસના ચાર પ્રકાર છે (૧) આહાર ત્યાગ, (૨) શરીર-

आहारो गत्तसक्कारो, बंभचेरं तहा पुणो ।
अव्ववारोत्ति तब्भेया, चउरो परिकित्तिया ॥ ३ ॥
एएवि दुविहा वुत्ता, देसओ सव्वओ तहा ।
कहेमि लक्खणं एसिं, सव्वेसि च पिहू-पिहू ॥४॥

आहारो गात्रसत्कारो,-ब्रह्मचर्यं तथा पुन ।
अव्यापार इति तद्भेदाश्चत्वार परिकीर्तिता ॥ ३ ॥
एतेऽपि द्विविधा उक्ता देशत सर्वतस्तथा ।
कथयामि लक्षणमेषा, सर्वेषा च पृथक् पृथक् ॥ ४ ॥

धोपवास है। यह अर्थ तो व्युत्पत्ति-जन्य है. इसका प्रवृत्ति-अर्थ है आहार आदि चतुष्टयका परित्याग करना। तात्पर्य यह कि अष्टमी, चतुर्दशी, अमावास्या और पूर्णमासी, इन पर्व-दिनोंमें इस व्रतका आचरण करनेसे धर्मकी अधिक पुष्टि होती है, इस लिए इन दिनोंमें उपवास करना पोषधोपवास है ॥२॥ यह चार प्रकारका है (१) आहारत्याग, (२) शरीरसत्कारत्याग, (३) ब्रह्मचर्य और (४) अव्यापार ॥३॥ इन चारोंके दो-दो भेद हैं-एकदेशसे और सर्वदेशसे। अब इन सबके अलग अलग लक्षण कहते हैं ॥४॥ (१) आंबिल आदि करना देश

સત્કાર ત્યાગ, (૩) બ્રહ્મચર્ય, (૪) અવ્યાપાર. આ દરેકના બે બે ભેદ છે (अ) એકદેશથી (ब) સર્વથી

(૧) આબીલ આદિ કરવુ તેને દેશ-આહાર-ત્યાગ-પોષધોપવાસ કહે છે, અને એક અહોરાત્રી સુધી ચારે પ્રકારના

आयंविलाइकरणमाहारो देसओ मओ ।
अहोरत्तट्ठमाहारपरिच्चाओ य सव्वओ ॥ ५ ॥
एवमुव्वट्टणाईण, चाओ कस्सवि देसओ ।
णेओ सरीरसक्कारो, सव्वेसिं सव्वओ तहा ॥ ६ ॥

आचामाम्लादिकरणमाहारो देशतो मत ।
अहोरात्राश्माहारपरित्यागश्च सर्वत ॥ ५ ॥
एवमुद्वर्तनादीनां त्याग कस्यापि देशत ।
ज्ञेय शरीरसत्कार सर्वेषां सर्वतस्तथा ॥ ६ ॥

आहार त्याग पोषधोपवास है और एक दिन-रातके लिए चारो प्रकारके आहारका सर्वथा त्याग करना सर्व आहार त्याग-पोषधोपवास है ॥ ५ ॥ (२) उद्वर्तन, अभ्यंगन, स्नान अनुलेपन गन्ध, ताम्बूल आदि पदार्थोंमेंसे किसी एकका या अधिकका त्याग करना देशतः शरीरसत्कार त्याग पोषधोपवास है और अहोरात्र के लिए इन सबका सर्वथा त्याग करना सर्व शरीरसत्कार पोषधोपवास है ॥६॥ (३ इसी प्रकार कथम रात्रिमें या कथम दिनमें कुशीलका

આહારનો સર્વથા ત્યાગ કરવો તેને સર્વ આહાર ત્યાગ પોષધો-પવાસ કહે છે આહારના ચાર પ્રકાર (૧) અશન–ધાન્ય વિગેરે ન પકાવીને ખાવું તે (૨) પાણી–કોઈ પણ પ્રકારનું પાણી (૩ ખાદીમ–મેવા મીઠાઈ વિગેરે–(૪) સાદીમ–લવીંગ સોપારી વિગેરે મુખવાસ

रत्तीए दियसे वावि. कुसीलस्स विवज्जणं ।
देसओ, सव्वओ, बंभ,–चेरं[1] सव्वत्थ वज्जणं ॥७॥
एवमेयाअ रीइए, जिणसत्थाणुसारओ ।
अव्ववारोवि विन्नेओ, देसओ सव्वओ सयं ॥८॥

रात्रौ दिवसे वाऽपि, कुशीलस्य विवर्जनम् ।
देशत , सर्वतो ब्रह्मचर्यं सर्वत्र वर्जनम् ॥ ७ ॥

एवमेतया रीत्या, जिनशास्त्रानुसारत ।
अव्यापारोऽपि विज्ञेयो, देशत सर्वत स्वयम् ॥ ८ ॥

त्याग करना **देश–ब्रह्मचर्यपोषधोपवास** है । और दिन रातके लिए सर्वथा कुशीलका त्याग करना **सर्वतः ब्रह्मचर्य पोषधोपवास** है ॥७॥ (४) तथा अमुक **व्यापार करूँगा, अमुक नहीं करूँगा,** इस प्रकार व्यापारोंमें से किसी किसीका त्याग करना **देशतः अव्यापार पोषधो-**

(२) ઉદ્વર્તન–અભ્યંગન, સ્નાન, અનુલેપન, ગન્ધ, તામ્બુલ, વિગેરે પદાર્થોમાંથી એક અથવા વધારેનો ત્યાગ કરવો તેને દેશથી શરીર સત્કાર ત્યાગ પોષધ કહે છે અને આ સર્વે પદાર્થોને અહોરાત્રી સુધી સર્વથા ત્યાગ કરવો તેને સર્વ દેશ–શરીર–સત્કારપોષધ કહે છે.

(૩) આ પ્રકારે કેવળ રાત્રી અથવા દિવસના ભાગમાં અબ્રહ્મ (કુશીલ) નો ત્યાગ કરવો તેને દેશ બ્રહ્મચર્ય પોષધ

१ 'सव्वत्थ'–अहोरात्रमित्यर्थ. ।

सिज्जासंथारगाणं ज, सव्वहाऽपडिलेहणं ।
पमायपडिलेहो वा, अइयारो इहाइमो ॥ १ ॥

शय्यासंस्तारकाणां च,—सर्वथाऽप्रतिलेखनम् ।
प्रमादप्रतिलेखो वा अतिचार इहाऽऽदिम ॥ १ ॥

पवास है, और समस्त व्यापारोंका अहोरात्रके लिए सर्वथा त्याग करना सर्वत अव्यापारपोषधोपवास व्रत है ॥

उपमसभस—सामग्री, वधु, मित्र आदिक साथ विपुल अशनादि करके अष्टमी आदि तिथियोंमें एक करण एक योग आदिसे सावद्य व्यापारका त्याग करके अहोरात्र व्यतीत करना भी पोषध व्रत कहलाता है, जो कि 'दया' 'छकाया' के नामसे प्रसिद्ध है ॥

इसके ग्रहण करनेकी विधि वही है जो सामायिककी विधि है—कुछ विशेषता नहीं है ॥८॥

કહે છે અને અહોરાત્રી સુધી અબ્રહ્મનો ત્યાગ કરવો તેને સર્વ બ્રહ્મચર્ય પોષધ કહે છે

(૪) અમુક પ્રકારના વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો અને અમુકની છુટ રાખવી તેને દેશ અવ્યાપારપોષધ કહે છે અને સર્વથા અહોરાત્રી સુધી સમસ્ત વ્યાપારનો ત્યાગ કરવો તેને સર્વ અવ્યાપારપોષધ કહે છે

અત્યારે આપણે ઉપરોક્ત ચારે પ્રકારે પોષધ અહોરાત્રી સુધી કરીએ છીએ તેને પોષધ વ્રત તરીકે ઓળખીએ છીએ.

अप्पमज्जणमेएसि,-मण्णहा वा पमज्जणं ।
वुत्तो एत्थ वए बीओ, अइयारो जहागमं ॥१०॥

अप्रमार्जनमेतेषा,–मन्यथा वा प्रमार्जनम् ।
उक्तोऽत्र व्रते द्वितीयोऽतीचारो यथाऽऽगमम् ॥ १० ॥

इसके पांच अतीचार जाननेके हैं किन्तु सेवन करनेके नहीं हैं। वे ये है (१) अप्रतिलेखित–दुष्प्रतिलेखितशय्या-संस्तार, (२) अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जितशय्यासंस्तार, (३) अप्रतिलेखितदुष्प्रतिलेखित–उच्चारप्रस्रवणभूमि, (४) अप्रमार्जितदुष्प्रमार्जित–उच्चारप्रस्रवणभूमि, (५) पोषधोपवासका सम्यक् अननुपालन।

(१) शय्या संथारे आदिकी पडिलेहना न करना या असावधानीसे पडिलेहणा करना प्रथम अतिचार है ॥ ९ ॥

(२) शय्या संथारे आदिको न पूंजना या असावधानीसे पूंजना दूसरा अतिचार है ॥१०॥

આ વ્રત લેવાની વિધિ સામાયિકની વિધિ પ્રમાણે છે, કોઇ પણ પ્રકારની વિશેષતા જણાતી નથી

આ વ્રતના પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આદરવા નહી (૧) અપ્રતિલેખિત દુષ્પ્રતિલેખિત શય્યા સંસ્તાર, (૨) અપ્રમાર્જીત દુષ્પ્રમાર્જીત શય્યા સંસ્તાર, (૩) અપ્રતિલેખિત દુષ્પ્રતિલેખિત–ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણભૂમિ, (૪) અપ્રમાર્જિત દુષ્પ્રમાર્જીત ઉચ્ચાર પ્રસ્રવણભૂમિ, (૫) પોષધોપવાસનું સમ્યક્ રીતે અનુપાલન ન કરવુ.

उच्चार-पासवणभू विसए कमसो इण ।
चे पगारदुग तीओ, चउत्थो संमओ तया ॥११॥

उच्चारप्रस्रवणभूविषये क्रमश इदम् ।
चेत्प्रकारद्विक तृतीयमथतुर्य संमतस्तथा ॥ ११ ॥

(३) उच्चार–प्रस्रवण (मल–मूत्र)की भूमिकी पडिलेहना न करना या दुविधा होकर पडिलेहना करना तीसरा अतिचार है।

(४) उच्चार–प्रस्रवणकी भूमिको न पूंजना या असावधानीसे पूंजना चौथा अतिचार है ॥११॥

---

(૧) પથારી આદિનુ પ્રતિલેખન ન કરવુ એટલે આસન દરમ્યાન જે વસ્ત્રો રાખ્યા હોય તેને બરાબર જોવા નહી એટલે જીવજંતુ આદિ હોય તેનો ખ્યાલ રાખવો નહી અને પ્રતિલેખન કરાતું હોય તો ધ્યાનપૂર્વક ન કરાતું હોય એટલે જીવજંતુ પીલાઇ જતું હોય તેની દરકાર ન રખાતી હોય તેને પેલા પ્રકારનો અતિચાર કહે છે

(૨) પથારી આદિ બરાબર ન પૂંજાતી હોય એટલે જીવજંતુને જતનાપૂર્વક લઈ યોગ્ય સ્થળે ન મૂકાતા હોય અગર જીવજંતુને લેવાતા હોય તો ધ્યાન વગર અગર ઉતાવળથી લેવાતા હોય તેને બીજા પ્રકારનો અતિચાર કહે છે

(૩) મલમૂત્રાદિની જગ્યાને બરાબર તપાસી ન હોય અને તપાસી હોય તો ધ્યાનપૂર્વક ન તપાસી હોય તેને અતિચાર કહે છે

पंचमो पालणाभावो, पोसहस्स जहाविहि ।
वयस्सेयस्स गहणे, विही सामाइए जहा ॥ १२ ॥

पञ्चम पालनाभाव पोपधस्य यथाविधि ।
व्रतस्यैतस्य ग्रहणे, विधि सामायिके यथा ॥ १२ ॥

(५) शास्त्रोक्तविधिसे पोषधोपवासका सम्यक्रूपसे पालन नहीं करना और पोसेमें रहकर आहार, शरीरसत्कार, मैथुन और अनेक प्रकारके व्यापारोंका विचारना पाचवाँ अतिचार है ॥ १२ ॥

यह पोषधोपवास नामका ग्यारहवाँ व्रत समाप्त हुआ ॥ ११ ॥

---

(૪) મલ મુત્રાદિની જગ્યાને જીવ જતુ આદિ રહિત ન કરી હોય ને કરી હોય તો કદાચ અસાવધપણે કરી હોય તો તેને અતિચાર કહે છે.

(૫) શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક પોષધોપવાસનુ સમ્યક્ રીતે પાલન ન કર્યું હોય અને પોષધમાં શરીર સત્કાર, મૈથુન, આહાર વિગેરે અનેક પ્રકારના વ્યાપારોની ચિતવના કરી હોય તો તે અતિચાર કહેવાય

નોધ—સાધર્મી, બન્ધુ મિત્રાદિની સાથે જમી કરી આઠિમ આદિ તિથિઓ ઉપર એક કરણ અને એક યોગથી સાવદ્ય વ્યાપારનો ત્યાગ કરી ઉપરોક્ત મિત્રાદિ સાથે અહોરાત્રી અગમ ધ્યાનમાં વ્યતીત કરવી જોઇએ (૧૧)

અતિથિ-સંવિભાગ

આત્માનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવાને દાન, શીયળ, તપ અને ભાવના સિદ્ધાંતો પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યા છે ઉપરોક્ત સિદ્ધાંતો થોડા ઘણા અંશે હાલના ચાલતા દરેક પંથમાં મૂકવામાં આવ્યા છે પણ જ્ઞાની પુરૂષોએ ખુલ્લે ખુલ્લું કહ્યું છે કે ઉપરના સિદ્ધાંતોને અમલમાં મૂકતા જીવ ક્રમશઃ ચઢતો ચઢતો દરેક ભવમાં આત્મિક વિકાસ કરતો કરતો પોતાના મૂળ સ્વરૂપને પહોંચે છે દાન ઘણા પ્રકારના હોય છે પણ જે દાન તદ્દન નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી અપાય છે તેજ દાન શ્રેષ્ઠ છે. દાન આપતી વખતે દાનેશ્વરીઓએ નીચેની પણ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે (૧) કઇ વસ્તુનું દાન, (૨) દાન લેનારની પાત્રતા, (૩) દાન દેનારની ભાવના ઉપરની પણ બાબતોને ધ્યાનમાં રાખી 'માઘ' કવિ જેવાએ પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દીધું અને એટલુંજ નહિ પણ પોતાની પાસે કાંઇ ન રહ્યું ને દાનના વિચારોએ પોતાનું મગજ ઘરી લીધું તે અવસ્થામાં નીચેના શબ્દો બોલતો બોલતો પોતાનો પ્રાણ છોડી ચાલ્યો ગયો

> अर्था न सन्ति, न च मुञ्चति मां दुराशा,
> त्यागं रतिं वहति, दुर्ललितं मनो मे ।
> याञ्चा च लाघवकरी स्ववधे च पापम्,
> प्राणाः ! स्वयं व्रजत, किं परिदेवितेन ॥

ભાવાર્થ—મારી પાસે પૈસા નથી, દાન આપવાની પ્રબળ આશા રહેલી છે ત્યાગ કરવાનો અત્યંત ભાવ પૈસા થાય છે

તેથી મારૂં મન અસ્ત વ્યસ્ત થઇ ગયુ છે. વળી કોઇની પાસે માગવુ તે નીચ કાર્ય છે, આત્મહત્યા કરવી તે મહાન પાપ છે માટે હે પ્રાણ તમે પોતે તમારી મેળે આ ખોળીયામાંથી ચાલ્યા જાવ શા માટે મને દુખાવો છો ? કારણ કે હું આ યાચકોની અવસ્થા દેખી શકતો નથી

ઉપર દર્શાવેલ દાન જો કે પ્રશસનીય છે પણ તેના કરતા પચ મહાવ્રતધારી સાધુ સાધ્વીજી તથા સાધર્મી તથા પડિમાધારી શ્રાવકને દાન દેવાનો પ્રસગ લાભે તો મહાન પ્રશસનીય છે મહાન પુણ્ય પ્રભાવથી આવા પ્રકારનુ દાન દેવાનું પ્રતિલાભે છે, દાન દેતી વખતે નીચેના સિદ્ધાંતો જરૂર ધ્યાનમાં રાખવા

(૧) નિર્દોષ વસ્તુઓ આપવી (૨) વ્યક્ત ભાવથી અને નિષ્કામ બુદ્ધિથી આપવુ (૩) દાન આપ્યા પછી અહકાર કરવાં નહી (૪) બગડી ગએલ વસ્તુઓ તથા સાધુજી માટે તૈયાર કરેલી વસ્તુઓ આપવી નહિ (૫) સાધુ સાધ્વીજીને આપવા માટે પોતે સ્વસ્થ (સૂઝતો) હોયતો બીજાને હુકમ કરવો નહી.

(१२) यथासंविभागव्रतम् ।

अतिही समणो तस्स,-ऽन्नपाणाइसमप्पणं ।
सक्कारज्जेहिं-मइहिं,-संविभागो पकित्तिओ ॥१॥

छाया

अतिथि श्रमणस्तस्यान्नपानादिसमर्पणम् ।
सत्काराद्यैरतिथिसंविभागः प्रकीर्तितः ॥१॥

भाषानुवाद

जिस की तिथि निश्चित न हो उसे अतिथि अर्थात् साधु कहते हैं। प्राकृत जन के समान तिथि आदि की अपेक्षा न रखकर भोजन के समय गृहस्थ के घर पहुँचनेवाले साधु साध्वी को न्याय से उपार्जित कल्पनीय अन्न-पान आदि देश, काल श्रद्धा और सत्कार आदि के साथ आत्म-कल्याण की भावना से समर्पण करना अतिथिसंविभाग व्रत है ॥१॥

(૧૨) અતિથિ-સંવિભાગ વ્રત

જેની તિથિ નક્કી થયેલ નથી તેને અતિથિ અથવા સાધુ કહે છે. તિથિ આદિની અપેક્ષા રાખ્યા સિવાય ભોજન સમયે ગૃહસ્થને ઘેર આવનાર સાધુ સાધ્વીજીને ન્યાયોપાર્જીત અને કાલ્પનિક આહાર પાણી આદિ ભક્તિભાવથી અર્પણ કરવા તેને અતિથિસંવિભાગ વ્રત કહે છે (૧)

अस्सवि पंचऽइयारा, सचित्तनिक्खेवणाविहाणाइं ।
एवं कालाइक्कम,-परववएसा य मच्छरियं ॥ २ ॥
धन्नाइसु सचित्तेसु,-मचित्तपरिमेलणं ।
एयस्स विवरीयं वा,-पढमो परिकित्तिओ ॥ ३ ॥

अस्यापि पञ्चातीचारा , सचित्तनिक्षेपणापिधानादि ।
एव कालातिक्रम, परव्यपदेशौ च मात्सर्यम् ॥२॥
धान्यादिषु सचित्तेषु, अचित्तपरिमेलनम् ।
एतस्य विपरीत वा, प्रथम परिकीर्त्तित ॥३॥

इस के पांच अतिचार इस प्रकार हैं-(१) सचित्तनिक्षेपण, (२) सचित्तपिधान, (३) कालातिक्रम, (४) परव्यपदेश, (५) मत्सरिता ॥ २ ॥

(१)**सचित्तनिक्षेपण**—दान न देने के अभिप्राय से अचित्त वस्तुओं को सचित्त धान्य आदि में मिला देना, अथवा कल्पनीय वस्तुओं में सचित्त वस्तु मिलादेना सचित्त-निक्षेपण है । तात्पर्य यह है कि-“सचित्त चावल आदि में अगर अचित्त मिलादेंगे, या अचित्त अन्न आदि में सचित्त

આ વ્રતના પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આદરવા નહીં (૧) સચેતનિક્ષેપણ, (૨) સચિત્તપિધાન, (૩) કાલાતિ-ક્રમ, (૪) પરવ્યપદેશ, (૫) મત્સરિતા.

(૧) સચેતનિક્ષેપણ—દાન ન દેવાની ઈચ્છાથી અચેત વસ્તુઓને સચેત ધાન્યાદિમાં મિશ્રણ કરે, અગર સચેત વસ્તુ-

अचित्तस्स सचित्तेण, पिहाण वुक्कमोवि वा ।
मोयणाइपयत्थेसु, जो सो बीओ उदाहिओ ॥४॥

अचित्तस्य सचित्तेन, पिधानं व्युत्क्रमोऽपि वा ।
भोजनादिपदार्थेषु, य स द्वितीय उदाहृत ॥४॥

चावल आदि मिलादेंगे तो साधुजी ग्रहण नहीं करेंगे" ऐसी भावना कर के सचित्त में अचित्त और अचित्त में सचित्त मिला देना सचित्तनिक्षेपण अतिचार है ॥ ३ ॥

(२) सचित्तपिधान—इसी प्रकार पूर्वोक्त भावना से सचित्त वस्तु से अचित्त को, और अचित्त से सचित्त का ढाँक देना सचित्तपिधान अतिचार है ॥ ४ ॥

(३) कालातिक्रम—अर्थात् समय का उल्लंघन करना। 'साधु का सत्कार भी हो जाय और आहार भी न देना पड़े'

આનુ અચેત વસ્તુઓમાં મિશ્રણ કરે તેને અતિચાર કહે છે.

(૨) દાન નહી દેવાની ભાવનાથી સચેત વસ્તુઓને અચેતથી અગર અચેત વસ્તુઓને સચેતથી ઢાંકી દે તેને અતિચાર કહે છે.

(૩) સાધુનો સત્કાર પણ થાય અને આહાર પણ ન દેવાય એવી ભાવનાથી સાધુજીને ભોજન સમય વિત્યા બાદ અર્જ કરવી તને અતિચાર કહે છે.

(૪ આહારાદિ આપવા બીજાને હુકમ કરવો અગર

ण भोयणीयंपि मए पयेयं,
हवे जहेसो समणोवि तुट्ठो ।
इईव कालप्पडिजावणं जं,
सो एत्थ कालाइकमो पगीओ ॥५॥
अन्नाइयं सव्वमिणं परस्स,
न मामईणंति अदाणभावा ।
सक्कारसद्धाइविहाणपुव्वं,
जं भासणं सो कहिओ चउत्थो ॥६॥

न भोजनीयमपि मया प्रदेयं, भवेद् यथैव श्रमणोऽपि तुष्टः ।
इतीव कालप्रतियापनं यत्, सोऽत्र कालातिक्रमः प्रगीतः ॥५॥
अन्नादिकं सर्वमिदं परस्य, न मामकीनमित्यदानभावात् ।
सत्कारश्रद्धादिविधानपूर्वं, यद् भाषणं स कथितश्चतुर्थः ॥६॥

ऐसी भावना से साधुजी के भोजन समयको टालकर भिक्षा देने को तैयार होना कालातिक्रम अतिचार है ॥ ५ ॥

(४) परव्यपदेश—अर्थात् दूसरे का कह देना । भिक्षा न देने के अभिप्राय से 'यह आहार आदि दूसरे का है मेरा नहीं' ऐसा कहना परव्यपदेश अतिचार है ॥ ६ ॥

'આ આહાર પાણી મારા નથી અન્યના છે' એમ કહેવું તે અતિચાર કહેવાય (૬)

इमेण दिन्न किमहं न तारिसो,
इमेवमीसायरणं तहेव ।
पयाणकावण्णविहीं य जं वा,
कोवेण दाणं च मओ तहत्तो ॥७॥

अनेन दत्तं किमहं न तादृशः ? इत्येवमीर्ष्याचरणं तथैव ।
प्रदानकार्पण्यविधिश्च यद्वा, कोपेन दानं च मतस्तथात्र ॥७॥

(५) मत्सरिता—दूसरे के भले में द्वेष करना मत्सर है । यहाँ उपचार से मत्सर का अर्थ ईर्ष्या है । 'इस ने साधु को यह दिया है, मैं क्या इस से कम हूँ कि मैं यह पदार्थ न दूँ ?' इस प्रकार ईर्ष्या करना मात्सर्य है । अथवा दान देने में कंजूसी करना मात्सर्य अतिचार है । कोई-कोई 'मत्सर का अर्थ क्रोध है' ऐसा कहते हैं, उनके मत से क्रोध-पूर्वक साधु को भिक्षा देना मात्सर्य अतिचार है ।

ये पांचों अतिचार ही हैं, क्योंकि सभी में किसीनकिसी रूप में दान देने का सद्भाव पाया जाता है, अतः इन के होने पर व्रत-भंग नहीं होता । यदि देवे ही नहीं, या देते हुए को रोके, अथवा देकर पश्चात्ताप करे तो व्रत भंग समझना चाहिए । कहा भी है —

(५) દાન દેવામાં કંજુસાઇ કરવી, ક્રોધ પૂર્વક સાધુઓને ભીક્ષા દેવી અગર આપીને અહંકાર કરવો તે સર્વે અતિચાર છે

"णो देइ वारेइ य दिज्जमाणं,
तहेव दिन्ने परितप्पए य ।
इयेरिसो जो किवणस्स भावो,–
भंगो वये वारसगे इहेसो" ॥१॥

भावार्थ–स्वयं न देवे, देते हुए दूसरे को निषेध करे, अथवा देकर पश्चात्ताप करे, ऐसा जो कृपण का भाव है उस से यह बारहवाँ व्रत भंग होता है ॥

यहां 'यथा' पद अभ्यागत गरीब आदि का भी उपलक्षण है, शास्त्रों में सर्वत्र ऐसा ही देखा जाता है ॥ ७ ॥

इति अतिथिसंविभाग व्रत ॥१२॥

પોતે દાન દે નહી બીજાને આપતા અટકાવે, અથવા આપ્યા પછી પશ્ચાત્તાપ કરે તો આ વ્રતનો ભંગ થાય છે આવી રીતે આ વ્રતમાં અભ્યાગત, ગરીબ, કંગાળ વિગેરેની કરૂણાદાન બાબતોનો સમાવેશ થાય છે

---

१ "न ददाति वारयति च दीयमानं, तथैव दत्ते परितप्यते च। इत्येतादृशो य कृपणस्य भाव., भङ्गो व्रते द्वादशके इहैष:"॥१॥

अथ संलेखना ।

संपाइऊण बारस वयाइं एवं पवुत्तरीईए ।
णिक्खमणिज्जे कज्जो, तयसत्तीए य संथारो ॥१॥

छाया

सम्पाद्य द्वादश व्रतानि एवं प्रोक्तरीत्या ।
निष्क्रमणीयः कार्यस्तदशक्तौ च संस्तारः ॥१॥

भाषानुवाद

इस प्रकार पूर्वोक्त बारह व्रतोंका विधि पूर्वक पालन करके श्रावकको दीक्षित हो जाना चाहिए। यदि इतना सामर्थ्य न हो तो मृत्यु-कालमें 'संस्तारश्रमणत्व' का अवलम्बन करना चाहिए ॥१॥ उसीको बताते हैं-

---

સંસ્તારકવિધિ-(સંલેખનાવિધિ)

ઉપર કહ્યા બાર પ્રકારના વ્રતને ધારણ કરી શ્રાવકે દીક્ષિત થવું જોઈએ. કદાચ આ પણ સામર્થ્ય ન હોય તો મૃત્યુ વખતે સંસ્તારશ્રમણત્વનું અવલંબન જરૂર લેવું જોઈએ.

ભગવાને મરણ બે પ્રકારના બતાવ્યા છે (૧) અકામ-વિષય ભોગની ઇચ્છા સહિત (૨) સકામ-ધર્મની અભિલાષા સહિત. (૧) અકામ મરણના બાર ભેદ ભગવાને બતાવ્યા છે- (૧) વલય મરણ-તરફડતા અથવા સંયમ ભ્રષ્ટ થઈ મરવું તે (૨) વસટ્ટ મરણ-પરાધીનપણે મરવું તે. (૩) અન્તોશલ્ય મરણ શરીરમાં શસ્ત્ર પેસી જવાથી જે મરણ થાય તે (૪) તદ્ભવ

મરણ–તેજ ગતિમાં ફરી આવવુ (૫) ગિરિ પડણ મરણ–પર્વત ઊપરથી પડી મરવુ તે. (૬) તરૂપડણ–ઝાડ ઊપરથી પડવુ તે (૭) જલ પ્રવેશ મરણ–પાણીમાં ડુબી મરવુ તે (૮) જલન–બળીને મરવુ (૯) ઝેર ખાઇને મરવુ (૧૦) શલ્યોપાડણ–શસ્ત્ર વડે મરવુ (૧૧) વેહાણીસે–ગળે ફાંસો ખાઈ મરવુ (૧૨) ગિદ્ધ પિટ્ઠે–જ ગલના જનાવરોથી મરવુ તે

જે પુરૂષ હિ સા, જુઠ, ચોરી, અબ્રહ્મ અને પરિગ્રહની અ દર તીવ્ર મૂર્ચ્છા ધરાવે છે સ્ત્રી આદિકના કામ ભોગની અ દર ગરકાવ થએલ છે, રાગ દ્વેષ મિથ્યા વચન અને અવ્રતમાં ઘેરાયેલો છે તે પુરૂષ અકામ મરણે મરતો થકો નરક તિર્યંચની ગતિમાં જાય છે

(૨) ઉપરનુ અકામ મરણ (બાલ મરણ) અજ્ઞાનીનેજ હોય છે, ને સકામ મરણ કે જે મરણમા કોઈ પણ જાતના જીવની હિ સા નથી, જે મરણ વખતે ચિત્તનુ પ્રસન્નપણુ છે, તેવું સકામ મરણ ફક્ત સુવ્રતી ગૃહસ્થ અને સાધુજીનેજ હોય છે. જેમ સર્વ પુરુષોમા અર્હંત શ્રેષ્ઠ છે, જેમ બધી સ્ત્રીયોમાં ભગવ-તની માતા શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, જેમ બધા રત્નોમાં વજ્ર નામનું રત્ન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, જેમ બધા કુલોમાં શ્રાવકનુ કુલ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, તેમ બધા મરણોમાં સકામમરણ (સમાધિ મરણ, પ ડિત મરણ) શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે

પ ડિત મરણ કે સકામ મરણના ત્રણ ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે (૧)પાદપોપગમન–જેમ છેદાયેલી ઝાડની ડાળી સ્થિર રહે છે–

अथ संलेखना।

सपाइऊण बारस, वयाइं एव पवुत्तरीईए।
णिक्खमणिज्जं कज्जो, तयसत्तीए य संथारो ॥१॥

छाया

सम्पाद्य द्वादश व्रतानि एव प्रोक्तरीत्या।
निष्क्रमणीयं कार्यस्तदशक्तौ च संस्तारः ॥१॥

भाषानुवाद

इस प्रकार पूर्वोक्त बारह व्रतोंको विधिपूर्वक धारण करके श्रावकको दीक्षित हो जाना चाहिए। यदि इतना सामर्थ्य न हो तो मृत्यु-कालमें 'संस्तारश्रमणत्व' का अवलम्बन करना चाहिए ॥१॥ उसीको बताते हैं-

સંસ્તારકવિધિ-(સંલેખનાવિધિ)

ઉપરોક્ત બાર પ્રકારના વ્રતને ધારણ કરી શ્રાવકે દીક્ષિત થવું જોઈએ. કદાચ આ પણ સામર્થ્ય ન હોય તો મૃત્યુ વખતે સંસ્તારશ્રમણત્વ નું અવલંબન જરૂર લેવું જોઈએ

ભગવાને મરણ બે પ્રકારના બતાવ્યા છે (૧) અકામ-વિષય ભોગની ઈચ્છા સહિત (૨) સકામ-ધર્મની અભિલાષા સહિત. (૧) અકામ મરણના બાર ભેદ ભગવાને બતાવ્યા છે- (૧) વલય મરણ-તરફડતા અથવા સંયમ ભ્રષ્ટ થઈ મરવું તે (૨) વસટ્ટ મરણ-પરાધીનપણે મરવું તે (૩) અન્તોશલ્ય મરણ શરીરમાં શસ્ત્ર પેસી જવાથી જે મરણ થાય તે (૪) તદ્ભવ

મરણ—તેજ ગતિમાં ફરી આવવુ. (૫) ગિરિ પડણ મરણ—પર્વત ઊપરથી પડી મરવુ તે. (૬) તરૂપડણ—ઝાડ ઊપરથી પડવુ તે. (૭) જલ પ્રવેશ મરણ—પાણીમાં ડુબી મરવુ તે (૮) જલન—બળીને મરવુ (૯) ઝેર ખાઇને મરવુ (૧૦) શલ્યોપાડણ—શસ્ત્ર વડે મરવુ (૧૧) વેહાણીસે—ગળે ફાંસો ખાઈ મરવુ (૧૨) ગિદ્ધ પિટ્ઠે—જ ગલના જનાવરોથી મરવુ તે

જે પુરૂષ હિ સા, જુઠ, ચોરી, અબહ્મ અને પરિગ્રહની અ દર તીવ્ર મૂર્ચ્છા ધરાવે છે સ્ત્રી આદિકના કામ ભોગની અ દર ગરકાવ થએલ છે, રાગ દ્વેષ મિથ્યા વચન અને અવ્રતમાં ઘેરાયેલો છે તે પુરૂષ અકામ મરણે મરતો થકો નરક તિર્યંચની ગતિમાં જાય છે

(૨) ઉપરનુ અકામ મરણ (બાલ મરણ) અજ્ઞાનીનેજ હોય છે, ને સકામ મરણ કે જે મરણમા કોઈ પણ જાતના જીવની હિ સા નથી, જે મરણ વખતે ચિત્તનુ પ્રસન્નપણુ છે, તેવું સકામ મરણ ફક્ત સુવ્રતી ગૃહસ્થ અને સાધુજીનેજ હોય છે. જેમ સર્વ પુરુષોમા અર્હંત શ્રેષ્ટ છે, જેમ બધી સ્ત્રીયોમા ભગવ-તની માતા શ્રેષ્ટ ગણાય છે, જેમ બધા રત્નોમા વજ્ર નામનું રત્ન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, જેમ બધા કુલોમા શ્રાવકનુ કુલ શ્રેષ્ટ ગણાય છે, તેમ બધા મરણોમાં સકામમરણ (સમાધિ મરણ, પડિત મરણ) શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે.

પડિત મરણ કે સકામ મરણના ત્રણ ભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે (૧)પાદપોપગમન—જેમ છેદાયેલી ઝાડની ડાળી સ્થિર રહે છે—

छम्मासे बारसद्दे वा, कसाए गत्तमेव य ।
सावगो दुब्बलीकुज्जा, तपच्छा य समाहिओ ॥२॥

षण्मासान् द्वादशाब्दान् वा कषायान् गात्रमेव च ।
श्रावको दुर्बलीकुर्यात्, तत्पश्चाच्च समाहितः ॥२॥

सलेखनाविधि

जिसका कोई नियत समय नहीं हो, जो मृत्युकालमें की जाती हो ऐसी संलेखनाका 'अपश्चिमा मार-

---

જે પ્રકારે પડે છે તેજ પ્રકારે સ્થિર રહે છે તે પ્રકારે આ સંથારો કરનાર આત્મા સ્થિર પણે રહે છે આ સંથારામાં ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ હોય છે હલન ચલનાદિ ક્રિયા પણ થાય નહી

(૨) ઇંગિત મરણ—આ પ્રકારના સંથારામાં ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો પડે છે અશુચિ આદિ ટાળવા અર્થે અમુક જગ્યાની છૂટ રાખી શકે છે

(૩) ભક્ત પ્રત્યાખ્યાન—આ સંથારામાં ફક્ત ચારે પ્રકારના આહારનો ત્યાગ કરવો પડે છે જગ્યા મર્યાદિત કરવાની જરૂર રહેતી નથી.

સંથારો અંત જીવનનો હોઈ શકે. ત્રણે પ્રકારમાંથી કોઇ પણ પ્રકારનો સંથારો કરતા પહેલાં જીવે અઢાર પ્રકારના પાપનો હૃદય પૂર્વક પશ્ચાત્તાપ કરવો ઘટે છે, ત્યાર પછી ચોરાસી લાખ જીવા યોનીના જીવોને ખમાવી અરિહંત આદિના ચાર શરણ લઇ નીચે જણાવેલી વિધિપૂર્વક સંથારો આદરવો

गच्चा पोसहसालाए, उज्जाणे वा गिहेवि वा ।
पमज्जिऊण विहिणा, भूमि सप्पडिलेहणं ॥३॥
दब्भाइआसणासीणो, तओ पुव्वुत्तरामुहो ।
बंधिऊण मुहे सड्ढो, सदोरं मुहवत्थियं ॥४॥

गत्वा पोषधशालाया,-मुद्याने वा गृहेऽपि वा ।
प्रमृज्य विधिना भूमिं सप्रतिलेखनम् ॥३॥
दर्भाद्यासनासोनस्तत पूर्वोत्तरामुख ।
वद्ध्वा मुखे श्राद्ध , सदोरा मुखवस्त्रिकाम् ॥४॥

णान्तिकी–संलेखना कहते हैं। उसके सेवन करनेको **जोषणा** कहते हैं। तात्पर्य यह है कि पहले–पहल श्रावक अपने शरीरको और कपायोंको जघन्य छः मास और उत्कृष्ट बारह वर्ष दुर्वल करे ॥२॥ उसके पश्चात् पोपधशाला, उद्यान, गृह या अन्य किसी एकान्त स्थानमें जाकर उस स्थानको विधि पूर्वक पडिलेहकर तथा पूंज कर ॥ ३ ॥ कुश आदिके आसन पर पूर्व दिशा या उत्तर दिशाकी ओर मुंह करके, डोरा सहित

પહેલા શ્રાવક પોતાના શરીરને અને કષાયોને જઘન્ય છમાસ અને ઉત્કૃષ્ટ બાર વર્ષ સુધી પાતળા પાડે, ત્યાર પછી પોષધશાલા ઉદ્યાન, ઘર અથવા બીજુ કોઇ એકાન્ત સ્થળમાં જઇ તે સ્થાનને વિધિપૂર્વક જોઇ જીવ જતુ આદિને પુજીને સુકુ ઘાસ અથવા પરાળ અથવા નિર્દોષ પથારી પર બેસી પૂર્વ

सिद्ध जिणं च नमिउ, धम्मायरियमेव य ।
करणेहिं च जोएहिं, तीहिं चत्तारि सव्वहा ।।५।।
आहारेपडियाइक्खे, पावट्ठारसगं तहा ।
समाहिपुव्वगं सेसं, कालं च खवए सुही ।।६।।

सिद्धं जिनं च नत्वा धर्माचार्यमेव च ।
करणैश्च योगैस्त्रिभिश्चतुर सर्वथा ।।५।।
आहारान् प्रत्याचक्षीत, पापाष्टादशकं तथा ।
समाधिपूर्वकं शेषं कालं च क्षपयेत्सुधी ।।६।।

मुखवस्त्रिका मुँह पर बांधकर, पद्मासन आदिसे बैठकर ।।४।। भगवान सिद्ध अर्हन्त और धर्माचार्यको नमस्कार करके, तीन करण तीन योगसे चार प्रकारके आहार का ।।५।। तथा अठारह पापोंका परित्याग करे । शेष समय ध्यानमें व्यतीत करे ।।६।। यदि बीचमें कोई उपसर्ग आजाए तो सागार संथारा करलेना चाहिए । उसकी विधि यह है–

દિશા અથવા ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખી દોરા સહીત મુખ વસ્ત્રિકા મુખપર બાંધી પલોઠીવાળા આસનથી બેસી, સિદ્ધ અર્હન્ત અને ધર્માચાર્યને નમસ્કાર કરી ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી ચાર પ્રકારના આહાર અને અઢાર પ્રકારના પાપનો ત્યાગ કરવો અને બાકીનો સમય ધ્યાનમાં વ્યતીત કરવો તથા કોઈ ઉપસર્ગ આવી જાય તો સાગારી (અમુક ટાઈમ સુધીનો) સંથારો કરી લેવો.

उवसग्गे उ संथारो, सागारो पसमावही ।
अप्पसंते उ एयस्सि, धरिज्जो जीवणावही ॥७॥
पंचऽइयारा अस्सावि, ते विसेसेण वज्जए ।
तेसि सरूवमेगेग,-मग्गे एत्थ निबज्झइ ॥८॥

उपसर्गे तु सस्तार साकार प्रशमावधि ।
अप्रशान्ते त्वेतस्मिन्, धरणीयो जीवितावधि ॥७॥
पञ्चातीचारा अस्यापि, तान् विशेषेण वर्जयेत् ।
तेषा स्वरूपमेकैकमग्रेऽत्र निवध्यते ॥८॥

पूंजी हुई भूमिमें पद्मासन आदि किसी सुखासनसे वैठकर, पूर्व या उत्तर दिशाकी ओर मुंह करके, सिद्ध अर्हन्त भगवान्, और धर्माचार्यको नमस्कार करके चार प्रकारका आहार, अठारह पाप और शरीर आदि विषयक ममत्वका, आगार रखकर त्याग करे। जव तक उपसर्ग वना रहता है तभी तक यह त्याग रहता है। यदि उपसर्गकी शान्ति होवे ही नहीं तो आजीवन

સાગારી સથારો પણ ગૃહસ્થને કરવાનો ઉપદેશ છે. જ્યાં સુધી ઉપસર્ગ શાત ન થાય ત્યાં સુધી સાગારી સથારો રહે છે ઉપસર્ગ શાન્ત થયે સાગારી સથારો પાળી શકાય છે. તે કદાચ ઉપસર્ગ શાંત ન થાય તો સથારો જીવન પર્યન્તનો ગણાય છે, ને તે ઘણો લાભદાયક છે આ સાગારી સથારો ચાર પ્રકારના આહાર અને અઢાર પ્રકારના પાપનો ત્યાગ કરવાનું સૂચવે છે

'रायाई होमु मञ्चाह'–मिच्चासंसणमाइमो ।
एव देवाइविसया, ऽऽसंसा वीओ पकित्तिओ ॥९॥

'राजादिर्भवेयम् मृत्वाऽहम्' इत्याशंसनमादिमः ।
एवं देवादिविषयाऽऽशंसा द्वितीया प्रकीर्तिता ॥९॥

त्याग हो जाता है। ॥७॥ इस के भी पांच अतिचार जानने योग्य हैं किन्तु आचरण करने योग्य नहीं हैं, वे ये हैं –

(१) इहलोकाशंसाप्रयोग, (२) परलोकाशंसाप्रयोग (३) जीविताशंसाप्रयोग, (४) मरणाशंसाप्रयोग, (५) कामभोगाशंसाप्रयोग ॥ ८ ॥

(१) इहलोकाशंसाप्रयोग–संथारा ग्रहण करनेके पश्चात् 'मरकर मैं मनुष्य लोकमें चक्रवर्ती होऊँ, राजा होऊँ, राजमंत्री होऊँ' इत्यादि अभिलाषा करना।

(२) परलोकाशंसाप्रयोग–'मृत्युके बाद इन्द्र होऊँ, देवता होऊँ' इत्यादि परलोक सम्बन्धी अभिलाषा करना ॥९॥

આ સંથારાના પણ પાંચ અતિચાર છે તે જાણવા પણ આદરવા નહીં (૧) ઈહલોકાશંસા પ્રયોગ (૨) પરલોકાશંસા પ્રયોગ (૩) જીવિતાશંસા પ્રયોગ (૪) મરણાશંસા પ્રયોગ (૫) કામભોગાશંસા પ્રયોગ

(૧) સંથારો ગ્રહણ કર્યા પછી એમ અભિલાષા થાય કે હું મરીને આ તપના પ્રતાપથી મનુષ્ય લોકમાં ચક્રવર્તી થાઉં રાજા થાઉં રાજ્ય મંત્રી થાઉં વિગેરે તો આવા પ્રકારની અભિલાષાને અતિચાર કહે છે

तीओ सम्माणाइलोहा, जीवधारणकंखणं ।
'कया मरिस्स'-मिच्चाई, अहिलासो चउत्थओ ॥१०॥
सद्दरूवाइविसया,-ऽऽसंसा जा वयधारिणो ।
पंचमो अइयारो सो, णेओ एत्थ जहागमं ॥११॥

तृतीय सम्मानादिलोभाज्जीवधारणकाङ्क्षणम् ।
'कदा मरिष्यामी'-त्याद्यभिलापश्चतुर्थक ॥१०॥
शब्दरूपादिविषयाऽऽशसा या व्रतधारिण ।
पञ्चमोऽतिचार स ज्ञेयोऽत्र यथाऽऽगमम् ॥११॥

(३)**जीविताशंसाप्रयोग**-'मै जीता रह जाऊँ, मेरी प्रशंसा होगी' इस प्रकार इच्छा करना।

(४) **मरणाशंसाप्रयोग**-कर्कश क्षेत्र आदिमें निवाससे होनेवाले कष्ट अथवा भूख आदिकी पीडासे पीडित होकर और सम्मान न होनेसे 'मैं कब मरजाऊँ' इत्यादि मरनेकी इच्छा करना ॥ ११ ॥

---

(२) ઉપરોક્ત વિધિયે મૃત્યુબાદ ઇન્દ્ર થાઉ, દેવતા થાઉ. વિગેરે પરલોક સબધી ઈચ્છા થાય તેને બીજા પ્રકારનો અતિચાર કહે છે

(૩) જો આ ઉપસર્ગમાંથી જીવતો રહું તો લોકો કહે કે- 'ઉપસર્ગ આવે ભાઈ સથારો કરી શકે છે' આવા પ્રકારની પ્રશ-સાની ઇચ્છા કરવી તેને ત્રીજા પ્રકારનો અતિચાર કહે છે

(५) कामभोगाशंसाप्रयोग–काम (शब्द और रूप) तथा भोग (गन्ध, रस, स्पर्श) में अभिलाषा करना, अर्थात् मन गमते विषयोंकी लालसा रखना ॥ १२ ॥

यह अपश्चिममारणान्तिक संलेखना–जोषणा ऽऽराधना समाप्त हुई ॥

---

(૪) આવા ક્ષેત્રમાં પડયો છું તો ભૂખ આદિની પીડા સહન કરવી પડે છે અને આમાંથી મૃત્યુ આવે તો સારૂં, કારણ કે આ દુઃખમાંથી મુક્ત થવાય આ અભિલાષાને અતિચાર કહે છે

(૫) મૃત્યુબાદ મને સારા સારા કામ ભોગ મળે, એવી ઈચ્છા કરે તો અતિચાર કહેવાય.

ઉપરોક્ત પાંચે પ્રકારની અભિલાષા જે સંથારો કર્યાબાદ સેવે તો અતિચાર લાગે

ઇતિ સંલેખના

उपसंहार

एवमुक्तप्रकारेण गृहस्थधर्माराधकोऽनन्तसंसारचक्रगत-जन्मजरामरणादिदुःखानुच्छेद्य--ऐहिकमानुषिक-पारलौकिक-सौधर्मदेवलोकादिसुखमनुभूय परम्परया समाराधिततपः-संयमः प्रक्षीणसकलकर्माऽऽत्मा शाश्वतसुखधाम सिद्धस्वरूप-मुपैति। उक्तं चौपपातिकसूत्रे भगवता—

भाषानुवाद

उपसंहार

इस तरह से गृहस्थ धर्म की आराधना करनेपर आत्मा संसार चक्र के अनन्त जन्म जरा मरण के दुःखों से मुक्त होता है और मनुष्य लोक के कई पूर्वों के सुखों को तथा देवलोक के सागरोपम पल्योपम के सुखों को भोगता है और परम्परासे तप संयम द्वारा अखिल कर्मोंका क्षय कर के अनन्त केवल ज्ञान केवल दर्शन से युक्त होकर सादि अनन्त सिद्धगति के शाश्वत

ઉપસંહાર

આ પ્રમાણે ગૃહસ્થ ધર્મની આરાધના કરવાથી આત્મા સંસાર ચક્ર સંબંધી અનંત જન્મ જરા મરણ આદિના દુઃખોથી મુક્ત થાય છે, તેમજ મનુષ્યલોક સંબંધી કેટલાક પૂર્વોના સુખોને અને દેવલોકના સાગરોપમ પલ્યોપમના સુખોને ભોગવે છે વળી પરંપરાથી તપસંયમદ્વારા સમસ્ત કર્મોનું ક્ષય કરી અનન્ત કેવળ જ્ઞાન કેવળ દર્શનથી યુક્ત થઇ સાદિ અનન્ત

" अगारधम्मं दुवालसविहं आइक्खइ तजहा पंच अणुव्वयाइं, तिण्णि गुणव्वयाइं, चत्तारि सिक्खावयाइं। पंच अणुव्वयाइं तजहा— अयमाउसो! अगारसामइए धम्मे पण्णत्ते, एयस्स धम्मस्स सिक्खाए उवट्ठिए समणोवासए वा समणोवासिया वा विहरमाणे आणाए आराहए भवइ"त्ति।

छाया

१ अगारधर्मं द्वादशविधमाख्याति तद्यथा-पञ्चाणुव्रतानि त्रीणि गुणव्रतानि चत्वारि शिक्षाव्रतानि। पञ्चाणुव्रतानि तद्यथा— अयमायुष्मन् अगारसामयिको धर्मः प्रज्ञप्तः एतस्य धर्मस्य शिक्षायामुपस्थितः श्रमणोपासको वा श्रमणोपासिका वा विहरन् आज्ञाया आराधको भवतीति।

सुखों को प्राप्त कर सिद्धस्वरूप में विराजमान होता है। जैसे औपपातिक (उवा°) सूत्रमें भगवानने फरमाया है कि—

गृहस्थ धर्म, पांच अणुव्रत तीन गुणव्रत और चार शिक्षाव्रत, इस तरह बारह प्रकार का कहा गया है यह इस

સિદ્ધગતિના શાશ્વત સુખોને પ્રાપ્ત કરી શુદ્ધ સિદ્ધ સ્વરૂપમાં વિરાજમાન થાય છે ભગવાને 'औपपातिक (उवाई) सूत्र' માં ફરમાવ્યું છે કે—

ગૃહસ્થ ધર્મ,—પાંચ અણુવ્રત તીન ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત એ રીતે બાર પ્રકારનો કહ્યો છે, તે આ પ્રમાણે—

प्रकार——...हे आयुष्मन्! यह गृहस्थों के पालने योग्य धर्म है इस धर्म की शिक्षा को पाया हुआ श्रावक अथवा श्राविका भगवान् की आज्ञा का आराधक होता है।" इति।

॥ इतिश्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदश-
भाषाकलितललितकलाकलापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैक-
ग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्रीशाहूछत्रपति
कोल्हापुरराजगुरुतत्प्रदत्त-"जैनशास्त्राचार्य"
-पदभूषित-बालब्रह्मचारि-पण्डित-
रत्नाऽऽशुकवि-पूज्यमुनि—श्री-
घासीलालव्रति-विरचितो
-गृहिधर्मकल्पतरु

समाप्त ॥

હે આયુષ્મન્! આ ધર્મ ગૃહસ્થોને પાળવા યોગ્ય છે, માટે આ ધર્મની શિક્ષાને પામેલા શ્રાવક અથવા શ્રાવિકા ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક બને છે"।

॥ ઇતિશ્રી ગૃહિધર્મકલ્પતરુનો ગુજરાતી
ભાષાનુવાદ સમાપ્ત ॥

श्रीमहावीर स्तवन

(तज–छाटी मोटी सईयरि)

चोविसमां जिनजीरे, लागो छो आप सुहावना ॥ टेर ॥

दशमां स्वर्गसे सुम चवे जिनजी, हां सुम चवे जिनजी;
तात सिधारथरे, त्रिसलाके कुंखमें आवना ॥ १ ॥

चौसठ इन्द्र मिल चलकर आये, हां चलकर आये;
हर्ष भरे सबरे, उछव जन्म रचावना ॥ २ ॥

मेरु डिगायो महावीर कहलायो, हां वीर कहलायो;
बढ़े सुख संपतरे, वर्धमान नाम धरावना ॥ ३ ॥

संजम लियो राम रमणीका त्यागी, हां रमनाको त्यागी;
करी तपस्यारे, शिवरमणी आप छुभावना ॥ ४ ॥

भवीजीवोंका प्रतिबोधकर हां प्रतिबोधकर,
पावा पुरी पिच रे, चौमास छेले आवना ॥ ५ ॥

कार्तिक मास दीवाली प्रभु जी, हां दिवाली प्रभु जी;
बरतं जयजय रे, शिवपुरमें आप सिधावना ॥ ६ ॥

जिनवर ध्यान मुझे सिद्धि जगावे, हां सिद्धि जगावें;
राम राम मेंरे, सब सुख हर्ष भरावना ॥ ७ ॥

उगणिस बाणू में "घासीलाल मुनि", हां घासीलाल मुनि
किया करांची चौमास, दिवाली दिनमें गावना ॥ ८ ॥

॥ इति समाप्तम् ॥

|| श्रीः ||

"धन्य भँवाल"

मारवाड़में–मेडता के पास भँवाल यह एक छोटासा कसवा है, इसमें करीव वीस–पचीस घर अपने साधुमार्गियों के है, प्रायः सभी सज्जनों में प्रेम है, यहां **रामकरणजी** झामड़ अच्छे जानकर व संत मुनिराजोंकी सेवा करने वाले सज्जन हैं, यहां श्री लोंकाशाह जैन विद्यालय नामक पाठशाला खोल रखी है, जिसमें वहुतसे अनाथ गरीव लड़कोंका विद्यादानके साथ साथ पालन होता है, श्रीमंतोंके लड़के भी फीस देकर पढ़ते हैं, इसके संचालक अनेक महानुभाव हैं, पर मुख्यतया श्रीमान् मिश्रीमलजी चांदमलजी झामड़ हैं, आप वड़े उदार महानुभाव हैं, आप साहित्योद्धारमें भी वड़ी मदद की है, आप जिस तरह जाहिरमें उदार है, उसी तरह गुप्तदानी भी हैं, जिससे समाजमें अनेकोंको सहायता मिलती है।अभी थोडे अरसे पहले अपने कुंवरसा० **मोतीलालजीकी** शादी हुई जिसमें अनेक विद्यालयोंको मदद की, कु० आप योग्य और नम्र भावी सेठ है। तथा श्रीमान् मगनलजी कोचेटा जिन्होंने अपने जीवन को प्रायः समाज सेवा और देशसेवामें लगाया और लगाते हैं, आपका अपने जीवनकी अपेक्षा परोपकार की तरफ जियादा लक्ष है, आप व्यावर गुरुकुलके मत्री हैं, हमारी समाजके गाधी कहलाते हैं। ऐसे ऐसे श्रावकोंसे यह गाम भूषित है, अतः "धन्य भँवाल" कहा जाता है। अस्तु।

॥ श्री ॥

"धन्य वलून्दा"

वलून्दा—यह एक मारवाड़में ठाकुर साहबका गाम है, प्रसिद्ध गंगारामजी तथा विजयराजजीकी तरफ 'जैनसुधा विद्यालय'' चल रहा है, जिसमें गरीब अनाथों पालन होता है। तथा विद्या पढ़ाकर वे योग्य बनाये जाते आपके यहांसे समाजके बड़े २ काम हुए और होते साहित्योद्धारक भी आप बड़े प्रेमी हैं, आपकी तरफसे समय सैंकड़ों पशुओंके घास आदिका तथा गरीबोंके लिए अ अन्न आदिका अच्छा प्रबंध है, सेठ विजयराजजीने मेवा परोपकारके लिय विद्यालय भी खोल रखा है, यद्यपि गंगाराम सेठ अभी मौजूद नहीं हैं, तो भी आपके सुपुत्र सेठ छगनमलज साब वैसे ही धर्मप्रेमी व उदार महानुभाव हैं, सेठ विजय राजजीके कुंवर साब सज्जनराजजी मदनराजजी आ अनेक सुपुत्र हैं मगर कुंवर सा सज्जनराजजी बड़े उत्सा और धर्मप्रेमी पूरे हैं, आपकी शादीमें 'ब्यावर गुरुकुल आदि को सहायता मिली है। किमधिकम्

भवदीय—

प्रकाशक